

मोरोपंतकृत
उद्योगपत्र
आर्या.

रा.रा.परशुरामबल्लाळगोडबोले

यांच्यासहाय्यानें

शुद्धकरून

माधवचंद्रोबा

यांनीं

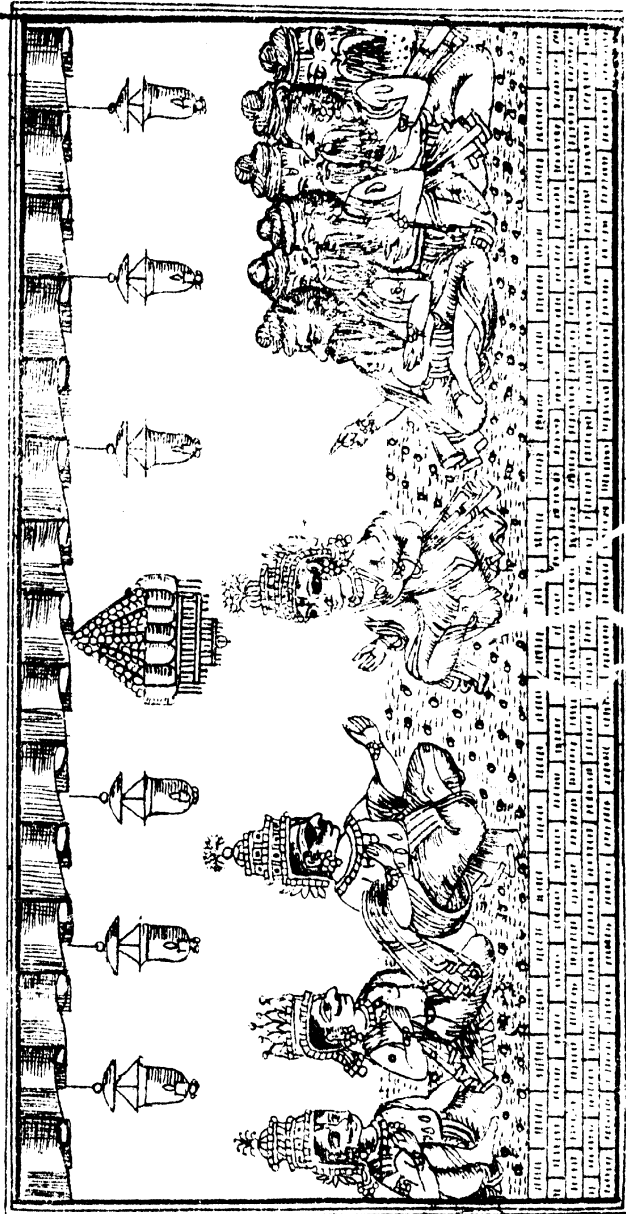
लोककल्याणार्थ

स्वताच्या

शिलाछापवान्यांत छापिल्या.

मुंबई

शके. १७८२

मोरोपंतकृतउद्योगपर्वाच्याआर्या.

- सरसिजनाभ सभंतं दुपद-विराटादि निजजनां-सहित
 बैस्तनि, मनीं विचारी, घाया साधूनि निजजनांस हित. १
- अमु सभ्यांस म्हणें, हो, जें झालें, तें तुम्हां सकळ कळलें;
 सर्वां साधूंचें मन, परिसनि धर्म-श्रमास, कळकळलें ! २
- “वसतां द्वादश वर्षें, क्षणाहि गडबडों दिली न थी, रानीं !
 केला स्वजनांत परम-दुष्कर अज्ञातवास धरिनीं ! ३
- “आतां, सयोधनानें यांचा यांला विभाग ओपावा;
 लोपावा न न्याय स्वस्यहि, राजर्षि हान कोपावा. ४
- “सूत्र ब्राम्हण कोण्ही तिकडे प्रेषावयासि योजिता,
 जो संमत सर्वांला, सत्वर कोरवपुरासि तो रूपा. ५
- राम म्हणे, “दुर्योधन संमत आम्हासि पार्थसा, माझे
 हे, ते, कुशल असावे; साधावा बलित्ततार्थ सामानें. ६
- “असंज नसोनि भरीं भरला, स्वशुणेंचि अर्थ हारविला :-
 पडतां गांठी, गतश्री हीय शशी; दोष काय हारविला ?” ७
- ‘शिव, शिव ! हर, हर !-’ ऐसें बोलुनि सात्यकि म्हणे, “अगा, रार्मा,
 धर्मासि दोष लाविल तरि, सोडिल विष्णुच्या अगारा मा ! ८
- “मानधनासि, बळेंचि, घूतक्रीडार्थ बाहिलें कुंटिलें;

१ कमलनाभरुणा, - २ बुद्धि, - ३ मान्य, - ४ कर, हारलेलें द्रव्य, - ५ सख्यानें, सांलनानें, -
 ६ पांशांविषयीं ज्ञान, घूतज्ञानीं, - ७ गृहास, - ८ लक्ष्मी, - ९ वक्रमनाचानें, -
 † करावयास कठीण, - †† द्रव्य, - ††† निस्तेज.

- लुरिलें सर्वस्व ! अहो, बलदेव, स्वळांसि पाहिजे कुटिलें. ९
- “याचें न धर्म युद्धें, हरिलें घूतें करूनि पद-कपटें;—
शक्तिचें अशक्ति न मिरवूं— झांकिलहि कसा हरूनि पदक पेटें? १०
- “पदर पसरितील शकुनि, दुर्योधन, कर्ण हे तिघे, राया;
नाहींतरि, त्यां माझ्या सिद्धचि आहेत हेंति घेराया ११
- “उपदेशितील अस्मत्- छत्रें त्यां घावयासि पद-नमुनी;
हें न घडतां, न तुमचें यावरि अवलोकितील वदन मुनी. १२
- “पांचाल, मत्स्य, यादव, पांडव, हे वीर काय सामान्य?
होईल श्रीहंसी, हे हंसखजुनि, वायमा मान्य? १३
- “मारुनि स्रयोधनातें, राज्यपदीं बसवितें, पहा, यास
याचेंचि तेज अद्भुत; रामा, आम्हां नको मर्हायास.” १४
- दुष्टदुष्ट, न वदसि. योग्य स्वल-प्राप्तदर्प-हा निर्धना.-
पावेल कर्म चतुरहि, न करूनि निधिस्थसर्पहानि, धना? १५
- “पळहि न वळेल सामें दुर्योधन दुष्ट मत्त-अंधकसा
पुत्रस्नेहें फुलला, नयनिष्ठुर हित वदेल अंध कसा? १६
- “जरि धीर, वीर, -श्रीघ्न, द्रोण, प्रख्यात पात्र तन्ममना,
तरि दीनचि ते; त्यांच्या, त्याचें बहु लाजवील अन्न, मना. १७

१ मारिलें-चेंचलें, -२ राज्यपद, -३ कपटें घूतें-कपटीदुर्योधनातें, -४ पवित्राचें, -
५ वस्त्रानें, - ६ शस्त्रें, -७ लक्ष्मीरूपहंसी, -८ महत्प्रयास, -९ प्राप्त-दर्प, गर्व
प्राप्तशालेला, -१० दयावर बसलेल्या सर्पाचा नाश, -११ अंधक राक्षसासारिखा,
१२ धृत राष्ट्र, - १३ तत्-नमन-दुर्योधनादिकांच्या नमनास, - * मरणा.

- “कर्ण, शकुनि, तोल्याचे मूर्त-कुसंकल्प, काय सांगावें !
ज्याहीं नयेहंसांतें निंदावें, अनयवौयसां गावें ! १८
- “न शके शक्र घनांहीं शमवूं, शमवील त्या नर गडूनीं ?
सांगेल कांण दुसरा, भीष्महि सांगेल ज्या नर गडूनीं ? १९
- “चंद्रल बहूपंचारे वंध्यांसिजासि काय ओलावा ?
ओलावा हरमूर्धा, कुरूपतिपूर्वींच भूप बोलावा. २०
- “सांगूनि सांगणें तें, प्रेषावा आमुचा पुरोहित, हो.
न्यायाला नचुकावें; अंधाचे पुत्रशन उरो, दित हो. २१
- श्रीश म्हणे, “तूं गुरुसा, हं आम्ही शिष्यसेचि, रायास;
“स्पर्शं स्थापावें त्यां; या देवें सांगिल चिरायास. २२
- “धृतराष्ट्र मानितो तुज. तूं द्रोणाचा सखा, कृपाचाही;
विश्वास तुझ्याठायीं याचाही, आणि त्या नृपान्वही. २३
- “ज्ञाला विनाह, जातों. सर्वांभागूनि मजहि पाचारां.
साचा, राया, माझ्या चित्तस्वगा साधुसंग हा चारा !” २४
- सत्कारिला विराटें. प्रभु गेला निजपुरा सपरिवार ;—
बहुधा घंउनि उद्धव-संमत, मग मारणार अरिवीर. २५
- पांडवदूतचि पाहति, नृप न, मुहूर्तास, यावयाला, हो.

१ मूर्तिमंत नार्दसंकल्प, - २ न्यायरूप हंसांस, - ३ अन्यायरूप कावळ्यांस, - ४ मेघा
नीं, - ५ लोटी, काहामपात्र, - ६ बहु-उपचारानें, - ७ वंध्या-उरभिन्न-वांशीन्यास्त
नांस, - ८ शिवमस्तक, - ९ प्रारदिवसश्रम, - १० चित्तस्वीपक्षास, - ११ बैरीसमु
दाय, - १२ श्री-देश-लक्ष्मीपतिरुणा, १३ बोलवा.

- जो, तो म्हणे; "भत्याच्या साखें सार्यक्य या वयाला हो." २६
- प्रेषि हुपद गुरुसि, जो संमत जीवो, तसाच काव्योही ;
कीं, नरकीं न बुडावा, जोडुनि सद्दोतपातका, व्याही . २७
- शत्याघात बहाया प्रेषुनि दूत, स्वयेचि चासवि त्या
पाचाराया जाय, - प्रणतजेंनाज्जांचिया शिवो सवित्या . २८
- तें परिसतां, मन म्हणे त्याहि अर्नार्यासि, "अर्यसा धावें ;
प्रियविजयापूर्वीच प्रभुला गांठुनि, कार्य साधावें ." २९
- जाय प्रथम कुरूप तो, निजला होता प्रभु स्व पर्यकीं :—
ज्यासि स्मरुनि निजावें स्वस्थ, स्थापुनि शीर्ष अर्यकीं . ३०
- प्रभुच्या शिराकडे तो, स्वमहत्वास्तव, बसे-अर्कवि, मानीं.—
होईल कोय हंस बह्याच्याहि बसला, बक, विमानीं ? ३१
- पाहुनि गेला अर्जुन, बसला पांयांकडेचि पाहत; कीं,
या विनहीं श्रीगुरुची बहु, त्या, लेशहि नसे रूपा, हतकीं . ३२
- कैसा असेल अन्य प्रभुच्या दृष्टीसमोर सामान्य ?
उठतांचि तीस अर्जुन झाला—दृष्टीसमोरसा—मान्य . ३३
- पार्थ म्हणे, "प्रार्थाया आलों, प्रभुजी, तुला सहायास."
कोरेव म्हणे, "बहाया प्रथमचि जो पातला, पहा यास . ३४
- "तुजसीं याचें, माझे, सम सरव्य जसें, तसेंच सम नातें .—
संत म्हणति, 'पूर्वागत- 'साख्यशिवपदीं सदा वसें-मनातें' ३५

१ होवो, - २ रहस्यनीस, - ३ शक्रास, - ४ सव-पति-पानक, साधुपालाच्यापातकास ५ प्रणत-जन-अ-
अ-नभजनकमलाच्या, - ६ सरवदायक, ७ सूर्यास, - ८ नीचास, - ९ प्रेक्षासारिखा, - १० कुरूपति-
दुरोधन, - ११ पलंगार, - १२ मस्तकीं, - १३ अरि-अंक-येत्याच्यामांडिवर, १४ मूढ १५ पूर्वीं आनें
त्याचें साख्य करणारा जो शिव त्याचें चरणीं, - १६ वासकर प्र-अर्जुन, -

- देव म्हणे, "सत्यचि हें जरि, पार्थ प्रथम पाहिला आहे;
सर्वांहि संतन्यायें भेद, न आगमनिं, दर्शनीं पाहे ३६
- "पूर्वागत तूं जैसा, तैसा मज पूर्वदृष्ट हा मान्य;
दोघांचेंहि करावें म्यां सात्य; प्रियतुम्ही, न सामान्य ३७
- "तुजहुनि कनिष्ठ अर्जुन— बाळकसा—हें मनीं पाहा नातें;
रीति दहांची हे कीं, पहिलें समजाविली लहानातें. ३८
- "आहेत एक अर्बुद— नारायणनाम—गोप, मजसम जे
सर्वांहि अनंतबल; तें समजे न परां, परंतु मज समजे. ३९
- "ते, कीं न्यस्तायुध मी, —यांत तुम्हां मान्य काय दोघांस?"—
ऐसें प्रभूत्तम पुसे त्यां देवादेवसंपदोघांस. ४०
- पार्थ म्हणे, "गोविंदा, न्यस्तायुध तूंचि पाहिजेस मज."
मागे सैन्य स्रयोधन! वर हि वरायासि पाहिलो समज— ४१
- मग सास्यार्थ विनवितां, राम म्हणे, "एक, भारता राया;
सिद्धचि मी स्वजनातें, उतरुनियां आधिभार, ताराया. ४२
- "वदलों विराटनगरीं लक्ष्मिष्यक किमपि जें विहित स्रुचलें
परिपरिसि, त्या हरिसिं, त्या समयीं, न समेत तें वचन रुचलें. ४३
- "दुष्कर रुष्णत्याग, स्वप्राणत्याग ही न दुष्करसा;
रुष्णाविणें क्षिति मला— नैलिनी मधुंपासि जेविं शक्यरसा. ४४
- "यास्तव सहाय, संप्रति, हा बल न तुझा, न पांडुतनयाचा

१ यादव, - २ न्यस्त-आयुध-यांकितें आहे शस्त्रजाणें, - ३ देव-अदेव-संपद-भोय, सदेवअ
णिदुर्देवाने संपत्तीच्याओघांस, - ४ मानसव्यथा, - ५ कुरायासअशक्य, - ६ कर्मळ, - ७ अ
भराम, - ८ रसक बुलेली, कोमलेनीं, - ९ बलराम.

निश्चल निश्चय जाणा आजि तुम्हीं सर्व आप्तजन याचा. ४५
 “जा. आहोसि स्त्रिय; भांड. न अभिमान सांड, गा; साच
 स्वर्ग असे; काळसुरवीं व्हायाचा काय सांडगासाच.” ४६
 ऐसैं वदोनि रामें, आलिंगुनि, तो स्वलेंद्र बोळविला.—
 रविनें विधुसा-प्रभुनें स्वगृहागत मलिनही न पोळविला. ४७-
 अशोहिणी कटक, कृत- वर्मा दे त्यासि कीं, न येनाच
 कुलजा नकार-जैसा -मेत्याही-पंगुला नये नाच ! ४८
 बहु मेळवूनि बल्लव, अज्ञ पळत जाय, कृष्ण सोडून:-
 अधन शिष्य जसा, राकुनि चिंतामणि, बहु कर्पद जोडून. ४९
 चित्तांत म्हणे, “कैसा केला अरिमीन-हृद-अगांध-रिता !”
 घांत, श्रुते स्मरेना कीं, हा प्रभु जाहला अगांध धरिता ! ५०
 कृष्ण म्हणे, “पार्थ ! त्यां अर्बुद बल-हातिंचें-दिलें अरिला.
 जो म्हणतो-‘भांडेना, शस्त्र धरिना,’-असाकसा वरिला? ५१
 पार्थ म्हणे, “तूं सुनिनीं चितीं, षडरिष्यार्थ, धरिलास.
 हरिला समस्तहि श्रितें- ताप तुवां, म्हणुनि म्यांहि वरिलास. ५२
 “न धरावे शस्त्र-असी प्रभुची आहे जरि प्रतिज्ञा, ते
 राहो; त्वत्परणेंचि ध्यंसिति कामांधरिप्रति ज्ञाते ५३

१ शरीर, - २ दाहाअनीकांची एक अशोहिणी, - ३ सयोपनास, - ४ कुलीनपुरुषास, - ५ न
 म्हणणे, - ६ सूर्य, - ७ लंकेत, - ८ कौडी, - ९ अरि-मीन-हृद, शस्त्ररूपमत्प्याचाडोह, -
 १० अत्यंत खोल, - ११ अभिष्ट, - १२ ऐकिलें, - १३ पर्वतास, - १४ कामक्रोधादिक षडवे
 चान्चानापार्थ, - १५ आशितांचासंताप, - १६ नाशिती, - १७ काम-आदि-अ-
 रि-मदनादिशस्त्रांस,-

- “सुगंघ त्वदाश्रितांला, देवेंद्रालाहि अर्थ अरुगम जे;
 त्वेंद्रोक्षितामरांतक- सेनांचे लोपतात अरुगमजे. ५४
- “तूं या धनंजयाचा सारथि, करुणानदा! समीरण हो.
 वाढेल तेज माझे, प्रचुर मग करीन दास मीरण, हो. ५५
- “ह्यावा सारथि समरीं शोरि-मनोरथ मनीं असेचिर हा.
 मत्प्रह-प्रतोद स्वीकारुनि, मदर्थीं असेंचि रहा.” ५६
- स्वर्जनामरदुम प्रभु हांमांनि म्हणे, “अवश्य. तुजला जो
 अर्थ अशेषित, तां हो. मातलिसारथि महेंद्र तुज लाजो.” ५७
- असि साधु साधुपतिसीं गांठि पडे ती-जसी अर्था परिसा.
 यापरि साचा हाचि; प्रेमळ याच्याचि या जया परिसा. ५८
- भुजबलयुक्तिबळं जो मधुकैठमराकातरा अज्ञो तारी,
 त्या प्रभुला घेउनि ये तो अर्जुन, ज्या स्वर्चीं अजातारी. ५९

१ माणः २ वाटे, अर्जुनाचा, अग्निचा, ३ वायू, ४ पुष्कळ, ५ सुयोपनास, ७ मत्-
 प्रह-प्रतोद- माझीलगामभाणिचाबुद्ध, ८ स्व-जन-अमरदुम, स्वर्जनाचा कल्प
 वृक्ष, ९ मातलिभाहेसारथीज्याचा, १० लीरकंठास, ११ मधुकैठमराकातरापासून
 प्र्यालेला, १२ ब्रह्मदेवास; * त्व-प्रेक्षित-अमर-अंतक-सेनातांपाहिलेल्याद्वेषांच्यासे
 नांचे, ५ सोपें.

अध्याय २

- धर्माकडे, बहु कटक घेउन, मद्रेश यावया लागे;
 तसूजार्थ, स्रयोधन अष्टौप्रहर स्वये सदा जागे. १
- कुरुवरकृतसाहित्यें त्या शल्याचेनिवास जे वाटे,
 ते स्वीयानींच-असें त्याला,त्यांच्या भेटांसही वाटे. २
- जेथें उतरे तेथें, सर्व अचिंतित पदार्थ सिद्ध करी;
 शल्यासि सूरनगाधिक कुरुपति-होउंकि कवि म्हणेल स्वरी. ३
- त्या साहित्यें शल्य क्षितिपति होउनिबहु प्रसन्नमना,
 स्वप्रेष्यांसि म्हणे,“रे, पाचारा पार्थसचिव मन्मना. ४
- “जपला बहु,पसादा माझ्या तो धर्मदास भार्जन ही.
 स्वसभेहूनि शतगुणें झाल्या मज शर्मदा सभा,जनही. ५
- “या तो सभा सभाग्या. जन ही,यांतोचि बहु न वाखाणा;
 पाहों, कूपेशतांतुनि एका ऐसा, बरें, नवा खाणा ! ६
- “ऐसें जल, ऐसें स्थल, ऐसें आलें कधीं न अन्न मना !
 मी सप्रसन्न झालों; आणा तो निपुण पुरुष मन्मना.” ७
- भेटे त्यासि स्रयोधन, जाणुनियां समय काँमैलाभाचा.
 चितीं शल्य म्हणे,“बहु याहुनि भासेल कां मला भाचा?” ८
- आलिंगुनि त्यास म्हणे,“इष्टीर्थ-प्राणसमहि-मागावा :-

१ मद्र-द्रेश-मद्रदेशावास्वामी-शल्य,-२ साहाण्याचीं स्थानें,-३ शोण्यांस,-४ सूर-नग-अधिक,सूरत
 रु-कल्पमरुद्भूतअधिक,-५ म्हणे,-६ स्वसेवकांस,-७ पार्थाचाप्रधान,-८ पात्र,-९ सूरवदेणात्यास,-१० वि
 हिरी,-११ मत्-नमन-माझ्यानमनास,-१२ इच्छित,-१३ इष्ट-अर्थ-इच्छितार्थ,+ मानीं

उद्योगपर्व.

९

- आराधित्या वश नन्दे, - तरि थोराचाहि न महिमा गावा. ९
- कुरूप म्हणे, "माझ्या तूं सेनाचा नाथ, मद्रपा, हो, गा.
- अर्था जयलाभाचा हा भाचा, हेंचि भद्र पाहो, गा." १०
- शल्य म्हणे, "आराधुनि मागितलें काय? आणिकहि मागा-
चिंतामणि देणारा, मागावें काय माणिक, हिमोगा?" ११
- भूप म्हणे, "हेंचि पुरे; माजी इष्टार्थसिद्धि याच वरें. -
विजयश्री येणंचि न मजवरि दौळील काय, गा, चवरें?" १२
- "पांडव पाहुनि येतां." "या, जा; परि संभ्रमा गुता ना कीं?
आहेचि धर्म-संभ्रम व्हायाचा प्राप्त, मागुता, नाकीं." १३
- उक्ति, प्रत्युक्ति अशा झाल्या, गेलें निघूनि ते राजे; -
बाहेर शल्य देखे, होते हृदयांत अब्द तेरा जे. १४
- आलिंगितां प्रमोदें पांडुसुतांनीं - नमूनि, मद्रप हा
धर्मासि म्हणे, "साधो! निज-साधुलेंचि साधुं भद्र पहा. १५
- "तूं रामसम समर्थ, प्रभु, पुण्यश्लोक, लोकमत, राया;
अज्ञातवास दुस्तर, बा, खर्दितर यासि योग्य न तराया!" १६
- पूजा करितां शल्य, स्तुति करितां धर्मही बसे उगोला;
पूज्यत्वे, स्तुत्यत्वे, ते न, परि ग्रंथ मात्र हा फुगला! १७
- शल्य म्हणे, "बा, म्यां तो - ऐसा दुर्योधना दिला वर, हो;
तुज आशिर्वाद असा - कीं, धर्मा, धार्मिका! इलावर हो! १८

१ कुरूपति, - २ हिम-अग, हिमाचल, - ३ आदसस्तर, - ४ यम-संभ्रम, - ५ स्वर्गी, - ६ वरें, - ७ हर्षें,
- साधुत्वयास, - ८ कल्याण, - ९ लोकमान्य, - १० लव-इतर-तुम्हासेरीज, - ११ उगीच, -
१२ दृष्टीपति, - १३ इष्ट-अर्थ-सिद्धि-शक्तिअर्थाचीसिद्धि, - * - फिरवील.

प्रथम "तथास्तु" मग म्हणे, "वरदान तुम्हांसि उचित, मामा, तें;
तौसा गजासि गंगा—तसि हे औशीहि शक्तिमा माते. १९

"तुजकरवीं कर्णाचें सारथिपण धोर्ताराष्ट्र करवील;
पसरील पदर तेव्हां सारथ्यगुणप्रतोद धरवील. २०

"तेजोवध कर्णाचा, अर्जुन वांचावया, करावा,—हे
दे दान;—करीन असें म्हण;—आण न, बा दयोंकरा! वाहे." २१

मद्रप म्हणे, "करीन;—स्वस्थ रहा,—दुःखसिंधु आटेल;—
वाटेल स्वमतसें;—त्वत्कीर्ति त्रिभुवनांत दाटेल. २२

"बलवत्तर विधि देतो थोरला थोरल्याचि तापातें!
इंद्रप्रमुखसूरांसहि, जें भावि, न लंघवेचि, बापा, तें! २३

"पावे सभोर्य शक्रहि, पूर्वीं, बहु दुःख,—एक, बापा, तें;—
कीं होय विश्वरूप ब्राम्हण मारुनि, पात्र तापातें. २४

"त्या यरि वृत्रवध करी, आधीं देऊनि त्यासि विश्वास;
ब्राम्हणवधानृतानें लाजे, दावी न वदन विश्वास. २५

"शक्र जळांत, मरवादि क सद्यवहारहि अराजकांत बुडे;
उत्सव पळे, बळावीं तापिं मुनि त्रिदशचित्तरू पडुडे. २६

"देवांनीं सन्मुनिंनीं, देउनि वर, नहुष अमरपति केला;
स्यर्शाचया शैचीला पाहे;—दर्वेजेविं कल्पिलतिकेला! २७

"सरमुनिसन्मंत्रांहीं कांहीं नाहींच नहुरेंव बळला, हो;—

१ तापलेल्या, - २ आशिर्वाद, - ३ अतिपवित्र, - ४ दुर्पोषण, - ५ दया-आकर, दयेंचीरवाण, -
६ अतिबलिष्ठ, - ७ देव, - ८ होणारें, - ९ प्रायोमाहित, - १० लोकांस, - ११ इंद्राणीस,
१२ दवाग्नि, - १३ कल्पचक्र, - १४ नहुष, - * यज्ञादिक, - १५ सन्-सन्-हितवांधी

- भाग्यमदांत मनोभू- ग्रग्रह शिरतांचि, बहु खचळला, हो. २८
- “गुरुला शची म्हणे, ‘हो, नहुषीं कांहींच धर्म, नये नाहीं.
कैसें तुम्ही पहावे? ऐसें हें पापकर्म नयेनांहीं?’ २९
- ‘न परस्पर्श स्वप्नीं तुमच्या या धर्मकन्यकेला हों;—
प्राणत्याग सर्तीनीं केला कीं, अन्यकांत केला, हो?’ ३०
- “तीस गुरु म्हणे, ‘वत्से, धैर्य असोदें; उगी, नकांचि रडों.
माझ्या माथां दे हा, तूं या चिंताभरें नको निरडों.’ ३१
- “सभय सरऋषिहि म्हणती, ‘शचि, हा अत्युग्र नहुष, न भलागो;
हूं म्हण; बाई; याच्या धाकें कांपावयासि नभ लागे! ३२
- ‘अजि आचार्य, तुम्हीं तरि सांगा; जरिकाय नहुष पाहेल,
रोहेल नेज न किमपि. याचा दृक्पात कोण साहेल?’ ३३
- “जीव म्हणे, ‘हो कांहीं:— त्यागावें केंवि शरणआलीला?
मी काय? सत्क्रियाचि व्यसनीं या न त्यजील आलीला!’ ३४
- “नहुषासि स्वमुरवेंचि प्रार्थाया युक्ति सत्तरा शिकवी;
धाडी सर्तीस, अवेंना आशी देउनि, सत्तराशि कवी. ३५
- “तो पाहुनि तीस म्हणे, ‘ये, मज भज; सत्मुखि! पावलों सरता.
झालों इंद्र जगाचा, मग मजसीं इच्छिसी न कां सरता?’ ३६
- “प्रार्थुनि शची म्हणे, ‘घा कांहीं अवकाश या नते जनानें;
नाहींच हरि-असा हो, निश्चय मग मीं करीन भजनानें.’ ३७

१ मनोभू-उग्र-ग्रह-मदस्वरूप उग्र पिशाच, — २ न्याय, — ३ नेत्रांहीं, — ४ होवो, — ५ अति-
उग्र, — ६ दृक्-पात-दृष्टिपतन, — ७ ब्रह्मर्षि, — ८ संकलंत, — ९ सरवीस, — १० रक्षणक
रितां, — ११ ज्ञाता, — १२ देवपण, — १३ नभजननास, — १४ इंद्र, —

“नहुष म्हणे, जा; वेड्ये! जोडुनियां पापेविसर त्या पतिनें
वांचावें केवि? विसर तूं धर्मन्यायविसरत्या पैतिनें. ३८

‘जा. शचि, नाशचि झाला प्राप्त, महाघे करूनि, पहिल्याला.
असलाहि कांय पापी, कैसा आलिंगवेल अहिल्याला? ३९

‘जा; अवकाश दिला. परि, सत्वर हो पूर्णकाम; हो दारा
राज्यश्रीज्या भजली, तूं नभजसि तूर्ण कां महोदारा?’ ४०

“आली पुन्हा गुरुकडे, मग तो देवांसमेत विष्णूनें
प्रार्थी; म्हणे, ‘प्रभो! हो, अथ जाउनि, राज्यलाभ जिष्णूनें.’ ४१

‘हयमेध जिष्णुकरवीं करवा; विजया, सत्त्वा मग न वाणी!’
निर्जर- कर्ण- चकोर- जोत्ना- असि जाहली गगनवाणी. ४२

‘दूर उडविला होता जो, केवळ तूं लसा चि, अर्थघातें,
तो हुडकिला सारांनीं; करिता झाला सत्कर्म मर्यादा तें. ४३

‘झाला शचि, परि भ्याला त्या नहुषाच्या असत्य वर्ततेजा;
पाहों न शके भगवान् भाँनुहि, डोळे करूनि वरते, ज्या! ४४

“पुनरपि हीर, शतयोजन- विस्तृतैकासारपद्मनालांत,
बिसतंतुमाजि राहे- जो मान्य समस्तलोकपालांत! ४५

“नेली शची उपश्रुति- देखीनें त्याहि नलिननालांत;

१ पापसमुदाय, - २ पतनपावलेल्यानें, - ३ पतीस, - ४ महा-अथ- महापापें, - ५ शरीर, - ६ पूर्णमनोरथ, - ७ लवकर, - ८ महा-उदारा, - ९ हीवी, - १० इंद्रास, - ११ अथमेध, - १२ निर्जर- कर्ण- चकोर- जोत्ना- देवांच्या कर्णचकोरांस- चंद्रप्रसारास्वी, - १३ आकाशावाणी, - १४ कापुसासारिका, - १५ पातकरूपचायूनें, - १६ इंद्र, - १७ वस्तुपतंज्यासंज्ञिता श्रेष्ठतेज्या, - १८ मर्त्य, - १९ इंद्र, - २० शतयोजनविस्तरात्कामोत्तरानालांतीकरकार प्रस्तावनावेगळ.

- त्यांसि म्हणे सरपति, 'या ऐशाकांसंकटांत आलांत?' ४६
- "प्रार्थुनि शची म्हणे, 'व्हा प्रकट, धरा वज्र-तेज-उत्साहा;
अज्ञानवास न झळा, प्रभुजी! प्रसवेल फार कुत्सा हा ! ४७
- 'त्यागावयाशचीला नतुम्हीं, हरि, योग्यते हि न रमेला !
भांगुनि नुमच्या श्रुतीं, टपतो स्त्रीतीं हि नहुष नर-मेला ! ४८
- 'नुमच्या पदच्युतिस्तव मजहुनि बहु नित्य अभ्रमु रडे, हो;
नाथ ! वळा जी ! चातक-रुत आइकतांचि अभ्र मुरडे, हो. ४९
- "शक्र म्हणे, 'नहुषाचें दुःसह चर-तेज; साहवेना तें;
हेंही न सोसवे, जें आपस्युरांत वाहवे नातें. ५०
- 'भी किति! तदृष्टिपुटे निज-तेज न रक्षिजेल मत्तातें!
श्रीमदे करिल पदच्युत, अल्पें काळें, तथा प्रमचातें! ५१
- 'जरि खळपरपुरुषाचें असंदुक्त तुझ्या मनासि बहु स्वातें,
तरि जाचि भेट, यतिमति सति, अतिरतिदाससीचं नहुरंयातें. ५२
- 'म्हण, 'मजकडे, मँहर्षि-स्कंधीं देऊनियां स्व-शिबिका, या;
हें मस्त्रिय बहु काय? छेदी, पक्षीप्रियार्थ, शिबि काया ! ५३
- "जाणू शची; शक्र म्हणे, 'पावो श्रीभगवती उमा नवसा'—
राहे उगाचि विधिवरि भर घालुनि—संकटीं समानचसा. ५४
- "देवी नहुषासि म्हणे, 'कथिन प्रियवचन, जरि न फिरवाल:—
बैसांनि अपूर्व यानी, जरि या अमरावतींत भिरवाल, ५५

१अपकीर्ति, -२इंद्राची हत्तीण, -३चातकाचाशब्द, -४आपत्-पूर, विषतिरूपपुरांत, -५सोपटें,
६लक्ष्मीचागर्व, -७असत्-उक्त-बाईटभाषण, -८ज्ञाते, -९अनुरक्तदास, -१०नहुषातें, -११म
हा-कवि, -१२पालरवी, -१३शिविराजा, -४इंद्र, -५देवावर

'जरि, अद्रुत प्रताप प्रकटूनि कराल मन परम हर्षी,
 होइन वशागा, जोडा शिविकेसि समाधिधनपर महर्षी' ५६
 "बहुरबल नहुरव लवकरी, स्त्री हरिची आपणासि वशैगा हो
 म्हणुनि, चढे ऋषि यानीं, गंधर्वाला म्हणे, 'स्वयश गा, हो' ५७
 "मुनि म्हणति, देवराया, ऐसें हें अयशहीन कां गावें?
 गोप्रांक्षणमंत्र तुम्हां प्रमाण, कीं अप्रमाण, सांगावें?' ५८
 "नहुष म्हणे, 'गोमारण- मंत्र सकल अप्रमाण; गो, विप्र,
 एकचि; अवैध्य कुळ हें:- पुसतां, रे, काय? हूं, चला क्षिप्र' ५९
 "करितां विवाद, कांपं नहुष वदे- 'सर्प, सर्प'- हे वाणी;
 चरणें अगस्त्यमुनिला कामात्मा दुष्ट तो शिरीं हाणी! ६०
 "अचमानिले असे मुनि, मंत्रहि, पोषूनि गर्व, ते ज्यानें,-
 चेतन्यें वायु तसा- तो संत्यजिलाचि सर्व तेज्यानें! ६१
 "घट्टज म्हणे, 'रे, मंदा! दुर्गातिद तुला लवदीय दर्पेचि हो;
 हाणुनि विप्र शिरीं पद, जरि म्हणसी 'सर्प, सर्प'- सर्पचि हो! ६२
 "गर्वेचि नहुष पडला, अनुतापें हरि पुन्हा पदीं चढला;
 हें समजे, श्रीदेनें सदुरुपासीं सुबुद्धि जो पडला. ६३
 "ऐसें दुःसह संकट शक्रासहि लागलेचि भोगावें;-
 साधुजैयद हें म्हणुनि, एकावें, भारता; विभो, गावें. ६४
 "शक्र तसा- प्रभु तूंहि स्वपदानें पावसील, बा, पार्था;

१ समाधिच्यन ज्यांचें त्यांत श्रेष्ठ, - २ आज्ञा धारक स्त्री, - ३ गो- प्रोक्षण- मंत्र- गोहवनमंत्र,
 ४ मारायास्त अयोग्य, - ५ त्वरित, - ६ चला, चला, - ७ आत्म्यानें, - ८ अगस्त्यमुनि, - ९ दुर्ग
 तिदेणारा, - १० गर्व, - ११ पश्चात्तापें, - १२ आस्तित्व बुद्धिनें, - १३ साधूसजयदेणारें.

नहुष तसा-दुर्योधनः-कीं, याची रीति तापपापार्था.” ६५
 करुनि समाधान असं, गीला रक्षावया स्ववचनातें.-
 सत्यगुरुनिष मद्रप दुसरें न गणीच, जेविं कंच, नातें. ६६

अध्याय ३

अक्षोहिणी मिळाल्या धृतराष्ट्राच्या सताकडे अकरा;
 परि धर्मनैयविहीना! काय सहेती जशा जना अकरा? १
 सात अज्ञानरिपुकडे,- झाल्या या, त्या मिळोनि अवरा, हो;
 धर्म म्हणे, “यश राहो:”- खळ दुर्योधन म्हणे, “स्वहठ राहो.” २
 धृतराष्ट्र प्रमुखांतें भेटोनि, द्रुपदगुरु म्हणे, “परिसा.
 सत्तदुक्ता हितकामें, धनकामें जड म्हणों नयं परिसा. ३
 “धृतराष्ट्र, पांडु, दोघे एकाचे पुत्र-पितृधनविभागी;
 हें वचन अनादरितां होइल सरगुरुसभेसह विभो गी. ४

१ इहल्यतीचापुत्र, - २ धर्म-नय-विहीन-धर्मन्यायनाईज्यांत, - ३ चांगल्यातलवारा,
 ४ हस्तरहिताली, - ५ तेंजोरहित, - ६ वाणी.

- “सांगा ऋयोधनाला, पावाचे पांडुपुत्र अंशाला;
 भीष्मा, न स्पर्शाचें धृतराष्ट्राच्या, अभद्र, वंशाला . ५
- “तिकडे सात असोघा; इकडे अक्षौहिणी जरी अकरा,
 अक्षौहिणीसहस्त्रा- सम सात्यकि, भीम; सामे कांन करा? ६
- “त्यां, यां, तुम्हां समस्तां- हुनि अर्जुन अधिक; कृष्ण त्यापरिस;
 परि सर्व सामकामुक. कांमुकसि सरवा, ऋयोधना? परिस.” ७
- भीष्म म्हणे, “दुपदगुरो, तूं ब्राम्हण म्हणुनि तीक्ष्ण वदसि; परि,
 सदैसिं परिस्फुट शब्दचि कार्य कराया समर्थ-सदैसिपरि. ८
- “राज्यार्थभाक् युधिष्ठिर, म्हणतो अर्जुन समर्थ-शिवसा-मी,
 कृष्णजगत्प्रभु; कलहीं अशिवचि सर्वत्र, विपुळ शिव सामी. ९
- सभ्यश्रुत्यमृत असें. जो बोले सर्व-भारतेश तदा,
 कर्ण म्हणे, “राहोघा पाव्हाळ;-कशास तेंचतें शतदा? १०
- “अज्ञातवास पूर्ण न झालाचि, दुपद-नृप-पुरोहित, ही.
 द्वादशवर्षे पुनरपि वनवासें स्पष्ट पण पुरो, हित हो. ११
- “कां-मूर्खसा- युधिष्ठिर, अर्थकरन्याय, समय सोडून,
 उडतो, अनर्थकर, लघु पांचाळ-तसेच मत्स्य जोडून? १२
- “निजबाहुबळें तरला मारुतिकीं, अथिला अलांबु बळें?
 होय भला इशार्थ- ग्रह उपनेत्रेचि कीं, भला बुबळें? १३
- “देदल नये समस्तहि, अनये प्रभु राज्यभाग चवथा न.-

१ अकल्याण, - २ संधि, - ३ सभेमध्ये, - ४ स्पष्ट, - ५ मत्स्य (वद्वाप्रमाणे), - ६ राज
 अर्थ- भाक्- राज्यार्थाचा भागी, - ७ अकल्याण, - ८ सभ्य-श्रुति- अमृत- सम्पन्न
 कर्णाला अमृतास्नानार्थे, - ९ भारत-देश-भारतवंशत्रैष्ठ्यभीष्म; - १० भोंपळा, - ११ न्यायादे

स्वापत्यासचि दे, कीं व्याघ्रीचें भलतयासि चव थान ? १४

“सांगा त्यां मूर्खांला कीं, रक्षा प्राण-पालका समया
या प्रभुकडे, विभाग प्रार्थिया, साधुबालकासम या. १५

“त्यजितिल धर्म-समय जरि, युद्धचि केवल हटेचि वरितील,
तरि ती लयासि जाइल कीर्ति; चमू अश्रु-मोक्ष करितील.” १६
श्रीशुभ्र म्हणे; “राधेया! उत्तर-गोघ्न तुला न आवव दे.-

स्मरं जें विजय तुज, तुझी पाहुनि असकृत् रणांत पाव, वदे. १

“गांडीव खड्गनुनें जिंकावें! रजेत तरि न कां कथिलें ?

स्वाल रणीं रैज, मदसह, न करुनियां या महर्षिचें कथिलें.” १८

कर्णासि निवारुनियां, जोडुनि देवव्रतासि हातातें,

अंध म्हणे; “जें सन्धेत अस्मत्-हित, सत्य वदसि, ताता, तें. १९

“द्वुपद-गुरो! बा, तूं जा.-तुजमागुनि संजयासि पाववितों.-

मी पांडु-पांडवातें घटिकेंत सहस्रबैळ आववितों!” २०

तो पांचाल पुरोहित जातां, पळभरि उगोचि राहून, -

पाहून विचार मनीं, - वृद्ध म्हणे संजयासि बाहून :- २१

“शुद्धलाणे! न झाले पुरुष कुरुकुळांत, सत्य, पांडवसे.

यांचें विष्णुयशासम स्रुचश, व्यापूनि सत्यपांड, वसे! २२

“भजले, भजतीलहि बहु; - गुरुसेवेतें स्रुथा समजतात.

मानिति मनांतुनि प्रभु पांडव परमांडुबुधास मज तात! २३

१ अश्रुपात-रडणें, - २ तौष्य, - ३ मृत्तिकाकरण, - ४ सांगितलेलें, - ५ श्रीष्वाला, -

६ सत्-मत- साधुमान्य, - ७ अस्मत्-हित, - ८ बोलावून, - ९ सत्य-प-अंड-

सत्यलोकाचा स्वामी त्याचें अंड-ब्रह्मांड, - १० अत्यंतमूर्खांस, - ११ रुचि

“हातींहि चित्रगुप्तं यां विषयीं घेतली नसेल वही.
 कैसें, काय लिहावे?— कीं सुष्य अगण्य, अर्थ नसे लव ही. २४
 “द्वेष अशां साधूंचा रुचला या कुरुकुळांत मत्तनेया,
 कीं स्फुद्रा या कर्णाः— लंघिति हे दुष्ट— साग्य मत्त—नया! २५
 “हा भाग पांडवांचा— मंदात्मा— पाहतो हरायास;
 ऐकुनि नुमजे— निष्कळ जो पार्थपरा भवीं हराउयास! २६
 “कृष्णसरव्यासीं युद्धीं होईल दहांत हा कसा मान्य?
 बृहस्पिपुटे चि व्रसंती हरि;— मग देईल हाक सामान्य? २७
 “उल्लतिल युधिष्ठिराच्या उष्ण-कटाक्षें कडे हिमाद्रीचे!
 न असे भीम, जनार्दन, मज भयद; न पुत्र तेहि माद्रीचे. २८
 “यास्तव युधिष्ठिराला भेंट, बुधा! कुशल पूस; जाच कसा.
 साधुविरोधें मजला परलोकीं सोसवेल जाच कसा? २९
 “सूज्ञा! महन्वनें तूं कुशल सकल-वृष्णि-पालका पूस.—
 ज्याच्या प्रताप-लक्षण- वद्विपुटे होय काल कापूस! ३०
 “धृतराष्ट्र सामकामुक; आपणचि युधिष्ठिरासि वळवावें,—
 हें सच्यसाचि— सचिचा— सदया श्रीकृष्णजीस— कळवायें. ३१
 “वळवील धर्म-मन तो; न म्हणेलचि साधु तुळ सामास.—
 नीतींत तसें खळमन— जेविं नळींत श्व-पुंछं सौं मासै.” ३२
 संजय युधिष्ठिरातें— भेटुनि निधितें जसा निवे दीन.

१ पातक, - २ बन्-तनय-सूयोधनाला, - ३ हर-भायास-महादेवाचा भ्रम, - ४ पाद
 तील-तुटतील, - ५ साया, - ६ वृष्णि-पालक-यादव पालक कृष्ण, - ७ अग्नि, -
 ८ संधि-इच्छिणात्, ९ अर्जुना-आमथानास-१० कु-आचें शीपूट, ११ साहा, १२ यद्दिनें—- १३
 सतात

कुशल पुसोनि म्हणे, "जी, आज्ञेने तात मत निवेदीन." ३३

धर्म म्हणे, "तात विदुर, भीष्म, द्रोणादि कुशल आहेत?"

रे, संजया! असावे सर्व सखी—या मनांत हा हेत. ३४

"कर्ण बरा आहे कीं? कुशल असावे सदा वदान्यानें.—

जो याचकासि म्हणतो, 'जे वस्तु प्रिय, सखें वदा, न्या तें' ३५

"ताताज्ञेंत स्योधन आहे कीं? विप्रवृत्ति चालवितो?

बहुधा युयुत्सु दुसरा? तात सदा, साशु, भक्त कालवितो? ३६

"ताताऽग्निप्राय कसा? वद—सांनिध्यें तुला सकळ कळतें.

काय पुसावे? पितृमन, चिंतुनि दीनां मुलांस, कळकळते! ३७

सूत म्हणे, "प्रभुजी! ते आहेत बरेच तीरगत तरुसे.

तकुशल काय पुससी, बा, ज्यांचरि धर्म-नीति, सतत रुसे? ३८

"ताताऽग्निप्राय मला पुसतां जरि, तरि समस्त परिसा, हो;

परिसाहो मन—तुमचा महिमा गुरुसाच मान्य परिसा हो. ३९

"त्वत्तान-मनीं आहे, स्वापत्य-शिष्यार्थ, साम-कामुकता.

म्हणतो, 'सखी दशमुख, न धरिता पर-विषय-काम, कामुकता?

"परितुमचा भाग तुम्हा देउनियां, शीघ्र संधि करवीना;—

इच्छी कुलहित नांग वि. भाग न अपूर्ण, संधिकर-वीना. ४१

"आतां शीघ्र करावे स्व-पर-हित तुम्हीच, साम साधूनी.—

धरिला न कधींच परा-स्वर्थेन स्वार्थ-काम साधूनीं. ४२

१ दात्यानें, - २ विप्रांची उपजीविका, - ३ मात, - ४ जवळ असल्यानें, - ५ नदी-
च्या किनाऱ्यावर असणारे, - ६ कल्याणार्थ, - ७ परस्वच्छोभ, - ८ संधिकरणान्याप
क्षांस, - ९ पर-अस्त-अर्थ-म-पर प्राणार्थनाशक, - + सर्व.

- “स्पर्श, जडाहि, हित करि, जरि अपराधांच्या रची अये शतातें.—
 बुध हो! युष्पद्योगे जोडावे काय, जी, अयश ताते? ४३
- “जरि आयहे कराल ज्ञातीसीं, धरुनि राज्यकाम, रण,
 धामे, रणमणिनूपुर. यौवनहि, गमेल मसंग आमरण! ४४
- “राज्यश्री-मंदिरेच्या निर्दति कवणासि हो दिली पांनें?
 त्यजिली कां भरताने? त्यजिली तेंसीच कां दिलीपांनें? ४५
- “श्री अनुभविली, आतां नित्यस्तरव-यशार्थ शांतिस चरा, हो.
 परिणाम-शोक कर हा स्व-गुरु-प्रमुरवाउत्त-शांतिसव राहो. ४६
- धर्म म्हणे, “रे, संजय, मी सिद्ध, न सिद्ध जनक सामातें.
 जाणोनि सर्व, दादुनि दूषिसि तूं-साधु-जन-कसा मातें? ४७
- “निघ स्वधर्म-विच्युत, — मी तरि युद्धासि सिद्ध उत्साहे.
 धर्म-न्यायाउनुसरण पावाया योग्य काय कुत्सा हे? ४८
- “सदनुमतें क्षिति अर्पुनि सत्युत्रकरीं, निवे दिलीप.—तिला
 पांचू नयेचि ऋद्धे— जैसी कन्या निवेदिली पतिला. ४९
- जरि हे न सोडवावी— घूतजिता द्रौपदी तसी—महि म्यां
 तरि भरत-कुळ-गुरुंच्या लागेना बोल काय, गा, महिम्न? ५०
- “होइन निघ दहांत, न सोडवितां श्रीस, संजया, परिस—
 कुल्लंज्या यशवि.— न विधिसहि बहुमत हरिनाभिकंज यापरिस. ५१
- “हरि कुरुकुलहित इच्छी—तोकौचें नित्य माय जेविं हित.—

१ परिस, - २ लोह, - ३ गृह, - ४ रणत्-मणि-नूपुर- यौवन- वा घायमान् मणिन्
 पुशानीं शोभायमान् तरुणपण, - ५ मरणपर्यंत, - ६ स्तरव, तृप्ति, मीक्ष - ७ माशना
 नें, - ८ आसगुरुप्रपुरवभासांचाक्षयस्तयज्ञ, - ९ निंदं, - १० कुल्लंज्या, - ११ विष्णूचेंनासि
 कमल, - १२ बालकाचें, - १३ शमशान, - १४ मघाच्या, - १५ शोकमानुंतये.

करिन तसेंचि, प्रभु हा- सर्वज्ञ-कथील काय जें विहित.” ५२
श्रीकृष्ण म्हणे; “सूता, सर्वांत गृहस्थ-धर्म सन्मत, रे.

या आश्रमांत सर्व, स्व-पराचें सफल करुनि जन्म, तरे. ५३

“कर्म कसें टाकावें? जी अमृत मुरवांत मायसी ओती,
ती सद्विद्या कर्म- त्याग नकरितां चि फळवती होती. ५४

“रवि, शशि, लोक-पति, धरा प्रमुख सकळ कर्म-सिद्ध हें समज.
कर्म-जल तृप्ति-दायक; वाटे नैकर्म्य जेविं पळस मज. ५५

“दूषील कोण वर्णा- श्रम-निरता, भरत-सत्तमा राया?

योग्यचि हा साधु सकळ रक्षाया, सर्व मत्त माराया. ५६

“दस्यु-दमन हा मुख क्षत्रिय-धर्म-प्रमाण थोरांस; -

यास्तव मारावें या प्रभुनें दुर्योधनादि चोरांस.. ५७

“दस्यु-दमनार्थ शत्रे चाप-कवच-शस्त्र निर्मिलें आहे; -
आहेत घना चातक- तैसे धर्मा, करूनियां आ, हे. ५८

“हे अधिक!-काय दुर्बल ते, रात्रो याळिती द्रवडा जे!

लुटिलें धन दुःख नसे; परि त्दयीं बहु कुवादे-खडाजे. ५९

“ते नें झले नरुनीचा नम करिति, हरुनि सार्वले, काय?

नक्तो सभंत आम्ही, म्हणुनि लुटायासि फावले काय? ६०

“जासांग त्वहनें ऐकावें हेंचि वाक्य अंधानें,-

आहेत सिद्ध पांडव सेवाया प्राण बाण-संधानें ६१

“देतां विभाग, करितिल पांडव धृतराष्ट्र-दास्य - दास तसे.

१ भरतश्रेष्ठास, - २ शत्रूचें अथवा चोरांचे मर्दन, - ३ अपवादशब्द, -

४ वरुण, - ५ शरीर, - + वृक्षविशेष, - ** नत्यास.

नाहीं तरि खल मर्दुनि हास्य-मज असें भविष्य भासतसे. ६२
 संजय निघे, तयाला धर्म म्हणे, "आयका यश तें गावें
 घा पांच ग्राम:-न दे दासाला राय काय शत गावें? ६३
 "ताताला, भीष्माला, सांगावीं पाय धरुनि मन्मनें;
 जोडुनि हस्त म्हणावें-साम करारें चि स्रुप्रसन्नमनें! ६४
 "आचार्य, द्रोण, कृप प्रार्थुनि, प्रथम कथुनि मन्मना,
 म्हण-साम भलतसें मज बहुमत-दुक्कांत जेविं अन्नमना. ६५
 "सांग कनिष्ठ पित्यातें-बंधु-विरोधासि चित्त श्री माजे;
 करवा साम भलतसें;-देइल हरि इष्ट चित्त श्रीमार्जे. ६६
 "कर्णासि वद-सरव्याला आवर; विजयासि आवरील हरी.-
 समयीं प्रवृत्ति आवरि थोर-जसा सिंधु आवरी लहरी. ६७
 "सांग नृपासहि हें कीं, साम शक्ति; तयांत नाव रायाचें:-
 स्रुगति वरायाचेंचि,-न कर्म उचित यातना वरायाचें. ६८
 "गांधारीस म्हणावें-पंचोत्तरशत असोत तनय.-शते
 तृप्ति नसोचि तुज.-करी जेणें गातील साधुजन यश तें. ६९
 "माझ्या स्रुयोधनादि भात्यांच्या बायकांसि कळवुद्धें
 कीं, स्वहितार्थ तुम्हीतरि एकांतीं कांत-चित्त वळवावें. ७०
 "कृबि-द्वारप-दासी-जन् वामेन कुञ्ज-दास-दायांतें
 पुशिलें अनामय-असें सांग.-पुसाचेंचि, वा, सदा यांतें. ७१

१ मनाचा ओघ, - २ द्वारपाळ, - ३ तुजा, - ४ कुबडा, - ५ आरोग्य, - + राहावें-

॥ सरव्य, संधि, - ॥ दुक्काळांत, - * माझे.

“कुरुकन्यांसि म्हणावे-तातें पुशिलें तुम्हासि.-ज्या तातें
 श्री देउनि, न दिली ही स्वःकन्या श्रीद-पारिजातातें.” ७२
 ऐसैं अजात रिपु-सुरव-शशि-मंडल अमृत तेविं-वाचिक वी;
 तें बहु असोचि-विस्तर-वद्वंथ प्राकृतीं न वाचि कवी. ७३
 गेलो तेन्हां वाटे-ओदुनि दुर्दैव संजया नैतें.-
 धरिलें होतें जें कवि-रुकवच हरि-पाद-कंज यानें तें. ७४
 धृतराष्ट्रासि म्हणे, “मी संजय;-आलों तथा सुताकडुन,-
 वैर ज्वरीहि म्हणती यत्कीर्तिरुधाधिच्या उता कडु न. ७५
 “अमलों बहु. मज आज्ञा द्यावी, श्रित-रुतरों! निजायास.
 सोगेन सभेंत उद्यां प्रभुवाकू-तरि भय तरोनि जायास.” ७६
 जातां सूत, अनिदा-स्त्री भेटे-नूतनाचि-रायास.-
 कीं, संतोषा बाळा ये चिंता-पूतना चिरायास! ७७
 स्मरतांचि विदुर भेटे, सद्द्वैरव्या प्रजागरामाजी,
 सेवुनि वांचेल कसी म्हणत्या गुरुस प्रजा गरी माजी. ७८
 विदुर म्हणे, “हा आलों. आहें पायासमीप, राजाजी.
 एथेंचि म्यां बसावें.-तीच तथा योग्यता परा ज्या जी. ७९

१ इव्य, -२ लज्जा, -३ देवकन्यांसि श्री देणाराजोपारिजात वृक्षत्यास.- किल्लेकांचें म्हणणें
 असैं आहे कीं, देवकन्या, श्रीद-कुबेर, आणि पारिजात, या तिपांस लाज्जन
 आणली.- तथापि वर घेतलेला अर्थच युक्तसा दिसतो. ४ साधण, -५ ज्ञान्या
 लाउत्तमकवचरूप, -६ कृष्णचरणकमल, -७ यत्-कीर्ति-रुधा-अधि-ज्याच्याकी
 तीरूप अमृतसागराच्या, -८ ही भाशिताच्याकल्पवृक्षा, -९ सत्-वैर-भारव्या-साधुवैर
 नामक, -१० जागरणांत, -११ विषास.

* माझी प्रजा, गरासेऊन, कसीवांचेल? - म्हणत्या गुरुस, -

- “कोणा कार्याकरितां रात्रौ स्मरला तुम्हास हा जन, हो?
स्वस्थ आहां कीं? आज्ञा काय? प्रणेत प्रसाद-भाजन हो.” ८०
- पृतराष्ट्र म्हणे, “वत्सा! तुज्जहनि इतरास काय सांगावें!
आलें असे कपाळा कीं, निंदुनि हंस, वायेंसां गावें! ८१
- “निडकुनि येउनि, सूतें केलें पाण्यापरीस पातळ!-तें
सांगावें काय, सरव्या!-जे हृदया गरलसोंचि आतळतें? ८२
- “वदला, सांगेन उद्यां धर्माचा धर्म-धाम संदेश;—
चितेंत बुडाला हा, स्रुजा! त्वहंधु सर्व-मंदेश! ८३
- “निद्रा येईल कसी? मच्चिंता होय काय सामान्या?—
शूर्पनखीसी हे, वा!-तुज हा अनिभार कायसा, मान्या? ८४
- “बहु धर्मार्थिकुशल तूं वद, या जें श्रेय असदचस्थागा
निचवूं मज बोल तुझा—जेसा पीयूषरस दवस्थागा.” ८५
- विदुर म्हणे हो, “प्रभुजी! बळवंतासीं प्रसंग ज्या पडतो,
स्पष्ट प्रजागर तथा—हीनबला, हीनसाधना-घडतो. ८६
- “कीं जो हत-धन-कामी, तस्केर, रात्रौ न नीज ये त्याला:—
देवा! ऐसा कांहीं दोष नसे कीं तुम्हा कडे आलळ? ८७
- “अथवा, परवित्ताचा अभिलोष नसेल कीं मना रुचला?
हा बहु पापद, तापद!—यापरि कटुकी न कटु, न वीं कुचलो! ८८

१ ननजन, - २ प्रसादास पात्र, - ३ कायव्यांस, - ४ विषासाररवें, - ५ निरोप, -
६ मूर्खपति, - ७ मत्-चिंता, - ८ धर्म-अर्थ-कुशल, - ९ असत्-अपस्था-ग
वाईट अवस्थेस पाचलेला, - १० अमृतरस, - ११ दवस्थ-अर्ग-वणव्यांतील वृक्ष
१२ चोर, - १३ लोभ, - १४ विकल्पार्थी, - १५ कानरा.

भूप म्हणे, "प्राशुं दे धर्माऽमृत-कवल-बोल कानांहीं. —
 खलसम सत्समयज्ञ स- 'धर्मा-पति जवळ बोलका नाही." ८९
 विदुर म्हणे, "जो आस्तिक, - गुरु वेदोक्तीं जयास विश्वास, -
 मीपण ज्यासि न शिवले, - तो पंडित मान्य होय विश्वास. ९०
 "दुर्लभ वस्तु न वांछी, - न करी जो नष्ट-वस्तुचा शोक, -
 आपैर्तीत न मोहे, - त्या पंडित म्हणति जाणते लोक. ९१
 "विद्या नसोनि उद्धत, - धन नसतां जो उदारपण वाहे, -
 अर्थासि नीच-कर्म जो संपादावयासि जन पाहे, - ९२
 "नसतां लाभ यशाचा, दाटूनि करी परार्थ जो यत्न, -
 मित्रार्थी कपट करी, तो साक्षात् मूढजनशिरोरत्न. ९३
 "मित्रत्व दे अमित्रा, - जो मित्र-द्वेष दुष्ट-कर्म करी, -
 तो मूर्ख असें म्हणती पुरुष-परीक्षा कळे जयासि बरी. ९४
 इत्यादि बहू वदं तें सौहुनि, आली कथाचि आयांत; -
 निजपरिवार त्यागुनि, जसि भगवन्मूर्ति गोप-भायांत. ९५
 धर्माऽर्थ-काम-मोक्ष-प्राप्तीचे सिद्ध मंत्र- ते बोल;
 मोलून करवे त्यांचें धनदासहि! सिंधुदूनि जे खोल! ९६
 सत्य, प्रिय, हित, सर्व श्रुति-शास्त्ररहस्य, विदुर कथि बोले; -
 तो लेलिह जाणो त्या प्रभु-वेणुर्वाऽमृतं निवे, डोळे. ९७
 भूप म्हणे, "बा सज्जा! दे सर्व तर्मासि भीति, परि सवि त्या

१ इंद्राजवळ, २ गोलेल्या-नासलेल्या, ३ विपत्तीत, ४ उन्मत्त गर्विष्ठ, ५ मूर्खशिरोमणि,
 ६ बुद्धेशस, ७ सर्प, ८ नारदस्य अमृताने, ९ अंधकारास.

- श्री न गुहातमः-तेविं न तुज पुत्र-प्रेम नीति-परिसवित्या. १८
- “पांडव साधु यशस्कर, अयशस्कर सत असोधु हे गमतें;
रमतें मन उपदेशीं, पुत्रस्नेहासर्वें पुन्हा ऋमतें. १९
- “पुरुषप्रयत्न दुर्बळ, देव बहु प्रबळ, -मज असें कळतें;
असता बलवंत पुरुष- कर्म, तरि कधींच चित्त हें बळतें. १००
- “कथिलें नसेल तें वद, -सांगावें फार काय हो कवितें?
सेवावें सैव्य जन्ही, पुत्र-प्रेमाऽम्स-पित्त ओंकवितें!” १०१
- विदुर म्हणे, “राजेंद्रा! उरळें अध्यात्म तें स्फुजातानें
सांगावें, परिसावें. - याकरितां श्रीसनत्सुजातानें १०२
- “केली असे प्रनिज्ञा, मृत्यु, - म्हणति, परि नसे असी कांहीं.
तद्ददनें परिसावें तें तत्व तुम्हीं विचाररसिकांहीं.” १०३
- भूप म्हणे, “तद्वचणीं माझे अत्यंत मानस त्वरतें;
सांगावें, सर्वज्ञा! मज तें आतां तुवांचि तत्वरतें.” १०४
- विदुर म्हणे, “आर्या! तें सांगावें ब्राम्हणें, न अन्यानें;
ठावें, परि न वदावें स्वमुरवें म्यां शूद्रयोनिजन्यानें.” १०५
- भूप म्हणे, “या देहें त्या मुनिचा संग मज कसा घडतो?
केवळ नीचें मनुज हा, - अमृत-फळांचा समुच्चंतर घडतो!” १०६
- चितीं विदुर म्हणे, “बा! तुज कथिलें तत्व जें तुझ्या तातें,
या दासासि कथावें त्यां, करुनि कृपा, सनत्सुजाता, तें. १०७

१. नीतिपरिसवित्या तुज - अथवा संबोधनार्थी, २. पुत्रस्नेहरूप आसर्वें-मपानें,
३. प्रयत्न, ४. आम्लपित्त - रोगविशेष, ५. सनत्सुजातानें, ६. हलका. टेंगणा,
७. अत्यंत उंच. अतिमान्य.

येऽनि सनत्कृजाने कथिले अध्यात्मशास्त्र अंधाने,
जे तत्काळ छेदी स्रष्टवतसऽनादि-मोहबंधाने.

१००

अध्याय ४

आले सभेन सर्व प्रातःकार्यांच, त्यांत संदेश

सांगे संजय; परिसति श्रीष्वादिस्तधीश, ते हि मंदेशे . १

संजय म्हणे, "अर्जी धृत- राष्ट्र महाराज!-सानुजे धर्मे
द्रोणादिकांसह तुम्हां बंदुनि, तुमचीं विचारिलीं शैर्मे . २

वदला जिष्णु असें कीं, 'माझ्या ताता-समक्ष मंदेशा
दुर्योधना सभेन स्पष्ट समयाहि सांग संदेशा . ३

'सावध होउनि सत्वर आम्हां अस्मद्विभाग ओपावा ;

कोपावा न वृकोदर- अहि, न तुझा आयु-वायु लोपावा . ४

'साचे याची काळा हनि उणी एक तिकहि न गदा हे ;
न मसावे बहु बंधु त्वन्नाशे, -जेविं नागे नगदाहे . ५

'लोभदुरभिमानाने, रक्षाया प्राण, यश, कटक, टाकीं ;

यमसम यम समरीं हे पाहनि म्हणसील तूं 'कटकटा'कीं . ६

'जागवितो हित-हस्ते सत्ता तुजला हि हा निरोपाने ;

१ अतिदृढ अनादि अविद्यारूप बंधास, २ मंद-ईश-सर्वपति दुर्योधनादिक,

३ कुशलें, ४ श्रीमरूप सर्प, ५ आयुष्यरूप वायू, ६ हत्ती, ७ पर्वतदह

नाने .

- धर्म-सोभे होइल, तसि न हराच्याहि हानि रोपाने. ७
- “हा श्रीकृष्ण प्रभु जरि काय क्रोधें करूनि पाहेल,
राहेल कोण करकीं भर? कीं काळासही न साहेल. ८
- “सोसेल रुद्र-चक्र, प्रस्फुट जरि वरिल शोणतेला ते?
दीप्तालच विझवाया दंडुनि घालील कोण तेलाते? ९
- “गांडीव ज्यांत, तो सर-पतिसहि नैदील विजय-लाभरण;
कुरू-राज्य तुज न साजे, - प्रभुचें चोरास जेविं आभरण. १०
- “स्पष्ट बुडवितिल शिकवुनि कुमति शकुनि, कर्ण, हे तुम्हां-तारा;
कां शोकांत बुडवितां, बाळिशहो! जन्म हेतु म्हातारा? ११
- “धृष्टद्युम्न, शिरवंडी, सात्यकि, अभिमन्यु, हे न सामान्य
वृद्ध द्रोण, भितामह; - शतहि स्वळ तुम्हि दहां नसा मान्य. १२
- “घूत न अजातरिपुसीं, - भीमासीं जीवनेघ संगरे हा.
रंग रहाया, धरुनि द्रोण-विदुर-भीष्म-बुद्धि-संग, रहा. १३
- “दे भाग्य-अभय देइल धर्म महाराज हा अवनीतातें
न गणुनि दोषशतातें, करिल, - करावें जसें अवन तातें १४
- “सुदृचि करीन म्हणसी, परि पत्र्यात्ताप बहुत बाधेल;
धर्म-न्याय-विरोधें कोणाचेंही न इष्ट साधेल. १५
- “जदि तूं सानुजे, सास, ग्राममहोत्कर्ष आजि सामरसा,
ग्रामर-साम्य वराया इळिसि कलह, त्यजूनि सामरसा.” १६

१ बाणानें, २ आरकनेस, ३ दंडासही, ४ नदेईल. ५ अज्ञहो, ६ जन्म कारण, ७ घृतरा
ष्ट, ८ प्राणनाशक, ९ युद्ध, १० शरणागतातें नसातें, ११ रक्षण, १२ स-अनुज, १३
आप्त, १४ स-अभयसा, १५ संधिरूपरसास.

ऐसें धर्मानुमतें, कृष्णानुमतें, उदंड बदला, हो. —

तें बड़े काय वदावें?—“शीघ्र अजातारि राज्यपद लाहो.” १७

शीघ्र म्हणे, कुरुराया! ऐक करुनि सावधान कान, मन;

दोधेचि देव न करिति पूर्वीं श्रीसखनायका नमन. १८

“तेहां पुसे बहस्पति विधिला कीं, सर्वसिद्धि-सदनमुनी,

शक्राद्यखिलसुरहि कृत-कृत्यचि होती स्वदीय पद नमुनी. १९

‘विश्वगुरो! कां गेले न नमुनि दोधेचि देव हे नूतें?’

कुंतुकीं सभा बुडतसे, याच्या स्वमुखेंचि सांग हेनूतें. २०

“बदला विधि कीं, ते श्री नरनारायण, तपो-नैदीन मुनी,—

होती विज्वर संघः प्रेमेंज्यां भवमहागदी नमुनी २१

‘मजेज त्यांपुढें किति! कीं ते प्रभु मुख्य विश्वपाळक, हो;

महिमा अनंत त्यांच्चा; त्यांसम ते त्रिभुवनांत बाळक, हो!’ २२

“जाय सरेश्वर होते ज्या स्थानीं तपत ते प्रभू तरणी;

मागे वर कीं, घावें साद्यें मजला यश प्रभूत रणीं.’ २३

“शरणागत-शक्रा यश देती होउनि सहाय बहुदा ते;

तदुदारत्वे गनमद मग म्हणतिल कां न हाय!’ बहु दाते? २४

“जे प्रभु नर, नारायण,— ते अर्जुन, वासुदेव, अयतरले.

बदला असेंचि नारद,— ज्यांच्या बोलें असंख्य भवं तरले. २५

“यांसीं विरोध करिती जे जे, ते वेचिती अस्त स्वलेशीं!

१ अर्जुनमतें, २ ब्रह्मदेवास, ३ तुसेचरण, ४ आश्वर्यांत, ५ ब्रम्हा, ६ तपःसागर, ७ संसारमहारोगी, ८ बहुत, ९ प्राण, १० खल-ईश-दुष्ट, ११ पर्यंत ज, १२ ज्वरहित, १३ तत्काल.

मोरोपंत.

जे यांसि हान जोडिति, त्यांसि स्वप्नीं नसे अस्तरव लेश . २६

“दुर्जात, कितव, खल जे, ज्यांच्या लाविति यशास डाग मती, -

आम्हांहुनि कर्ण, शकुनि, दुःशासन, हित तुला, जडो! गमती . २७

“गांडीव-सुदर्शन-धर नरनारायण समर्थ अमरांत;

वसतिल एकरथीं, रथि- सारथि-भावें करुनि, समरांत . २८

“मेरुहि खचेळ, राया, श्रीधर्माच्या उलोण कोपानें;

हो सावधान या श्री- मदमद्याच्या भुलों नको पानें . २९

“तुज काय! शत्रुसहि मी न स्वमांतहि कथीन अहितातें .

मणिहार घालिजेतो शिशू-कंठी, कीं महोर्घ अहि तातें?” ३

कृष्ण म्हणे, “हो पंडित! करितां सदुर्म-निरत कुत्सा, हे

अनुचित; मी पांडववध करुनि, करिनि मित्र-कार्य उत्साहें. ३१

“हा क्षत्र-धर्म-निष्ठ स्तुत्य; तिळहि अर्घ नसोनि यास कसा

निंदिसि? न दोष लाविति सज्जन न लावूनि सोनियास कसा. ३२

“अजि! पूर्व-विरुद्धांसीं करिती कोणीहि तरि शर्म नयज्ञ?

राज्य-स्वर्ग-फलार्थी सिद्धिस नेतीच अरि-शमन-यज्ञ.” ३३

श्रीष्म म्हणे, “धृतराष्ट्रा, देईल दहान्त दैन्य हें मत, रे..

खळ-मळ-संसर्गास्तव न रण-कसीं गुरुहि सैन्य-हेमं तरे. ३४

“सर्विल सूनसूत हा, हिन ऐसें लेखिल्या, विनाशपथा;

विधि-य्यीहि पतंग, खळहि, न वळति, फळ देखिल्याविना, शपथ ३२

१ हितेच्छुं-मित्र, २ मूर्खा, ३ पाशनातें, ४ महाबळरसर्प, ५ निंदा, ६ पा

बळ, ७ कसोटीस, ८ साम-संधि, ९ युद्धरूपकसाथे ठायीं, १० सेना

रूपसूचणें, ११ कर्ण, १२ ब्रह्मदेवाच्या शपथेंस.

- “हा पावला असे निज- गुरुपासुनि भंगजनक शापातें;
पापातें वाग्दंडें ताडिति गुरु, श्रूय-जन कर्शापातें. ३६
- “अवलंबिला तव स्तुतें श्रीमाथि तरावयासि हा पूव, गा!
मासुति भंग घडेल प्रचुर-चणकें चर्वणो-द्धता ध्रुवंगा? ३७
- “एकैकें पांडुस्तुतें केलें जें कर्म यासि दुष्कर तें;
वाचाळनीचसरयें न फळ, जसें वंध्यदारशुक्रतें. ३८
- “सिंहें मृगसा-पार्थें गोग्रहणीं गांठित्या स्वभावातें
त्यजुनि, पळाला! कैसा स्मरत नसे या मळ-स्वभावातें?” ३९
- “कोठें गेला तें हा, पार्थें हरितां स्तुकीर्तिसह वैसें?
बुडतीच अकुळज्यांच्या सत्कुळज्यांचीहि कीर्ति सहवासें. ४०
- “रे धृतराष्ट्र, जनिता-स्तुत- शतमिष-विष-विषम-स्वरत राधे! या-
गंधर्व बद्ध-दुर्यो-धन-मोचन-वृत्त पूस रांधिया. ४१
- “पांडव दया न करिते, तरि ते अरि तेज सर्वही हरिते;
हीनों मुनि-पीतजलधि- कुक्षि-तसे विगत-सार कां नरिते? ४२
- “आतां बहु गर्जतसे, मत्तवृषभसा, सभेंत विवैप हा.
या-च्याचि बळें पांडव- परिभव करणार पुत्र! चित्र-पहा. ४३
- द्रोण म्हणे, “हेंचि करा; भरतर्षभ! सत्यसार बदला, ही.
पद लाहो धर्म.- उचित शक्तितम शम.- यशाचि ध्या, न बदला, हो.
- “शूर, रण-कूर, सकळ - काळतसे - तदपि ते दयाळु बरे.

१ परशुरामापासून, २ पापांस, ३ राजसेवक, ४ चातुर्कानें, ५ लहान नोंका, ६ बहुत-चणेरंध
ऊन उन्मत्त झालेल्या, ७ वानरास, ८ वस्त्रें, ९ नीचकुलांतल्या-च्या सहवासानें, १० कर्णास, ११ वि-
रुज्ज. १२ मरत श्रेष्ठ-सीष्ठा-

- पांडव स्रयोधना सख देतील अपार, - खेद या लुंबरे. ४५
- “असति बहु धनुर्धर, परि पार्थसदा नय्येसाचि. - समराया
हृत्काया भट काया सजिल कवण सव्येसाचिसम, राया?”
- अंधापासुनि पावे भीष्म-द्रोणोक्तही अनादर ते; ४६
- जेविं अनादरिजे हरि- हरकीर्तन सबधिरे, अनादरते. ४७
- सभ्य म्हणति, “हा! हाही धरितो जसि धरिति कामना सदेरी;
हा! जनरीति असी, मग कविच्या येइल न कां मनास देरी?”
- रुई म्हणे, “रे संजय, अकरा अक्षौहिणी चमू श्रवण
करुनि, अजातरिपु कसे बदला? नृप बोलिले कसे, कवण?”
- “आम्हांकडे मिळाले बहुबल हें परिमतां अनीचेष्टा
धर्मां कैसें गमलें? केही तेणें कसी जनीं चेष्टा? ५०
- “रतला जरि मोहप्रद- राज्यश्रीसीं बळेंचि मंद, रतो. -
कोह्नी असें म्हणे कीं, “न शमाया शत्रुसिंधु मंदरें तो. ५१
- “आज्ञार्थ युधिष्ठिरमुख कवण पहाती धरुनि समरेहा?
समरेहा त्याचांच्या ओपुनि आधींस मानस मरे, हा!” ५२
- संजय म्हणे, “नृपाळा, सदात्याचें धनेच्छु संसारी
देखति जसें मुख, तसें धर्माचें भीम, जिष्णु, कंसारी. ५३
- “आज्ञेचीच पहाती वाट. - स्तविती नृपाळ आट तसे.
क्षिप्र जयार्थ निघावा प्रभु-बाळांसहि असेंचि वाट तसे. ५४

१ हिनबुद्धि नसेकून हृदकरणारे कर्णादिक, २ नवीनसाच, ३ शरीर, ४ अर्जुनासा
रिवा, ५ अत्यंतबहिन्यानें, ६ साधुंदेशच, ७ अनीच-इष्ट-साधुंसदृष्टेशा,
८ शत्रुसायभ, ९ मंदरुपवत, १० समर-इहा-मुखाची दृच्छा, ११ गृहा.

- भूप म्हणे, "कलह नवे कार्य, तरि तयासि कार्य कां गमला?
 आम्हांसीं कोणाच्या सामर्थ्ये भांडणार, सांग मला?" ५५
- ऐसें सभेंत पुसतां, तो काळ्यस्तबुद्धि जाणोनी,
 पडला मूर्छित संजय, चितीं भावीअनर्थ आणोनी ५६
- विदुर म्हणे, "राजेंद्रा! स्वचित्ताला असत्य न गमो—हा
 संजय पडला कीं, जी; झाला वश, जरि महाजनग, मोह्य" ५७
- भूप म्हणे, "बहुधा हा भ्याला भीमादि-योध-तेज्यानें.—
 भ्यावाचि तो, निरखिले सहसा सक्रोध योध ते ज्यानें" ५८
- सूत उगोनि म्हणे, "हो, करणार प्रभु तुम्हांसवें कलहा
 भृष्टद्युम्नबळाने.— द्रोणवधोत्पन्न कीं महाबळ हा?" ५९
- "जो बक-हिडिंब-मार्गंध- कीचक-कर्मीर-शामन भीम रणा
 चिंती, बहु न विलासा;— ज्याचें स्वप्रींहि न मन भी मरणा; ६०
- "जो गंधमादननर्गीं क्रीडे, प्रभु जेविं एकला भयनीं;
 क्रोधवशा वधुनि, वदे— 'मज मोह्य हाचि एक लाभ वनीं;' ६१
- "त्याच्या बळें तुम्हांसीं धर्म प्रभु भांडणार, बा राजा—
 जपला विराटनगरीं बहु; बहुत्र वनींहि अर्ध बायल्या. ६२
- "ज्या श्रीगांडीवधनु- वल्लीवें सस्यपांड वानी ती,
 देवी दे ती सुदो-त्साह, दुजी सत्य पांडवा नीती. ६३
- "जो भांडला शिवासीं,— प्राप्त हरिहर-प्रसाद होरा ज्या,

१ महाजनांतगमनकल्पें, २ मूर्छित, ३ संजय, ४ बकादिराक्षसांचा शमन-करण, ५ क्रीडेस ६ क्रोधवशानामाकुबेरातुचर, ७ यर्ष्य, ८ बंझरद, ९ हरिहरप्रसादरूप मुहूर्त.

- त्याच्या बळें तुम्हांसीं धर्म प्रसु मांडणार, हो राजा. १४.
- “यक्षें पुरुषल दिलें ज्याला, जो धैर्यसन्नग शिरवंडी,
करणार तूळें रण; - कीं तो गांगेयेपन्नगशिरवंडी. १५
- “जो वासुदेव भगवान् सर्वाश्रिते काम-कल्प-नग, राया
त्याच्या बळें सरपुरा घेइल; मग कां न अल्पनगरा या? १६
- “करिल न्याय-ब्राम्हण- सत्यरूषाशीबॅळेंचि कलहातें;
होतिल अजात रिपुच्या भ्रम रणांत क्षणांत खळ हातें.” १७
- पज्ञाचक्षू मूणें, “हे सर्वहि एकीकडे महाबाहू,
एकीकडे एकोदर; - मसुत्रातें रणीं न हा बाहू! १८
- “ पापासूनि भीतो मी, हरिपासूनि जेविं काळविट;
घेइल हा न वधाचा विट, घेइल एकवेळ काळ विट १९
- “अस्त्रीं गुरुसम; - कोपीं हरसम; - वैगीं हि वातसम जो; ग
देवा, मंद स्रयोधन; भीम विरोधें स्वघात समजो, गा ७०
- ‘नीज न ये रात्रिदिवस; श्रीमाचें लागलें चि मतिला १
आसूनि चांचलें कीं - उरले घूतांत, याचि अतिलाभें ७१
- “मूणतों मरूनका, रे, भीमकरें; मारवूं नका राजे;
परि न वळती. कसे तर विट, गुरुच्या लंघिती नकारा जे? ७२
- द्रेवासुरांहि दुःसह श्रीम, - अगो सर्गद, कीं असो अगैद;
अग-दर्पाला वैज्जी, - अरिदर्पाला हि होय हा अगैद! ७३

१ धैर्यसन्नगमपर्वत, २ भीमरूपसर्पाविषयीं मयूर, ३ सर्वभाश्रितांच्यामनोरथाविषयीं कल्पवृक्ष, ४ न्यायाच्या आणि ब्राम्हणसत्पुरुषांच्या अशी वीरांच्याबलातें, ५ धृतराष्ट्र, ६ योद्धा, ७ हरिश्च, ८ निषेध, ९ गदेसहित, १० गदासहित, ११ मर्षतुंगवाला, १२ इंद्र, १३ अगोपध.

- “राजर्षिवर युधिष्ठिर, त्याच्या ब्रम्हार्त्रसाचि विश्वास ;
याची काय कथा? तो भस्म करील क्षणांत विश्वास! ७४
- “भीष्म-द्रोण-कृपांहीं,-परमात्मांहीं, सदा सहायांहीं,
भुजबुद्धिबळें दिधला व्यसनांत पडों न दास हा यांहीं. ७५
- “आंतां यांहीं आर्य- व्रत कैसें जीवितार्थ सोडावें?
मोडावें कैसें मन? अपयश कैसें नवोंच जोडावें? ७६
- “कर्ण-सदय, प्रेमादी; गुरु-भीष्माहि वृद्ध; पार्य तरणारे, -
आहेत काय कोठें- तरि बाहुबळें समुद्र-तरणारे? ७७
- “भीमोर्जुनाच्युत रणीं मथितिल अर्दिततनयां सकटकांतें
आलें, येइल ही जें, नृप-बळ, वधितिल न यांसकट कां तें? ७८
- “तें सत्य होत आलें, विदुरें जें पांवि घातलें कार्णी;
केला, पहा, कसा हा, येउनि पोटासि, घात लें कार्णी! ७९
- “जो मज ताप कुत्र वें, -गिरिसहि पविच्या न दाविला पातें;
न तरेन वृद्ध मी स्त- शोक-घनंज-विष्मनदा विलापातें.” ८०
- संजय म्हणे, “पहावा स्वतनुज परिणाम जो भला तातें;
नाचोंशिला स्त गृहीं, धरुनि घूर्ताभिधा अर्जोतातें. ८१
- “तेझां स्मित ये वदनीं, न मनीं ये कीं करील हा हानीं;
झालें दीप्त अलातें जें गेहें, विश्मेल काय हांहीनीं? ८२
- “आजुनि तरि टाका, कीं, प्रभुहो, कीरालयांत हा कौंडो;

१जगातें, २असावध, ३ भीम-अर्जुन-अन्वुत, ४ देवांसा, ५ होणारे, ६ ब्रज्याच्या,
७ पुत्रशोकरूपमेघापासूनसन्मद्यालेल्याभिषाच्यानदलावैसा, ८ पूत-भक्ति-पूतनाम
क, ९ ज्वलतकाष्ठें, १० गृह, ११ हाथ हाथ! कस्त, १२ बंदिशाबेत, १३ कौंडनेवा.

प्रेमकरें एस्वादे ते कण साराल-यांत-हा कौंडा! ८३

“होय न तें शंख-शतें, जें शिव एकेंचि दक्षिणावर्तें;
लोकदृयीं सखें; श्री पात्रीं देवूनि दक्षिणा, घर्तें. ८४

“लक्ष्म्याचि अनीशेत्वा धरिसी; न बधेल या सप्ता सोंगा.

हितकर, परि परेसे तुज जरि आम्ही आप्त दास भासों, गा: ८५
तेझां स्रयोधन म्हणे, “अजितात ! मदुकिलाहि परिसा, हो.

बहुतचि !

“पांडव-भय न धरावें. झाले पांडव कुळांत ते ज्या, तें
आम्हांसहि प्रसबलें. - जाणे जग आमुच्याहि तेजातें. ८७

“धर्मासि भेटले जें कृष्णादिश्योल सर्व हे राणीं,
बदले राज्यहरण, म- ह्य, - तें कथिलें समस्त हेरांनीं. ८८

“तेझां भय दिलें मज भीष्म-द्रोणादि सर्व - गुरु-गुरुंनीं
देवी-हरिभिताचें वनहरि हरितील काय गुरुगुरुनीं? ८९

“स्वाधीन-मृत्यु भीष्म, द्रोणाहि उग्रप्रताप; - हा रथिला
जिंकिला याच्या तेजें कोणाचा न प्रताप हारविला? ९०

“वारवाणिलें मज बघें, - भीम मजपुढें धरील न गदेतें.
गुरुचा प्रताप बहु दे; याहुनि अत्येव्य कल्पनग दे तें. ९१

“भ्याले पांडव आम्हां, - कीं प्रार्थुनि पांच मागती गांधें
यश आमुचें कवीला वाटे गावूनि, मागती गावें! ९२

“ज्याचा तात अथोभिज, - माषहि; हा वीर काय सामान्य?

अश्वत्थामा सर्वा धन्यधरां रामरायसा मान्य. १३

“सहज कवच-कुंडल-धर, रविमा तेजोनिधान कर्ण-यहा

चिंता यास.-यशोस्त्रा-ऽमृत-रत्नार्चित नृकाय अर्णव हा! १४

“कांपत असेल शक्रहि, परिसूनि माझ्या स्रयोध नामातें.

बाहेल कोण योद्धा समरीं राया स्रयोधना मातें? १५

“केशव, सात्यकि, दोधे, - पांडुतनय पांच, - सात हे तिकडे;

त्यांत हि हरि-प्रतिज्ञा असि कीं, पाहूनयेचि हेतिकडे. १६

“भगदत्त, शैत्य, भीष्म, द्रोण, रूप, द्रोणि, कर्ण, हे तिपट

वीर मजकडे; यांचे रविसहि आछादितील हेति-पट! १७

“भ्यालां कां, हो तात? स्वस्य रहा; पांढयांसि गिळितीळ; -

रिळितीळ वायुसहि हे. - चारिदिवस ते मिशांसि पिळितीळ. १८

“भीमातें मारिन मी, वधितिल कर्णादि फाल्गुनासि पणें;

त्रिपुरक्ताचें खेळों, पाहुनियां समर-फाल्गुना, सिपणें.” १९

धृतराष्ट्र म्हणें; “सूता, युद्धकथा कोण, काय, वदतात?

वंद, परिसो सत; परिसो गुरु; परिसो कीर्ति-नीति-पदत....

संजय म्हणें, “शिरवंडी म्हणतो, भीष्मासि ठेविना सत्य;

धृष्टद्युम्न म्हणें, मी द्रोणा-रोगासि जेविं नासंत्य. १०१

“निज भाग कसिल्लासो मदेश युधिष्ठिरें, - अहीन-कुळें;

१ धनुर्धरांस, क्षत्रियांस; - २ अर्जुनास, ३ युद्धकथा फाल्गुनामास, ४ हे संजया,

५ भीष्म, ६ अश्विनीकुमार, ७ उत्तमकुळें.

शतदि सत तुझे भीमं स्वधिभागतें, जसे अही नकुळें. १०२
 “अर्जुन वदला, घेतिल दुर्जय वैरीभनेक सम राजे-
 कर्ण, जयदथ, मुख सरव- कर माझा भाग, - शक्त समराजे.
 “अभिमन्यु बोलिला कीं, ‘मोडा घालूं नये चि इतरांनीं;
 घावा मज दुर्योधन- दुःशासन-पुत्र-भाग पितरांनीं.’ १०४
 “नकुळ असें वदला कीं, ‘भागउलूकादि आपले रवावे
 महाणांनीं; नाही तर त्यासम हेहि पाप लेखावे.’ १०५
 “नकुळानुजप्रतिज्ञा ऐसी ही परिशिली मुखानें, हो,
 कीं- ‘शकुनि आपुल्याचि व्यस्र पापी परि शिलीमुखानें हो.
 “आवश्यक क्रिया जी, शीघ्र तुम्ही घ्याच उरकुनी तीतें;
 कोणाचा अचरतां लोकांत उरेल उर कुनी तीतें?’ १०७
 अंध म्हणे, ‘दे त्यांचें त्यांला. केल्या जरि प्रतिज्ञा, ते
 सज्जन करितिल करुणा; - रक्षिति नम्रा अरिप्रति ज्ञाते. १०८
 “ज्यांच्या बळें उडसि, ते तिकडेचि मनोहि, तुजकडे देहें;
 साम करावें त्यांसी, - बा, मज वृद्धासि एवडे दे हें” १०९
 “ते हेहि एकजाती; ते हेहि क्षौणिवरि रहातात;
 मग, त्यांचाचि विजय कां? काय म्हणावें तुम्हां, अहा! तात!
 “न बळें तुझ्या, न गुरुच्या, - न गुरुसुताच्या न याहि आज्ञाच्या -
 स्वबळें, कर्णबळें, मी हरणार असूंमि धर्मराजाच्या. १११

१ पुंगुसानें, २ वैरी-इम-नक-सम, ३ नकुल-अनुज-राहदेव, ४ वि-अस्र-
 भाणरहित, ५ बाणांनें, ६ शृष्ठीवरि, ७ याणांस.

“करितिल समरीं माझ्या ते, मीत्यांच्या करीन मथना कीं;
भोगीन भाग्य एथें, कीं हाचि धरूनि भाव्यपथ, नोकीं. ११२

“अतिसूक्ष्मं सूच्ययें जितुका भू-भाग होतसे विद्द,
युद्धाविना न देइन, - जरि ते तितुकाहि घ्यावया सिद्ध.” ११३

प्रज्ञाचक्र म्हणे; रे, देईल न एकवेळ विष मरणा,
अशोनिहि, दहनैहि, परिजो भीमासीं, तो अतीव विषम रण!

“न करीं दुराग्रह, अरे; - वत्सा! हो सावधान, रे; शम रे. -

त्यजितां जळ, मीन तसा, - धर्म नय त्यागितां नरेश मरे. ११५

“खवळेले भीम हरिसा! मन्मतिला तों असें गमे - रूसे
द्वाल तुम्ही! कीं विधिं वीर, त्याचें ऐकोनि सत्व, मेरु रूसे. ११६

“नीग जगतीवरि न तसे, न तुटतिल धर्तायुधा स्तौरा जे. -
भीमा भी माझे मन; दुःसाध्य न या पृथास्तता राजे. ११७

“ज्या अहित पितृ. पिता मह, सांगावें काय त्या मंग दहांनी?
स्मरसिल मद्वच जेव्हां प्राणाची करिल तो सर्गद हानी. ११८

“संजय, कंज-यशो^{१६}हर- नयन कसें काय बोलिला, वद, रे. -
आइक. - हो सूरवपद, रे. - मदे^{१७}रेचित सद्य शोनिधे! मदे^{१८}रे! ११९

१ कल्याणसार्ग, २ स्वर्गी, ३ सचि-अथ, ४ वज्र, ५ अग्नि, ६ फारच, ७ थंड हो, ८ सि
हासारिखा, ९ मृगासारिखे, १० ब्रम्हदेवावर, ११ वृक्ष, १२ हत्यारधारणक
त्यास, १३ स्तनारास, १४ शत्रु, १५ गदाधर, १६ कमलपत्राहरण करणारीनेत्रे
ज्याची, १७ गर्वें करूनिलि केला आहे, १८ नमःपश्चनासमुद्रज्याणेंपेशा, १९ सत-अरि-हेसाधूं
च्याशत्रो.

मीरोपंतः

अध्याय ५

संजय म्हणे, पुसाया गेलों लोकेंक-नायका, यदुज्या,
तेव्हां वदला प्रभु तें कथितो; सांगों रहस्य काय दुज्या! १
“एकीं शयनीं होते नरनारायण, पिऊनि हाला, हो;
दर्शनामृताचा आज्ञेनें घे, भिऊनि, हो लाहो. २
“जेथें अप्रियन्यु, नकुळ, सहदेव-अशांसही न शिरवेच,
तेथें शिरतां, कचणा न म्हणेल स्वापराध ‘शिर वेंच?’ ३
“ध्याउनि ज्यासि निवाले सज्जन, -अमृतें जसे नहाले, - तें
रूष्णाख्य तेज निजलें होतें, राया, पिऊन हालेतें. ४
“रूष्णा, भामा, -देवी-साक्षात् देवीच ज्याजना दिसती -
होत्या रूष्णांपाशी. - हरि-हर-निकटीं जशा अर्नादि सर्ती. ५
“जेथें किरांत-रूपि- प्रभुसीं केला प्रसिद्ध बाढ कली,
तो मजकडे स्व-पादें कांचन-मय पाद-पीठ, बा, टकली. ६
“शरणागतौधिगिरिचें, बा, केलें ज्या रूपाकरें पीठें,
प्रभु-युग वंदुनि, महिवरि बसलों, स्पर्शनि, नृपा, करें पीठें. ७
“वदलों, वार्चिक सांगा, आलासे दास हा निरोपाला. -
कुरु संतति तुलसीच्या स्पर्शीं घावी न हानि रोपाला. ८
“महचनतें परिसनि, पाहूनि द्रोपदी-वदन, रगडी

१ रूष्णास, २ वय, ३ हा भी संजय, ४ योगमाया लक्ष्मी, शर्वती, - ५ भिद्वरु
पी महादेवाशीं, ६ शरणागतालेत्याच्या भक्त्याच्या रूपपरवर्तानें, ७ विद्व, ८ आस
न, ९ बोलावयाचें, निरोप; १० रूष्णाजुन,

- ।दवाया स्वांकस्थ श्रीभ्रीमाजानिचें पद नर-गडी. ९
- “पार्थ म्हणे, यदुगाया, वाचिक या संजयासि सांगावें;
पिकंपतिपुदें वसंतीं एथेकानें, त्यजुनि पांन, कां गावें ?” १०
- “श्रीकृष्ण उठोनि म्हणे, संजय, दुर्योधनासि सांग असें—
धारासार करुनि, यम- सद्ना जायास साप्त सिद्ध असें. ११
‘गोविंदा, धांव! असें व्यसनीं मारुनि सभेंत हाकेला,
या कृष्णेनें तेकां- पारुनि केवळ ऋणीच हा केला. १२
‘फेडायास्तव करितों तेरा वर्षें हि जप, तप, रिणा मी;
वाहों न शकें; असते हें घाया दुःख जपत परिणामीं. १३
‘जे त्वत्सहाय, आम्ही- श्रीमार्जुनशौरि हे तिघे त्यांतें
मारूं रणांत; सांडूं तृणघेत्यांतें, न हेतिघेत्यांतें.” १४
- “भूप म्हणे, “पुत्राच्या अभिमान पिता धरील हा नियम.
धर्म-प्रियार्थ, वत्सा, लटकटकांची करील हानि यम. १५
- “मारुतहि, कसपदेंसीं, कटकें कुतुकें करुनि उडवील;
विजयध्वजस्थ मारुति सर्वासहि सागरांत बुडवील १६
- “शक्र त्रिदशांकरवीं लहीरशिरोबुजांसि खुडवील;
चिंतुनियां ऐरावत वैरा, बत! वादि-वीर तुडवील. १७
- “संरक्षितील नानो- पायें त्यां वैद्यराज, नासैस्य;
ज्यांच्याबळें उडसि तूं दैवबळ नसेचि त्यां जनां, सत्य.” १८
- हांसुनि म्हणे सूर्योदय, “धरितिल सर काय, ग्रीनवी प्रकृती?

- ऐसें न म्हणति नारद- मार्कंडेयादि जीने, धिप्र, केंती. १९
- “जरि काम-कोप-लोभ- दूषांतें सर मनुष्यसे धरिते,
- तरि कां न, काननाप्रति जातां, भिय-पुत्रसात्य ते करिते? २०
- “माझ्याठायीं केवळ मनुजबळ न, दैवबळहि बहु वसतें.
- नानोत्पात शमवितों मीहि-असें मन्त्रिब बहुवस तें! २१
- “गडबड, गडबड, करिती जरि तीव्र, न पावतील परि भूतें;
- परिभूतें होतीलचि मन्त्रं बळें, पळांत, अरिभूतें! २२
- “जे शस्त्र, अशस्त्र, ध्यातां, सिद्धिप्रति पावतोंचि, ताता, तें.
- मेघांतें, दहनांतें, वर्तवितों मी;- तसेंचि वातातें. २३
- “स्नेह तुम्हांसि भियवितो, आछादुनि निरुपमाहि मन्महिम्या
- उद्धरिजेल कराहे जसि-तसि लीलेंकरुनि मन्महि म्यां. २४
- “स्वयें काळें पुत्रें पांडव मथिले, -असेंचि परिसाल:
- क्रादिन दगडाचीही मी, कोणहीहि न निघेल परि, साल. २५
- “स्वर्शलाघा न बरी, परि तुमच्या आशवासनार्थ हे राहो:
- इतरां पुसोनका, हें प्रज्ञानेत्रें तुम्हीच हेरां, हो.” २६
- कर्ण म्हणे, “त्यजिजे तो, जो दुर्लभ-वस्तु-काम' लोभा नें.
- गुरुपासीं, ब्राम्हण मी- ऐसें वदलों महास्त्रलोभानें. २७
- “कळनांचि कपट, वदला, कीं, ‘अस्त्रस्पृति नसेल तुज अंतीं’
- भ्रस्मचि करिता, परि बहु- कारुण्यामृत, न कोपविष संतीं. २८

१ इह, २ प्रवीण, - ३ नाना-उत्पात, - ४ दृष्टीनें, - ५ पताप्रवित, - ६ पिशा
चें, - ७ मत्-महि-माझीदृष्टी, - ८ आत्मस्तुति, - ९ ज्ञानदृष्टीनें, -

- ‘आयुष्य असे तोंवरि अस्त्रस्मृति मन्थनांत राहेल,-
 गुरुशापार्य असा; मग, कोंण मजकडे रणांत पाहेल? २९
- ‘गुरुचा प्रसाद नसता, मज्जीवित निमिषमात्र न रहातें;
 उरलीं अद्यापि म्हणुनि निश्चित माझ्या मरेल नर हातें ३०
- ‘ज स्वयंस्तारुचाची स्मृति मजला, योधदायु, सोडील;
 जोडील कीर्ति घाया मज; माझे मन कधीं न मोडील. ३१
- ‘द्रोणहि, भीष्महि, राहो; रे, जेहि तुम्हासमीप, राहोत;
 पार्थासि मीच वधितों,- मद्दिक्रम लोक-पाळ पाहोत.” ३२
- भीष्म म्हणो; रे कर्णा, कां स्वाश्रित-धोर्ताराष्ट्र बुडवाया,
 इळिसि, दुष्टा! दादुनि दृष्टिदहनदंशूक . तुडवाया? ३३
- ‘हृष्याच्या दृष्टिपुढें जातांचि तुझा पडेल आव रिता;
 आम्हां नावरसी, जरि असना आयुष्य-शेष आवरिता. ३४
- ‘जरि स्वांइव-दाह सुत, तरि तुज कां चित्त नावरे? येतें
 विजयाचें, सहूणनीं जें ये पहिल्याचि नांव रेयेतें. ३५
- ‘या हरिच्या शक्तिपुढें, त्या हरिची काय पायरा शक्ती?—
 तेज अजिन-भक्ति-पुढें मिरवील ह्मइ-देवता-भक्ती? ३६
- ‘जिंकील देव-सेना निज तेजें सिंहवाह सासूतें?—
 शक्तिधरावरि नासी घेउनि तूं, इष्टसाहसा, सूतें? ३७
- ‘नुजसह होइल भस्म व्यालेसुरवशरहि धनंजय-शरानीं;

१ आपणअभयन केलेल्याअस्थ्याची, २ पावव-आयु-जीं आयुष्यतीं, ३ धृतराष्ट्रपुत्र, ४ दृष्टीनेंदग्धकरणारासर्व, ५ सर्पसुरवबाण.

न तुम्हीं पुरीं मिळविलें, जें तेंगें मिळविलें सयश रानीं. ३८
 “मारिन ज्यासि म्हणसि, तो, शर्वप्रतिमल्ल, काय नर काचा?
 तद्रक्षक तो, केला ज्या प्रभुनें भस्म काय नरकाचा. ३९
 “तुजह्नि कोटिगुणाधिक वीरवर्धी जें समर्थ, ते ज्यातें
 प्रभुभुज रक्षिनि, त्याच्या कीर्तिं सहासी समर्थ ते ज्यातें?” ४०
 कर्ण म्हणे; “मज आहे विदित बहुसमर्थ यदुप हा साचा;
 महिमा वर्ण्य; -परि बहु प्रेमा भीष्मासि महुपहासाचा. ४१
 “उपहासाचें फळ मी दारवितो रोकडोंचि अन्यास,
 हद्द अलंघ्य असे- हा तों म्यां केलाचि शस्त्र-संन्यास. ४२
 त्याजिनी सभाहि, ओजिहि, जेव्हां होसील काय-शांत, नवा
 समरचमत्कार जनां दाविन मी, वीरराय शांतें नवा.” ४३
 ऐसें वदोनि, मानी तेजस्वी कर्ण जाय गेहाला;
 बुध म्हणति मनीं, कुमते! अधिका तुजह्नि काय, गे, हाला?” ४४
 स्मित करुनि सभेंत नदी-तनय म्हणे; “रे, सयोधना, सत्य-
 रिपु-गद्नाशार्थ बरे मेळविले हे सयोधनासत्य. ४५
 “हा सूतात्मज आधीं बदला कीं, मी करीन अर्थेंत;
 आतां म्हणतो, संगर न करीन मदंत-काळ-पर्यंत! ४६
 “सत्यप्रतिज्ञ लोकीं हाचि! नसे यासमान राजन्य!
 सांगा घडेल कैसें यासीं नारायणा, नरा, जन्य! ४७

१ शहरांत, २ महादेवासारिरवामल्ल, ३ देह, ४ मत्त-उप-हासाचा, ५ शस्त्रत्याग,
 ६ युद्ध, ७ हे भीष्मा ८ शत्रुरूपरोगनाशार्थ, ९ अस्ति-अंत-शत्रुनाश.

“पञ्जीवन-क्षयावधि जे स्पष्ट उपेक्षिणार तव नाशा,
ते मित्र काय? त्यांच्या वचनें धरितोसि काय अर्चनाशा? ४८

“करूनि श्रीगुरू-वंचन, सर्व बुडविलें स्यपुण्य, तप, यानें.—
पैसें नसतें तरि कां चाला घडतीं रणांत अपैयानें?” ४९

गांधारि म्हणे, “तज्जय कां त्याभाहेत काय, बा, सिंगें?
कीर्ति-वर म्हणुनि विधिनें बांधियलीं त्यांसि काय बासिंगें?”

“न तुझा, न द्रोणाचा, न रूपनृपांचाहि भरवंसा धरिला;
दुःशासन-कर्ण-बळें, स्वबळें, म्यां युद्ध-यज्ञ आदरिला. ५१

“मारूनि पांडवांतें, यज्ञ करीन; द्विजांसि तपीनि;

मणि, कांचन, हय, रथ, गज, गृह, गो, ग्राम, प्रकाम अर्पीन.” ५२

विदुर म्हणे, “दमे तारक सज्जांसि गमें, खलांसि न दम हित;
दमसम अमृताचाही होईल न सज्जनासि नद महित. ५३

“जो सोडिला दमें तो पावेल धुषपदा न वेदांतें;

विजयसुरेयात्कर्ष बरे अनुभविले बहु सदा नवे दांतें. ५४

“पाश पसरिता झाला गर्हनांत धरावयासि स्वग नीच;

दोघे पत्री, पाशीं गुंतुनि, भरले उडौनि गगनींच ५५

“मग गगनग, स्वग, देवत, धांवे जो व्याध, यास पाहोनी

कोणी तापस, पावुनि आश्चर्य, पुसे समीप धाहोनी. ५६

“व्याध म्हणे, ‘मानाचा मद्यत्न व्यर्थसा न हा, तातें;

कलहें कळतिल गगनग, स्वग, मगयेतील कां न हातातें?’ ५७

१अवन-आशा- संरक्षणा-नी आशा, २स्वाभनें, ३सायेंद्विषनिग्रह, ४हृज्य, ५-द्विषद
मनानें, ६रनांत.

“सांपडले व्याधाला; घेडनि पाशासि जे बहु पळाले,
 ते कलह करुनि, गुंतुनि, स्वग गगनींहनि भूचरिगळाले. ५८
 “व्याधा स्वगसे-काळा सांपडति, करुनि कलि-प्रति, ज्ञाती
 भूमि न द्याया केली जी काय. नहे भलि प्रतिज्ञा ती. ५९
 “मेले किंसात पाहुनि मधुनेचि, न पाहुनि प्रपातानें;
 हे तेच घातली त्यां स्पष्ट कुसंततिविषेप्रपा तातें. ६०
 “अंकीं धर्मचि घ्यावा, न शिरीं त्यां दोष हा, कुलीना गा!
 अत्यादि सधूमू बहु खळां न हरिभूर्ति धाकुकी नोगा.” ६१
 “वृद्ध मूढणे,” वस्त्रा, त्यां गणिला अतिहित भ्रति स्वनाशपथ
 हा! यासि वारिता मी निष्फल, - जेविं प्रतिस्वना शपथ. ६२
 “संजय, काय धनंजय वदला, वद, - लागला मला आधी,
 होले मूर्छित माझी यासंतोषें, करुनियां आ, थी.” ६३
 “अर्जुन, कृष्णामुरवानें पाहुन, वदला अशाचि रचना कीं,
 मंदासि सांग, रडभिल, आडजनि अनार्हत्कार्यवच, नाकीं. ६४
 ‘अन्यायें मेळविलें देतें, न करुनि वाणि हानि धन;
 धर्मविभागा न देतां, करिखचि गांढीव-पाणि हा निर्धन. ६५
 ‘प्राणघ पसार्वाची चित्तांत धरुनि काय, हो, माया?
 घानां तरि तुमचे शर- दहनीं आलीं चि काय हीमाया.” ६६
 न वदे किमपि सख्योधन; बेसुनियां ब्रह्मकाळ, मग रात्रे
 गेले वदोनि तेषुनि ते, सांपडणार काळमारा जे. ६७

१ कृष्णसंततिरूपविषयार्थ, २ गजाला, ३ प्रतिशब्दास. ४ अनादक-आर्ध-वच-भ
 नादहीत-श्रेष्ठवचन, + भिळ, * नाश.

एकांतीं अंध मूणे, “इकडे तिकडे असे किती बल हें?
 यद, संजया, तयां हे, किंवा ते जिंकतील यां कलहे.” ६८
 संजय म्हणे, “नृपाब्जा, प्रायः प्रभु ते समर्थ करिशील ;
 नसतां विदुर, पितामह, परिसौमि मदुक्त, कोप करिशील. ६९
 “केवळ दशसुरव-मत्तिसचि न कपिवच रुचे, न सर्व लंकेला-
 गांधारीहि असावी, मग बोलेन त्यजूनि शंकेला. ७०
 “आणवित्तां एकांतीं गांधारी, विदुर, आणि शांतनव,
 व्यास प्रगटे, जैसा रोकेचा प्रव्य काय कांत नव! ७१
 व्यास म्हणे, “रे संजय, सांग सुतें जें-विचारिलें कांहीं:-
 बुढयिनि बळें भुलविले हे काळें, जेविं चारिलें कांहीं.” ७२
 संजय म्हणे, “नृपा, मज तिकडिल इकडिल किती, कसें, बलहे
 पुसरी पुनः पुन्हा, यां- कररीं त्या मारवावया कलहे. ७३
 “तर परिस, पुन्हा कथितां, वीरांनीं अर्जुनाश्रुत नमावे
 त्यांचें ब्रह्मांडांतहि तेज ब्रह्मेश्वरस्तुत न मावे! ७४
 “बधिले इहिं प्रतियुगीं प्रकटुनि दुर्जन सदानव, सदेवना;
 यांसि पहाथा वाहति सूर, करुनि शिवा सदा नवस, दर्वना. ७५
 “जिंकिल चक्रधराला कवण? तयाचा अगाध महिमा, गा!
 कोण स्वालंघ्यत्वे लाजविल दुजा अगोधम हिमागा? ७६
 “प्राणापरीस परम- प्रिय पांडव पुंडरीकमयना त्या,

१ मत्तहृत्तीच्यास्वभावाचे, २ पौर्णमेचा, ३ सत्-ना-साधुंच्यारक्षणार्थे,
 ४ दवणा-सुगांधिकलता विशेष, ५ रुष्माला, ६ अग-अधम, ७ हिमाच-
 लास.

गृह जपतो तो आश्रित- कल्प द्रुम, विश्वगीतनय, नात्या . ७७
 कथितों तुला समोसैं तिकडिल, बहुपर काय बोलून.-
 वेश्वाधिक कृष्ण प्रभु, - कथिलें वेदें मनेंचि तोलून. ७८
 श्री, सत्य, धर्म, भार्जव, जिकडे, तिकडेचि कृष्ण जाणावा;
 जिकडे प्रभु, तिकडे जय जाय; न लागे स्तबूनि आणावा. ७९
 'मिष करुनि पांडवांचें, भस्मचि करणार यां तव स्तनांतें;
 घावें शीलचि, घावें केवळ व्हाया न घात वस्के तातें. ८०
 परमाधर्मनिरत तव सत, केवळ हा न मान्य बालिशता,
 दशमुरवशताहि; याला याचीच करील भस्म बालिशता. ८१
 'सद्रक्षण, रवळमर्दन, नारायणसा न तो नर विस्तरला; -
 सर्वस्व तेजे लोकां- माजि विरवरितां मदा न रावि सरला. ८२
 भूप म्हणें; "मी नेणें, - तुज ईश्वर कृष्ण हें कसें कळलें?"
 संजय म्हणें; "मदीय ज्ञान अविद्यामळे नसे मळलें." ८३
 राजा म्हणें, "अविद्या, ज्ञानहि, कैसें यथार्थ बालावें;
 त्वद्दक्षणे सरांच्या गुरुनें, असरांचियाहि, डोलावें." ८४
 संजय म्हणें, "अविद्या- मी माझे म्हणसि-होचि, ग्रा राया
 विद्या-असें न म्हणणें जें.-होचि समर्थ होय ताराया. ८५
 'ज्यांचें मन, सद्गुतिमत- पथ सोडुनि, दुष्यथीं कदा नरते,
 प्रावति भगवताच्या, जाणुनि सद्रक्तिनें, पदा नर ते. ८६
 "माझी विद्या गटे, त्वद्दिद्या निंद्य गारसी विघरे:

दासालयसम दुर्जन- संगंतुनि झडझडोनि बा निघ रे ८७
 अंध म्हणे रे पुत्रा ल्यजुनि दुराग्रह यदुद्वहा नम रे
 अमरंश मरे ईशा न विनत जो विनत मर्यही न मरे ८८
 जा शरण ईश्वरा श्री- कृष्णा वा लोप हट पुरे शम रे
 करुनि असाचि दुराग्रह अमरमहित कनकमयपुरेश मरे
 जें त्या श्रीकृष्णाचें चरित मनीं आपल्या पहा रे तें
 अशक्तिंस्पृष्टा सही म्हणवि श्ली तापल्या पहा रे तें ९०
 भूप म्हणे त्या कृष्णा शरण मरणभयतरोन जाईन
 सयश तरोनी जाईन कीं स्वर्गाप्रति मरोन जाईन ९१
 या ईश्वरासि जावें शरण अनेकत्र सदय हित राम जो
 कृष्ण महेश परि नबा हें सत्य तुम्हां पित्यांसहित समजो
 ईश्वर तरिकां तिसऱ्या त्या पांडसुतासि मात्र कारवेला
 वाहे पाहे हेमा- सह तोलाया बळेंचि लावेला ९३
 अंध म्हणे गांधारी लसूत जातो बळेंचि नरकास
 नरकासल्येबळ यदुप घाली हा तज्जयार्थ नर कास ९४
 अंध मनिं म्हणे अंधा सरबलीला दाविल्या पहा रे तें
 न कुसंतति तें घावें आलिंगन ताविल्या पहा रे तें ९५
 देवी म्हणे मजकडे कारुण्य करुनि गाढ बा हें

१ मृशुलोकनासी, २ देवांनीस्तुत, ३ रावण, ४ अपवित्रानेंस्पर्शिलेली, -
 ५ नरकासराला सहन करण्यास भशक्य जाचेंबल, ६ कृष्णा, ७ प्रहा.

शोकांध-कूप-पाततां	आम्हां अंधांसि काढ बाहेर	९६
जा शरण ईश्वराला	दे ज्याचें त्यासिराज्य जोड कर	
जोड कर स्रुकीर्तीची	तूंचि कसा कुरुकुळांत खोडकर	९७
तूं काय भीम मोडिल	अमरवराचीहि तट्टकर मान	
या अनया भरणार	स्वोसूधनें काळभट्टकर मान	९८
प्रभु-नमनें सख्य शोभा	हांतां अंगाष्टकांत आठ वण	
भीम बघिल तें करिसिल	मद्वचनाची मनांत आठवण	९९
व्यास म्हणे धृतराष्ट्रा	ज्ञानें या संसृतीसि तरशील	
वरशील साधुसंगें	जोडावें त्यजुनि-यां इतर शील	१००
संजय हित कथिल तुला	बहुमत याहुनि न अर्थ दुसरा या	
संसरा याद तंसा तूं	पाव ब्रम्हा उपाय पुस राया	१०१
भूप म्हणे संजय वद	हित मज हें दुःख वा पहावेना	
पुत्र नद्वे दुर्योधन	रिपु जोडा होय पाप हा वेंनी	१०२
जाणोनि वृषीकेशा	जेणें पावेन मुक्तिसि कवीना-	
तें सांग कोण सज्जन	पुसतां हित-हेतु-युक्ति सिकवीना १०३	
संजय म्हणे न जाणें	अजितेंद्रिय सर्वथा वृषीकेशा	
केविं पिकेल दका जी	लेशाहि लागो न दे वृषी केशा	१०४
भेदें न हो कुरुक्षय	म्हणुनि सदय देवदेव येणार	

१ शोकरूप अंधारकूपामध्येपडलेल्यांस, २ देवश्रेष्ठाचीही, ३ स्व-असू-धन-आपत्याप्राणरूप धनानें, ४ काळरूपब्राम्हणहस्त, ५ समज, ६ अष्टांगांत, ७ संसारास, ८ स्वस्वभाव, ९ ससर-उत्तमसरोवरास, १० जलजंतु, ११ वैनराजाला, १२ कवि-इन-हेकविराज, १३ शीत-

घेणार जां खलाचें	सर्वस्व प्रभु भक्त्यास देणार	१०५
अंध म्हणे कृष्ण प्रभु	आपण घेणार काय गा इकडे	
योग्यचि त्या हो वत्स-	प्रेमें लंघिति न काय गाइ कडे	१०६
ते धन्य भाग्यवंत	प्रभुला अवलोकितात डोंळस जे	
मी तेविं उशीरासह	घ्याया बहुमान जेविं मोळ राजे	१०७
जरि मी केवळ अंध न	गंध नयाचा अग्ने मंदाचरणीं	
करिल भवबीजरंधन	बंधन-हर गुण वसे सदा चरणीं	१०८
प्रभु लोकसंग्रहार्थ	झेणा भीष्मा मलाहि वंदील	
वंदी लक्षानिगम ज्या	यत्पदरज शंभुचेंहि मंदील	१०९
निवविल सत्य-प्रिय-हित-	वचनें स्पर्शें मला ससभ्यास	
त्या विश्वपालका बहु	आहे सदीतिचाचि अभ्यास	११०
मी त्या जगदुरुप्रति	गेलों शरण स्मरोनि महिमा गा	
म्हणतों राज्येछा तरि	सुत हो त्याचि-प्रभूसिं महि मागा	१११

अध्याय ६

धर्म म्हणे श्रीकृष्णा बुडतों मी सत्य जाण तार मला
 भव बुडवी म्हणुनिच तव भजनीं सनकादिजाणता रमला १

बुडतें कुरु-कुळ भीमा १ जुन-काप त्यांचि वांचखवें हो
 गावें पांच बहु नको स्थळ पांचां काय पांच वांचेहो २
 मुलला पुत्र-प्रेमें एथें नाहींच संशय शमाया
 कथितो वा दारववितो बुडवाया सर्ववंश यश माया ३
 जेणें न बुडे कुरुकुळ धर्म यश न्याय त्यांचि सहपाया
 सांग सरच्या भ्रमला हा जन केवळ तूंचि आप्त यदुपाया ४
 श्रीकृष्ण म्हणे देवा जानों मी त्यांकडे हित वदाया
 काय स्रयोधन न शके पचवाया वृत्र-हा हि तव दाया ५
 धर्म म्हणे हितहि तया अहित अहि तसाचि तो परम स्वळ गा
 व्यसनीं भत्यासि पाडी दुष्ट गजा जेविं पिहित-मुख स्वळगा ६
 शौरि म्हणे राजेंद्रा यद्यपि बलयान् तथापि शकन कानें
 हरिचें काय करावें परिसो तो हित-कथा विशकन कानें ७
 या खहूर्तीं अरि जरि भलतेंचि करावयासि पाहेल
 राहेल पळ न तो हो स्वळ-कृत-निज-लंघना न साहेल ८
 जिंकिल काय हरा तो जिंकी कुतुकेंचि मन्मथ नरा जा
 करिल हरिभयन शश तरि करिल स्रयोधनीह मन्मथन राजां ९
 योजीन युक्ति सामीं सांदीपनिच्या तुझ्या बहु नव्या ही
 प्राणापरीस बहु मन जेविं तुम्ही तेविं तो बहु न व्याही १०

१ यदुपनेकृष्णा, २ वृत्र-हव-इंद्रही, ३ पितृधनविभागाला, ४ आळादितमुख, ५ कृष्णार्जे, ६ सिंहाने, ७ नीच, ८ हामीकृष्ण, ९ अमर्यादा, १० मदन, ११ कृष्ण गुरुच्या

- माय करी बाळाचें नित्य श्रमवृत्ति काय जेविं हित
 तेवि करितसे मन्वति होय निजदयेसि काय जें विहित ११
- देइल अंश सुयोधन तरि आम्हां पावला सदाशिव हो
 म्हणतोसि तूंहि मीही कीं प्रज्ञाचैह्मचें सदा शिव हो. १२
- हो सिद्ध अंश द्याया द्याया स्वप्राण सिद्ध अथवा हो
 कथवा होत्या करवीं यश नाकीं वीर-लोक-पथ वाहो १३
- अंत्रा न देइल जरि अरि तरिहि महादेव पावला नवसा
 नवसावासि पराक्रम न करुनि केवळ अशक्त मानवसा १४
- श्रीराम जसा प्रेषी शिकवुनि सामोक्ति अंगदा साच्या
 धर्म तसा प्रभुला जो कार्या देणार अंग दासाच्या १५
- भीम म्हणे केशवजी मृदु बोला उग्र तो सुयोधन ही
 बा त्यासीं सरव्यचि हो युद्धीं हत एकही सुयोध न हो १६
- इतर असो लाजेलचि त्या नित्य मदांध सरगज गदीशा
 दुयोधना गुरु असें म्हणतिल गरळांध उरंग जगदीशा १७
- श्रीकृष्ण म्हणे हा रे भीमा जरि तूं महाभुज गदीन
 भ्यालासि होय जैसा चिंतुनि गरुडा महाभुजग दीन १८
- आम्हां तुझा भरवंसा बहु कीं खळ मर्दिशील तूं अगदीं
 निर्वीर्यल चिकित्सा समयीं आलें चिराज्जितीं अगदीं १९

देवी गदा दुपदजा अर्चलंबुनियां भुजाप्रति ज्ञात्या
 लज्जंत बुडात्या कीं ज्ञात्या बंध्या तुजा प्रतिज्ञा त्या २०
 भीम म्हणे हा घाया सुत-शोक पित्यासि यादवा लाजे
 भस्मचि होतील सकळ ते सांपडतील या दवाला जे २१
 देवा तुझ्या प्रसादे विजयश्रीकंठरत्नहार गडी
 हा काळाचा हरसरव कटकें न करूनि यत्न हा रगडी २२
 माझ्या या बाहूंचें स्मरण करीनि तूं मनीं पहाशील
 अथवा रथ-वाजि-द्विप-भट-कोटिप्रशमनीं पहाशील २३
 वर्णू काय स्वमुखें स्वपराक्रम वर्णितील सर साधू
 म्हणतिल सकळ बळिमदा भगवज्जन भीमकीर्तिसरसाधू २४
 यदुनाथ म्हणे भीमा खळ-काळाच्या महाभुजा भावा
 तुज निंदिलें नतेसें वदलीं जाणावया तुझ्या भावा २५
 अर्जुन म्हणे सरव्या जें कीर्तिकर असेल तेंचि कर जा गा
 सांगावें काय तुजा प्रणतत्राणीं असेचि कर जागा २६
 नकुल म्हणे जगदीशा रक्षाया हा स्वधर्म जें विहित
 तेंचि करितां करितसे न विनवितां वृद्धमाय जेविं हित २७
 सहदेव म्हणे देवा देवास्तल्येंकरूनि युद्ध-वर
 उत्सव रण-सम केंचा सत्राला हाचि धर्म शकू वर २८

१ आश्रयकरून, २ बडवाणीला, ३ विजयश्रीच्या कंठांतीलरत्नहार, ४ शरणागतां चारसणीं, ५ हस्त, ६ सत्रियांला, ७ श्रेष्ठ.

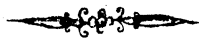
- कृष्णाहि म्हणे कृष्णा म्हणसिजिला प्रियसरवा पहा हे ती
 विसरो तुजी न समयीं ईस श्रितभयदा महा हेती २९
- बहु गहिवरोनि दाउनि दुःशासन-पाणि-कृष्ट-केश वदे
 बहु दीर्घ उष्णा सोडुनि ससकारा तीस अप्पय केशव दे ३०
- श्रीमद्युधिष्ठिराच्या दूतत्वा परमलाभ मानुनि घे
 दुर्योधन-प्रमुख रवल-रवद्योत तदन्य-पद्म-भानु निघे ३१
- प्रभुला पूजित निघतां वाल्मीकि वसिष्ठ वामदेवादि
 नारदहि जया निज-चश माथां घेऊनि वाम दे वादि ३२
- जो जाय दूर पावित सानुंज नृप धर्म त्या अपोपरता
 प्रभुवर म्हणे रहा या कार्याच्या सिद्धिला जपा परता ३३
- धर्म म्हणे शीघ्र सरवे यं जोडुनि सिद्धि कीर्तिसह देवा
 मातेसि नमुनि वद कीं आहे आरोग्य साधु सहदेवा ३४
- तूंजेविं देवकीला भेटसि तैसाचि भेट आतेला
 आम्हाहुनि तूंचि अधिक घृत सोडुनि कोण करिल आतेला
 स्वपदभ्रष्टरुतांचा भाजितसे तीस नित्य नव्याधी
 व्याकुळ करीजसा हा तैसा शूलज्वरादि न व्याधी ३६
- कृष्णा कळेल तैसें वद कुंतीला न दुःख बाधाबें
 पंकीं धेनु श्रमती. पुण्यश्लोका मुरारि बा धावें ३७

१ आश्रित-भय-दा-आश्रित हितकर्त्री. २ नलवार, ३ दुःशासनाच्याहस्तानें आकर्षित
 केश, ४ दुर्योधनादिकांहून अन्यजे पांडवादि कमलरूपत्यांबिषयीं सूर्य, कृष्णा, ५ निष्पा
 न्याद्यर्थीरितजोत्यास, ६ नव्य-भाषि-नूतनमनोव्यथा, ७ चिरसलांत.

धृतगष्ट पीष्म वाहिक विदुर रूप द्रोण सर्व शक्ति तज्ञे
 जेत्यांसि भेट वद हित सांगों तुज काय तूंचि उचितज्ञ ३८
 म्यां पुसिलें कुशल असें कर्णासि रुयोधनासि सांगावें
 येतां पंचम दाटुनि कर्ण-कट्टु पिकें शिकोनि कां गावें ३९
 ऐसें अजातरिपु नृप सूचित सूचवुनि शौरिला परतें
 मग विजय म्हणे देवा येवूं घावे न मजपुढें पर ते ४०
 कर जोडिले तुज पहा साम घडो राहवीन कांदंड
 आर्या श्रीमापासुनि अंधसुता आहवी नको दंड ४१
 खल-बल-मथनोत्साहें श्रीमें गर्जोनि लोक कांपविला
 खचले खेनैग मगन म्हणातिल तद्वाहु तोकें कां पविला ४२
 प्रभु पांडवांसि फिरवुनि जातां पाहे पथांत नाकर्षी
 राजर्षि ब्रह्मर्षि स्वयश जयांच्या मनासि आकर्षी ४३
 उत्तरोनि रथारवालीं साधूंचे वंदिले अनेक थवे
 प्रभुने दिलें तयां सरुव मुरव-लक्षें करुनिही न तें कथये ४४
 इछा पुसतां वदले वा तुजसम अन्य बोलका नाहीं
 पाशूं धृतगष्ट सभे-माजि तुझे धन्य-बोल कानांहीं ४५
 दे वा अर्यांस यांया आज्ञा सदया महीदया परिसा
 चापरि साधुमनोरथ जाणोनि म्हणे मुकुंद या परिसा ४६

१ नत्वज्ञाते, २ पंचमस्वर, ३ सू-उचित, ४ सुदरूप, ५ आकाशस्वर्गोपवन, ६ लहान,
 ७ बज्जाला, ८ नाक-कृषि-देवर्षि, ९ लोहास, १० शक्या.

सामार्थं प्रभु येतो ऐसें धृतराष्ट्र आयके कानी
 बहुतृषित अंध-चातक मेघागम जेविं काय केकानी ४७
 मार्गी सभादि सर्वहि बहु साहित्य प्रतिस्थळीं करवी
 कीं आपणावरि दया-दृष्टि कम्पी यदूतमें बरवी ४८
 देव न पाहे तिकडे कीं तें करणें नव्हेचि निष्कपट
 मेंदोचे स्वीकारिल कवण विचक्षण असूत्य निष्कपट ४९
 तें सर्व डावळूनि प्रभु गेला गजपुरासि परभारा
 हांचि सत्याचा आप्त स्वशिरीं घेईल कोण परभारा ५०

अध्याय ७

धृतराष्ट्र म्हणे विदुरा जो साधुमनें स्वसद्गुणें हरितो
 येइल एकस्थळाहुनि आम्हां भेटावया उद्यां हरि तो १
 दासी शत दास हि शत आठ महानाग रुच्यैरथ सोळा
 वईन तोहि सन्मणि शक्तिनेज्याचा चि जो गमे गोळा २
 जें मनुष्योजन ग्रामीं स्वस्वानें व्रीडदान दे वाद्या
 गाइया आज्ञेंनें तें अश्वतरीयुक्त यान देवा घा ३
 सद्गुणें रुच्यैरथ पुष्कळ येतां चि हरिस अर्पावी

१ मेघ-आगम-मेघांचें येणें, २ यावया, ३ व्याधाचे, ४ सवर्णरथचि न वस्त्य.

५ परकी वभाराला, ६ रुच्यैरथ, ७ चवदायोजनें-उपन्नकोश, ८ स्वशब्दा
 ने. ९ लज्जादान, १० वाहन.* त्यागकरून.

- सैन्ये सदन्नपाने बहु बहुमाने करुनि तर्पावीं ४
- दुःशासन-मंदिर घा उतराया माधवासि पोरब हो
- स्वामासि प्राप्त तुम्हां- पासनि बहु-परम-पूर्ण गोरब हो ५
- विदुर म्हणे कपट मनीं प्रेम वरि असें करूं नको पावे
- तुजवरी न ईश्वराने करुणा परती करुन कोपावे ६
- सर्वस्व प्रमुचरणीं अर्पित बुध होउनी शक्ति तराया
- देणार हे किति क्षिति दे या पूजेसि तो उचित राया ७
- पांचां पुत्रां घावीं पांच न होउनि स्वच्छासि यश गावें
- ते तूं न करिसि जेणे प्रमुनें स्वमुखें करुनि यश गावें ८
- गुळरबोबरें विळोकुनि पालत्या हि जनासि बाळक बळक
- सत्य प्रेम चि दाउनि मुजे तो विश्वपात्र कवळाचा ९
- कपटा-दरें बळी पर परि परमेश्वर करा बळेल हरी
- रुष्या-रुपा-मृत-निधिची अकपट-विनताकडे वळे लहरी १०
- येतो साम कराया होय यशोर्थी च तो यशा लाहो
- देणार तुम्ही हय गज रथ दासी दास हे कशाला हो ११
- समजाल तरि करिल हरि हर्षे पावोनियां विडा लास्य.
- नाहीं तरि रवेदद त्या सर्व जसे प्रसियता बिडालास्य १२
- प्राण हि सोडिल परि हरि पांडवसरब्य न पळार्थ सोडील
- रुष्या-प्रीति न मोडिल पदुं कोणही ब्रम्हलिपि हि खोडील १३

१ नृसकराची, २ स्व-आमास-भापुलाआस रुष्या, ३ शूद्र, ४ कपट-आदर-कपटयुक्त
 आदराने, ५ रुष्या रुपा-रूपभ्रमृतसागराची, ६ निष्कपट नम्र, ७ नृत्य, ८ रवेददेणा
 रे, ९ बिडाल-आस्य-मार्जराचें मुग्ध, १० चतुर, ११ प्रयाण करणाराला.

तेष्वां मरुयोधन मूणे सत्य न सोडील सरव्य हरि त्यांचें
 न पुरेल कृष्ण-मानस-हरणीं बळ मेरुच्या हि हरित्याचें १४
 कृष्णासि वस्तु संप्रति किमपि न द्याचें तुम्ही अहो नात
 प्रयालं म्हणेल मान्य न अधमानाळा कुलीन होतात १५
 त्रिभुवन-पूज्यतमप्रभु सत्य चि हें किंचे तो असे व्याही
 परि संप्रति सेव्य नद्वे सेवूं कृष्णतरा असेव्योही १६
 जें वैर वाढलें तें आतिथ्ये करुनि काय हो शमनें
 अधमान नद्वे जेणें तें सत्रोचित असें मला गमनें १७
 श्रीष्प म्हणे रे पुत्रा धृतराष्ट्रा ईश्वरप्रभावंज्ञा
 जीवपंतगा योग्या न प्रभु-दीपा-हर्षणा प्रभा-वज्ञा १८
 मधुर वदा प्रियचि करा प्रभु पूजा परमशुद्धभावानें
 तत्प्रिय हें कीं भावां- सहन कराचें चि युद्ध भावानें
 तों दुयोधन वीळ ताता मज हें चि युक्त भासतसे
 अन्नाच्छादन देवुनि पाळावे पांडुपुत्र दास तसे २०
 उदतात शत्रु ज्याच्या सामर्थ्ये त्यासि आकळोयाचा
 योगे उद्यांचि असे हा मंत्र नद्वे केशवा कळायाचा २१
 बलि-विवर-वसति जसितसि चिर अनुभवु कृष्ण एकला खोली
 वाहो शिवा शिव्यांची स्तुतिची मज नित्य एक त्तरखोली २२
 धृतराष्ट्र म्हणे पुत्रा न वद असें कृष्णसौमरा ज्याला

१ त्रिलोकामध्ये पूजेला अतियोग्य, २ आणि, ३ तेवेली अयोग्य, ४ ईश्वरशक्तिज्ञात्या.
 ५ दीपज्योतीची अमर्यादा, ६ बांधायाचा. ७ मसकत, ८ बलिदेत्याला पाताळीजें
 शीवसती.

पूजावें त्या बंधन हें कर्म अयोग्य होय राजाला	२३
बंधार्ह नव्हे आला सामार्थ वरुनि दूतपण साचें.	
वाहेरि गमे नीरस परि अंतर मधुर पूत पणसाचें	२४
भीष्म म्हणे दुर्मंत्रित परिसावें काय यापरी तातें	
भजसी भस्म कराया शोकीं कुळकाय या परीतातें	२५
प्रभुचा किजेळ येणें भंग विपतिचा न कां नवा टोळें	
हा हा हा ऐसा स्वळ म्हाशाचें करिल कां न वाटोळें	२६
हरसा हरि प्रतापी हा हांय स्पष्ट दुष्ट अंधकसा	
कुसृत द्वि अमृतरसचि तरि सेवुनि तूं अंतरीं द्वि अंधकसा	२७
तुटतो यन्मामें भव- बंधतया हा करील बंध कसा	
सभ्यें सोडाचा चि स्व-पर-विकृति-कर कुसंग गंधकसा	२८
नलभें भगवदवज्ञा- फळ ऐसें कळकळोनि आयकवी	
परि नवळे म्हणुनि निघे तेशुनि स्वळासि करिल काय कवी	२९
वृष्णिप वृकस्थलाहुनि येतां भीष्मादि मूज ते सर्व	
जन रामोरे गेले अंदुक झाला रुयोधना गर्व	३०
धरिलें असतें जरि तें वृष्णा-बरकर्षणादि आंग मनीं	
आंगम-निगम-नुत प्रभु आदर करिता कशास आगमनीं	३१
दिने धन्यधन्य ऐसें प्रभुला पाहोनि सर्व पौर बदे	
सर्वासि योगि-दुर्लभ- दर्शान तारावयासि पौरव दे	३२

१ बंध-अर्ह-बंधनासयोग्य, २ मृनातें, ३ पक्षिपतिगरुड, ४ अंधकासर, ५ आपणाला आणि अन्याला विकारकरणारा, ६ यदुपतिवृष्ण, ७ शंखला, ८ श्रौपदीचें वस्त्रकर्षण इत्यादि. ९ अपराध, १० वेदशास्त्रांनीं स्तुत्य, ११ दिवस.

धृतराष्ट्र गृहा नेती राजपथीं हलुहळू च हरि हरितें
 त्यां पशु म्णेत तो पशु त्यांचें मरुपत्व अतुल्य हरिहरितें ३३
 भेटे धृतराष्ट्रात्ता तत्कृतपूजेसि बहुत भावुनि घे
 मग जगदीश्वर तेशुनि त्याचा निववाययासि भावु निघे ३४
 हरि न म्हणतां स्वधीतें ही होती वाणि देवि दुरधीतें
 ऐसें म्हणोतीतें सरव भेटुनि अरिपाणि दे विदुर-धीतें ३५
 विदुर म्हणे अमृतकरा निववूं आलासि या चकोराला
 मुक्तपिंपितमालाश्री देखे खदारय-याचकोराला ३६
 स्वदृशनें सरव विभो झालें जें काय मी कथूं तुज तें
 या यावरीच टकळा घालुनि ज्ञानिचित्त ही सजतें ३७
 सरुभीच्या कोसेसि न सृजे होवुनि वत्स लागावें
 तुझिया चि दास होवुनि लागावें तुजचि वत्सला गावें ३८
 आहेत सरुवी पांडव देवा आलासि काय मामास
 स्वळ न बळेत्त झिजविला जरि करितां बोध कांय सामास ३९
 सर्वज्ञा जगदीश! देवा आलासि काय सामास
 सामास हंस मौक्तिक वर्णू प्रिय फार वायसा मास ४०
 तव अवमान करावा ऐसें याच्या असे मनीं कांहीं
 परि होसि प्रेमानीं बद्ध न दुष्टाचिया अनीकांहीं ४१
 श्रीष्म-द्रोण-व्यास- प्रभृति सकळ भागले महाभाग

१अश्व, २वापु-विदुर, ३चक्रपाणि, कृष्ण, ४ हे चंद्रा, ५ मुक्तीनें अर्पणकेलेली माला-श्री-
 शोभा देणें, ६बन्-दास्य-याचक-उर तसेंदासयाच काच्या उराला. ७ कामधेनुच्या ८ तला
 स, ९ शरीर, १० साहाय्यहिने, ११ सेनाहीं, १२ प्रमुख. * विदुरधीचें विशेषण.

विश्वगुरो करुणाथे तूं हि स्वळा कथुनि हित पहा भाग ४३
 बिदुरासि भेटून्यावरि भेटे सर्वासराजकुंतीतें
 जीस अस्करव सद्य गमे दे जें भेटूनि हृदय कुंती तें ४३
 वैकुंठाच्या कंठीं यालूनि मिठी रडें पृथा आर्या
 ब्रम्हास हि गहिवरवी महिवर वीरेंद्रपांडुची भार्या ४४
 प्रभुला म्हणं मुकुंदा बा तूं करिसी सरवी सरवेदास
 संप्रति आहेत कसे मद्वाळक तें तुझे सरवे दास ४५
 म्हणती नृपर्षि पुण्य- श्लोक कवि शरण्य वासरा ज्याला
 आहे कैसा झाला ज्या प्राप्त अरण्यवास राजाला ४६
 स्वळमळजलबळ विश्रुत- वीर्य वृकोदर कसा असे आजी
 आ जीवना पसरित्ये विकळा अभिमन्युची जया आजी ४७
 ज्याचा प्रताप-पावक स्वळ-दिति-दनु-तनुज-बळ-यवैस स्वानो
 आहे कसा कसा जो पुररिपुंच्या उतरला तय सरवा तो ४८
 जे म्हणति स्वर्गाला गेली कुंती च माय हे माद्री
 आहेत कीं सरवी ते वत्स गुर्णामरुनिकाय हेमाद्री ४९
 प्रियसूतविरह रूदुःसह देहविरह बहु बरा रुसह देवा
 पावेंन मी कधीं बा म्हणतें स्वबहिर्ध्वरास-सहदेवा ५०
 वत्सा सहदेवा मी मेल्यात्वां हाय नच चदायें हो
 तेरा पळें हि नसती माता हें हायेंन चवदायें हो ५१

१ भाला-शस्त्रधारी. २ रुष्णाच्या. ३ वेदयुक्तास, ४ आज. ५ दुष्टदेव-दानव-बळरूपतृण,
 ६ कसोटीस. ७ पुरराक्षसाचा शत्रु-शिवाचा, ८ गुणरूपेक्षाचंगूर, ९ पादुकाबाहेर फिर
 णाच्यामाणेरूपसहदेवास, १० वर्ष.

- श्रीकृष्णा श्रीकृष्णा कैसी आहे असें मज न पुसवे
 कीं तीच्या कुसव्यानें लाजविले स्पष्ट आमुचे कुसेवे ५२
- ते काय रक्षिती त्या व्यसनीं पांच दिन एकलीला जे
 बहु लाजत्या सतवती तीस न हे मात्र एकली लाजे ५३
- तूं नाथ रमानाथ प्रद्युम्न हि नाथ सत्य हें नातें
 असतां एथा रडावी व्हायें धड एक सत्य हें ना तें ५४
- बहु येतें तेज म्हणुनि तुझिया रमतात विप्र भजनातें
 रवल-हृत-सर्वस्व तुझे सेवक गमतात विप्रभ जनातें ५५
- मृत्कंजयाश्रितांच्या प्राणांहीं बा कसा रमे यम रे
 दैव तुजपुढें प्रभु हें चित्र हरिपुढें न सारैमेय भरे ५६
- प्रभु अशु पुसोनि म्हणे जें संकल्पित घडेल सत्वर तें
 आ त्याबाई कवणें ऐसे श्रम भोगिले न सत्वरतें ५७
- मच्चित्त कौरवांचे चिंतूनि असाधुवाद तळमळतें
 असतों मी तें तरि न व्यसन-मळें धर्म-पाद-तळ मळतें ५८
- आहेत खत्सुत्रा पुण्यश्लोका बुधा स्वर सहाय
 होइल कीर्ति म्हणेल त्रिदशाऽनाहतस्रधा स्वरस हाय ५९
- आहेत सदार स्वरवी देवि नमस्कार हे तुला साजे
 ऐसें सांगुनि वंदी तें त्या श्रितशर्महेतुला साजे ६०
- समजायुनि कुंतीतें भेटे दुर्योधना असेंच्या ही

कीं तो स्वसूता स्वसूता देवुनियां जाहला असे व्याही ६१
 लघु म्हणति जे सयोधन दुःशासन शकुनि कर्ण येनातें
 परिरंभ-पात्र केले प्रभुचें सौजन्य वर्णवेना तें ६२
 पूजुनि घे प्रभु होइल जलनिधिला तृप्ति-दायक विहीर
 धोरपण अनंताचें अनंत वर्णीले काय कविहीर ६३
 सौजन करा म्हणे शठ देव म्हणे मज कशास होकरिता
 जेवा तुम्ही च दावुनि आदर आग्रह कशास हो करिता ६४
 असतो जरि अन्नार्थी प्रथम चि म्हणतो अयश्य मी तुजला
 प्रेमाथी पांडवसरव हा अन्नाकारणें नसे सजला ६५
 प्रभुला म्हणे सयोधन निकडे इकडे हि सम असे नातें .
 ज्या कारणें करावा अस्पदनादर तुवां असेना तें ६६
 देव म्हणे केवळ ते न सोयरे मदसु सर्व वसु देव
 मान्य जसे अक्रूरो-दूत बळभद्रा यसेन वसुदेव ६७
 जे तत्सरव तद्रिपु ते मत्सरव मद्रिपु रवरे अगा राया
 द्विषदन्न न सेवाचें म्यां येऊं ही नये अगांरा या ६८
 हें काय बरें खळ हो साधु तुम्ही सर्वकाळ जाचावे
 सदैरि असत्य मज असा अहि हि न जो सर्वकाळजा चावे
 रयोटा सयोधन म्हणुनि विदुरगृहा जाय देव नच रयोटा
 गोपोछिष्टा बळला बळता कां वासुदेव न चरयोटा ७

१ येनराजातें, २ आलिंगनालापात्र, ३ सजजनत्व, ४ कविश्रेष्ठ. ५ बलाविता, ६ पत्-अस-
 माझे प्राण, ७ द्रव्य. ८ द्विषत्-अन्न-शत्रूचें अन्न. ९ गृहाम. १० सत्-अरि-साधुंचा शत्रू.
 ११ सर्प. १२ गोप-उच्छिष्ट, १३ चांगल्यास.

- तैसी ही तरली जी स्तन्यमिषे देवकी स्तनापचिती
 शयी कथा परि घडे न स्वजाला देवकी स्तनापचिती ७१
 शोण कृप भीष्म बाह्लिक सर्वस्य निवेदिती परि न परते
 स्वच्छसंसर्गे प्रभुच्या अंतरले पूजना जरि न परते ७२
 प्रभु त्यांसि म्हणे केली मदपचिनि तुम्ही गृहासि जाच कसे
 चित्त प्रसन्न नसतां उपचाराग्रह नव्हेत जाचकसे ७३
 दुःसंग-नक्र-दत्त-केश निवारहनि सर्व विदुर-गजा
 मुक्तकरी हरि लाजे गातां गुणकीर्ति सर्वविदुरग ज्या ७४
 विदुरप्रेमें जेवि ब्रम्हादि कवि प्रसन्न यज्ञानें
 प्रभुला तेवि न करिति व्यासादिक विप्रसन्न यज्ञानें ७५
 शत-संख्य वाजवी ज्या जेवधितां माय-देवकी चिटक्या
 तो नित्यनृत्तभगवान् विदुर-गृहीं भोजनांत दे मिटक्या ७६
 आले देकर दिधल्या मिटक्या बहुसाल मारिले सुरके
 उरके संवी मागुनि - अज्ञान परि न ताट-चाटणें उरके ७७
 ज्याच्या चरणें स्वरजा- करवीं प्रणतांसि मोक्ष देवधिला
 देव विलास-मनुर्ज-तनु विदुरप्रेमें यथेष्ट जेवधिला ७८
 मग रात्रौ एकांतीं सर्वज्ञाला हि साधुराय कवी
 पाय रगडितां दुर्जन - दुर्योधन-दुर्मतास आयकवी ७९
 स्वच्छ-मंडल-प्रवेश प्रभुचा हि मला प्रशस्त भासेना

१ पूतना, २ देवकी-स्तन-अपचिनि-कृष्णाचीपूजा, ३ मत्-अपचिनि, ४ दुःसंगरू
 प्रसन्नरीने दिलेला क्लेश, ५ सर्ववित्-उरग-सर्वज्ञशेष, ६ यत्-ज्ञान-जाच्या ज्ञानानें,
 ७ भोजन. ८ नीलेसारीं मानुषदेही. + दुग्धपानाच्या निमित्तानें.

बहुत मिजात्या असती	शात्रूंच्या दुःसहप्रभा सेना	८०
भासति पांडव जैसे	तेसा मज तूं हि वलसा स्नेहे	
अनुकारितसे गतत	सकंपत्वे दृढय वत्ससौस्ने हे	८१
देव म्हणे वांछिसि हित	वांछावे जेविं मायबापांनीं	
जे विव सदुक्तिपानीं	तें अमृताच्या हि काय बा पांनीं	८२
रुख यश नसे विरोधीं	रुमति रमति रुखयशोजनक-सामीं	
आळो करावया उप-	देश उपेक्षूं रुदृजन कसा मीं	८३
कळतील तरि अपयशें	यां सर्वांचीं मुखें न मळतील	
चळतील नीति-मार्गीं	धर्मशीमानळांत जळतील	८४
म्हणतां रुदृदुत्तम मज	मग म्यां समयीं करे न राखावे	
विदुरा वाडट वाटे	कुलजाहि अराद्रसें नरा खावे	८५
बहु-काम-कोप-लोभां	उग्रां अरुणां समस्त रुरभीती	
हे व्याघ्र चि वा विदुरा	जी कीर्ति स्पष्ट होय रुरभी ती	८६
पंगुहि मेरुवरुनिहि न	माथां धरितां यदांघरज निसरे	
त्या दीनबंधुची ती	चिंता नसरे परंतु रजनि सरे	८७
प्रातःकाळीं सशकुनि	दुर्योधन ये स्वये बहायाला	
प्रातर्विधि करुनि प्रभु	जाय प्रजापतेका पहायाला	८८
स्वस्वीकृति करितां शक्ति-	यश फोडिल कां न हांक विदुरापें	
कीं त्यासि घे रथीं तो	यच्चरणरजे महाक विदुरापें	८९

१ असत्यतेजःर्जाचे ऐशा, २ समानहीतअसे, ३ वासता-च्यागव्यास्वातचे हालणारे कां बळेला,
४ साधूंच्या भाषणाच्या प्राशनांत, ५ प्राशनांत, ६ उत्तममतिज्यांची, ७ रुरय-यश-उत्सन्नक
रणाच्या, ८ धर्मराजाच्या शोभत्सअवति, ९ कामधेनु, १० धृतराष्ट्राला, ११ आपलास्वीकार, १२ हा
त्यांच्याही दुष्टाप.

- जनदृष्टि चातकी जी तूर्यरवेकंरुनि देत ओ तीते
 प्रभुमेघ दर्शनामृत दुर्लभ जें तन्मुखान्त ओती तें १०
 ज्याच्या दयातरीनें स्व-मनोरथ-सागरांत स्फुरभि तरे
 केले धीट ज्याच्या स्मृतिकवचें वासवादि-स्फुर भितरे ११
 जो.परमहित परमहित परमहि तरि कौर्णधार यदुपकृती
 बहुजीवांवरि पावे तो त्या कौरवसभेसि यदुप कृती १२
 जातां चि सभेंत न भी देवर्षि-प्रमुख-देखिले विप्र
 प्रभुनें सत्कारविले भीष्माकरवीं महामुनी क्षिप्र १३
 भीष्मे धायीनि पुढें जाउनि अत्यादरें पदीं नमुनी
 पूजनि वरासनीं बहु तोषविले ते दया-नदीन मुनी १४
 मृग जी जलदंश्यामा करुणा बसली नवासनावरि ती
 जीच्या उपासकजना प्रति विषयाच्या न वासना वरिती १५
 केवळ जवळ बसविला विदुर प्रेमें करुनि मापानें
 तद्यज्ञ न मोजवेल ब्रह्मांडा-येवढ्याहि मापानें १६
 झाले प्राप्त कुरुसभे- मध्येच्या दुर्लभा अयसरा जे
 आले ज्ञानजन्म करित ते श्रीगोरीश्वरा नवस राजे १७
 दकमंक पाहत होते प्रभु-मुख-चंद्राकडे चि चातकसे
 नसतील जोडिले श्रव-णांहि वसाथा मनासि हात कसे १८
 सभ्यश्रुति वदनातें परिसति सेवायथा भगवदुक्ती

१ कामधेनु, २ इंद्रादि, ३ नावाडी, ४ यत्-उपकृति-जात्राउपकार, ५ तास्काळ-अत्यंत
 ६ दयासागर, ७ मेघश्याम, ८ नव्या आसनावरि, ९ लक्ष्मीपतीनें, १० समय, ११ सभ्यांचे क
 र्ण, + शंभोनीपूजित, # कुशल.

प्राज्ञावयामि जेविं स्वच्छ⁺स्यात्यंबुला जलधिर्कृत्की ११

अध्याय ८

देव मूणे धृतराष्ट्र राया मोठी जणीं तुझी पदवी
 पद विद्यांचें तूं परि परिस मज बळेंचि आपता बदवी १
 श्रुत-वृत्तादि-सुगुण-गण- मंडित-कुळ-सन्पूर्णांत हे महित
 जे झाले त्यांत तथां गमलें बहु यशचि हित न हेम हित २
 जें मेळविलें चंदन- सम झिजवुनि परस्करवार्थ आंगातें
 केवळ रूपाळु पूर्वज सद्यशा मळविमि बळेंचि कां गा तें ३
 आल्हाद तुम्हां होतो यदिलां परदुःखदर्शनें त्रास
 तूं दाविमि अनुकंपा न शशिकळा जेधिं देश नेत्रास ४
 कौरव करीतआले बहुयत्न परास्करवग्रहाणातें
 ऐसें कारुण्य-कुल- व्रत सोडिल कोण गा शहाणा तें ५
 दुःख परासि न घावें सत्य वदावें क्षमा न सोडावी
 जोडावी कीर्ति असी कुल-रीति तुम्हीं कधीं न मोडावी ६
 केले गुप्त प्रकट व्यवहार अनर्थ-हेतु तनयावें
 ते कां न वारिले त्वां कैसें होईल कुशल अनयानें ७
 जी वेश्या बुध वरिल त्यजुनि अमर्यादरा जनीं तीतें

१ समुद्रांतीलशिंपले, २ अमावास्या, ३ परांचें अस्करवग्रहणजे, दुःखत्वाचें ग्रहाणग्रहणजे ना
 श त्याविषयी. ४ अमरी-आदर-देवांगनेचा आदर, + स्वातीच्या उदकाला.

- भजतो अनीतितें हा व्यजुनि अमर्याद राज-नीतीतें ८
 मुरय्य स्वबंधु पांडव तन्नाशातेंचि हे अकवि टपती
 विश्वस्तामीनातें परदारतें जसे बक विद-पती ९
 लव्धन-दुर्मति हे क्षिति बुडवायासि तापदा आली
 काळाच्या कीडेची तुझियासदनांत आपदा आली १०
 या व्यसनातें चिंतुनि मन कुदशेला भिऊनि हळहळतें
 शमवाचें त्यां प्रभुनें जेविं शमविलें पिऊनि हळहळ तें ११
 स्वसुतासि शमीव नृपा स्वसरव्यासह शमविजेल भीमहि म्यां
 पुत्रा अजातरिपुच्या तूं साक्षा दुरुहि तरिहि भी महिम्या १२
 पांडव करुत तुजला त्यांही सिंहांसि हे ससे नमनें
 देतील मकरीं स्व प्राणासह जरिहि ते सेसेन मनें १३
 तूं प्रभु सुयोधनादिक हे पुत्र तुझ्या करीं असावे च
 अन्यरणीं प्राणांचा योग्य परि न योग्य हा असा वेचे १४
 वादिव धर्म प्रेमें वादवि मज जेविं नंद नवनीते
 सत्युत्रांनीं भवनीं सर-तरुनीं न सरव नंदन-वनी तें १५
 त्यजिले इष्टद पांडव कां उन्मूलनकरुनि सरतरु से
 वा उर्वशीच एकीं पार्थीं न पयोनि एक सरतरु से १६
 पांडव सहाय असतां तुज होतिल सर्व लोक वश्य पहा
 लव्धाग्योत्कर्षातें श्रवण करुनियां म्हणेल कश्यप हा १७

१ सररी, २ प्रभुनें त्यां आणि-प्रभुनें-शिवानें, ३ विष, ४ अर्जुनासह, ५ सेनेसहित,
 ६ सर्व ७ न पावून.

म्हणतो युधिष्ठिर नको पायें लोटूं मला अयनतातें
 वचनकरापत्याचें न करावें काय हो अबैत तातें १८
 क्रमिले तसेचि कथिले होते त्वांत्यासि अब्द तेरा जे
 धन्य म्हणत होते जे लावितिल तुला चि शब्द ते गजे १९
 स्वरचसंतति स्फुटतर्धि प्रीति श्री पुण्य कीर्ति या लोभें
 साम करीं साधूंसीं नाहीं तरि पायलेंचि यांलो भें २०
 बहु-सत्य बहु-प्रिय बहु-हित बहु-मत बहु-दुराप बहु-रुचिर
 शक्ति रम्य क्षीरधिजा- ननचंद्रचकोर बोलित्य स्फुरिरे २१
 त्या बोधामृतपानें निवुनि म्हणति सभ्य वर्ण हे व्यास
 स्वरगुरुहि म्हणे रसने या सद्रिपुंच्याहि वर्ण हेव्यास २२
 मग ऋगुराम म्हणे हे दुर्योधन भूमिपाळ सत्य जुनी
 कथितों समयोचित हित- हेतु कथा परिस आळस त्यजुनी
 होता अर्थुद्दाम क्षितिपति दंभोद्भवारव्य पर्वतसा
 त्याच्या हृदयांत जसा नळता कोणाचिया हि गर्वतसा २४
 नित्य मुनीस पुरे कीं मजसीं संगर करी असा मान्य
 कोणही असेल जरि तरि- सांगा लोकांत जो असामान्य २५
 ते कंटाळुनि म्हणती काय उणें बहु समर्थ आहेत
 जा गंधमादनीं नर- नारायण पुरवितील हाहेत २६

१ अतिनयावें, २ आर्त्तांकितबालकांबें, ३ रक्षण, ४ स्फुट-भ्रदि, ५ याळाभास्तव, ६ स्वर
 वादिकांला, ७ भय, ८ क्षीरधिजा-आवन-चंद्र-चकोर-लक्ष्मीच्या सुरचंद्राचाचकोर
 कृष्ण, ९ फारबेळपर्यंत, १० चर्णन कर, ११ सत्-रिपु-साधुद्वेष्यांच्या, १२ अति-उद्दाम-
 फुलमाजलेला-फारगर्विष्ठ, १३ दंभोद्भव-आरब्ध-दंभोद्भवनांवाचा.

सेना घेउनि गेला दंभोद्वय गंधमादनाऽगाते
सिद्धाश्रमासि पावे विश्व जया सिद्धिसोदना गाते २७
जातांचि भेटले त्या- प्रभुबहुदुर्लभ तपोनि धीरा जे
ज्यांला चिंतुनि तरले बहु भरतादिक- तपोनिधी राजे २८
पाहुनि भृश-कृश तो नृप हांसे हृदयांत फार अचमानी
परमार्थ न कळतां कां हासावे न परमांसि अवमानी २९
पूजुनि नरनारायण म्हणति मनं इच्छिले कळिव राजा
द्यावे सर्व रत्न-नगे समभिलषित काय जें अलंकार ज्या ३०
ऐकुनि अज्ञ समगार्थी मी आलोहें असें म्हणे मलयधी
खळ धीट-पण मकरी तें पाहुनि हासले दया-जलधी ३१
स्मित करुनि प्रभु बदले पशकहि न या आश्रमांत उद्धर रे
येथें असंग-शस्त्रें कवि षडशीतें चि करुनि उद्धर रे ३२
हासति मुनि त्या मंदें- समरचि बरितां पुन्हा तपोरात्री
म्हणति मनांत न खेळों- द्यावे या या उन्हांत पौरात्री ३३
मूढत्याग्रह पाहुनि जो नर-मुनि साध्वंसाधुभावज्ञ
धरि मुष्टिभरि इषीका सकरुण सस्मित सलील सावेज्ञ ३४
दंभोद्वयाप्रति म्हणे नारायणसरय बुधा न वर समर
दादुनि मरसि जरि गरळ रस गिळुनि वमुनि रुधानवरस मर ३५
हूं ऊठ तुझी बुद्ध- श्रद्धा हरितों वहा सहायांतें

१ पर्यताते, २ सिद्धी आग्रहास, ३ अत्यंत, ४ उत्तमांसि, ५ नीचानी, ६ इच्छित, ७ अंगश्रे
ष्ठा, ८ आलो आहें, ९ मूढ-अति-आग्रह, १० साधु-असाधु-भाव-ज्ञ-चांगलाबाईटभा
जजाणणारा. ११ तूणें. १२ अवज्ञायुक्त.

शस्त्र कशास तुज बहुत मुष्टि-इषीका पहा सहा यांतें	३६
भूप म्हणे उठलों परि उचित इषीकार्त्र मज नव्हे राया	
धर्मज्ञा तूं हि नससि योग्य अशाला मला अक्षेराया	३७
शस्त्रास्त्रांचें दावी तो नृप बहुधा तयास कटक-बळ	
कांडांचाहि नज्याच्या तेजा बहु धातया-सकट कबळ	३८
नरमुनिवर सोडियला भूपें वास्त्रौघ जो निशांत रणीं	
त्यासि इषीकांनींच छेदी रिपुवाहिनी-निशांतरणीं	३९
करितां पुराण-मुनिनें ऐषीकार्त्र-प्रयोग नाकांत	
सरय आणि इषीकाशात कोंदे अरिंच्या सैबींच नाकांत	४०
एकाहि सैनिकाला पात्यांनीं-लोचनां न झांकों दे	
तें ऐषीक न केवळ खळ-वळ-नयनीं नभांत ही कोंदे	४१
नेत्रांत घ्राणांत श्रवणांत मुरवांत सर्व-कटक्याच्या	
बहु शिरकत्या इषीका जेविं जगीं शक्ति धिक्व-घटक्याच्या	४२
ऐसा मुनिवर्यासीं करुनि हठें किजय-काम-नाश रण	
तत्काळ विर्मद होऊनि जाय धरुनि कुशळकामना शरण	४३
देउनि अपमय म्हणति नर- नारायण होतसे मद नरा ज्या.	
तो सर्व बुढे व्यसनीं होय मलिन चामळें वदन राजा	४४
जा स्वपदीं स्वस्थ रहा सकट धरुनि कास साधु-पदवीची	
बद बीची प्राशावी घुनैदीची कीं नृपा कुनद-बीची	४५

१ क-अड-बन्धुंजाचाहि, २ म्हादेवासहित, ३ पास, ४ तीक्ष्ण, ५ रिपुसेनास्त्ररात्री
निषयी तरणी स्वर्य, ६ स्वर्गांत, ७ नत्काल, ८ गर्वरहित, ९ लहर-लाठा, १० स्वर्ग
मेची.

- रुचि लागली तशासहि फार सदुपदिष्ट-साधु-रीतीची
 दुर्योधना खजुनि अभि- मान पहा तूहि मोधुरी तीची ४६
- धारार नर प्रतापी नारायण अधिक बहु न राहून
 तेचि धनंजय माधव नकळति साधूंत बहु न राहून ४७
- कण्वहि म्हणे कुरुवरा परिस तुला हाहि सांगतो कांहीं
 कीं क्षात्राचें भरिलें जें पंक्ते-करुनि आंग तोकांहीं ४८
- प्रख्यात शक्रसारथि- बर-मातलि-देह-संभवा नाबें
 गुणकेशी रूप जिचें अमृत न पररूप अंभे वानाबें ४९
- तीस बर देव-मानुष- लोकांत न आढजे म्हणुनि साधी
 मातलि नारद-यत्ने पाताळीं-जेविं निधि खणुनि साधी ५०
- आला मनांस आर्यक- नागाच्या पौत्र रूमुरख जामाता
 गुणकेशीची व्हावी दृष्ट्या अयलोकितांचि ज्या माता ५१
- आर्यक म्हणे सरुषें कवणा न रुचेल हें असें नातें
 परि ज्या बळें करावें संतोषें मान्य म्यां असेना तें ५२
- भक्षुनि माझ्या पुत्रा चिकुरातें सर्पकाळ पक्षीन
 बदला या मसोत्रा रूमुरवानें कीं तुलाहि भक्षीन ५३
- बदला तेसेंचि करिल दुःसाध्या काय या प्रतिज्ञा त्या
 ऐसें असतां देसी गुणकेशी काय याप्रति ज्ञात्या ५४
- मातलि म्हणे दिलीच स्वसृता म्यां वचन काय फिरवावें

१ सत्-उपदिष्ट-साधूंत उपदेशिलेली, २ मधुरता, ३ नरापेक्षां, ४ साधूंत बहु राहिल्या वाचून तेक
 वतनाहीत. ५ धुवावें, ६ मुलांहीं, ७ इंद्राचासारथि श्रीशुभो मानलि त्याच्या देहापासून संभव-
 उत्पत्तिजीनी ऐशी, ८ इतरांच्या वंचें रूप. ९ उदक, १० दुःखित, ११ आनंदित, १२ गरुड.

जिरवार्ये दुःख तुम्हीं	या मुनिला पौत्र-रत्न निरवार्ये	५५
आम्ही दोघे विनवूं	सरपनिला ती समर्थ रक्षील	
पक्षी लक्ष्मीशप्रिय	परि अरि-भार्ये न यासि लक्षील	५६
नाग म्हणे न्या न पडों-	घार्ये शोकांत आर्यका माते	
न तसे स्व-पितरहि	जसे येती लोकांत आर्य कामाते	५७
ज्याची महापुराणीं	व्यास भगवदुक्तिसीच मात लिही	
तौ अन्नय आर्यकाला	दे सुरपति-सून सचिच मातलिही	५८
नारद मातलि घेउनि	आले स्तुमुरबोहिला सरसभेला	
सर-दृष्टि-मक्षिकांचा	मोहक तो इक्षुचा सरस भेला	५९
प्रसयोनि परम धन्या	झाली लोकत्रयांत ज्या माता	
तोहीजेकां होता	क्षीरधिचा सुर-सभेत जामाता	६०
यद्यज्ञ-बुजगवणे दे	भक्तांसि शिष्ये न काळ-कागाते	
सद्य शरण्यवर असें	शुति-ज्ञत ज्या विश्वपाळका गाते	६१
पुरुषार्थासि न गावुनि	सत्सद ज्याचे स्तुत भुज गाते	
त्या प्रभुच्या पायांवरि	घाली मुनि कथुनि वृत्त भुजगाते	६२
देव म्हणे हो दादा	घा अमृत न द्यावया पळ उशिर हो	
न स्व-शरणागताचें	काळ बळें आपुलें पळउ शिर हो	६३
शक्र म्हणे चक्र-धरा	तन्नरवर न साहवे नव कैंकच	
होइल त्या स्वगपतिचा	महज्जे एकही न वैक कैंच	६४

१ स्वाधीनकरावे, २ लक्ष्मी-ईश-प्रिय-विष्णुप्रिय. ३ श्रेष्ठ, ४ उक्ति; ५ नारद, ६ स्तुमुरब-अहिला. ७ विष्णु, ८ काळरूपकाबळ्यानि, ९ हेदेवेंदा, १० कर वत, ११ वांकडा, १२ केश.

जिष्णुसि विष्णु सिकवि कीं आधीं तों अमृत आणवाहूं या
 त्याजयळि मज न मत्कृत सत्कृत हे असिच आण वाहूं या ६५
 पात्र-सुर्यां न पडे जरि तरि अमृत वथा कशास सांचविलें
 तें सत्य वांचणें जें शरणागत सर्व सत्य वांचविलें ६६
 सधु-स्वीकृत म्हणुनि प्रसुनें अहिलाहि अमृत पाजविलें
 साजविलें कारुण्य ब्रह्मांड भरुनि सयश गाजविलें ६७
 स्वर्गावरि गाजवुनि द्वेषिकरीचे महात पारय वळे
 येजनि सपेंत इंद्रो-पेंद्रावरि बहु महातपा स्ववळे ६८
 बद विष्णो मजवांचुनि जरि मेळविलें असेल यश कांहीं
 सद्बळ देवांनीं जरि हरिजेल व्यजन कां न मग कांहीं ६९
 देय म्हणे कवि म्हणती मीपण अयशा न बाहुला वाहे
 मज मीच वाहतों तूं काय बरें एक बाहुला वाहें ७०
 ऐसें वदोनि देतां स्कंधीं बहु भव्य-भुज-भर भरें ही
 प्रसुच्या प्रताप तो त- न्मद-कक्षी द्रव्येभुज भरभरें ही ७१
 हरि गरुडाचें मीपण हरि बाहुभरप्रतापसारें च
 त्याच्या गळतां मळसा मद् उतरे सर्व तापसा रेंच ७२
 भुज मोही त्यासि जसा रंय शिशुदर्वीकरा शिरेवंडीचा
 तो भर दुःसह रचिला बरसावरि जेविं गाशि रवंडीचा ७३
 गरुडाचा गुरु-तर-मद उतरुनि निजभुजहि उतरिला अंजितें

१ शत्रुसहतीचे महात असे पारगाजवुनि-स्वर्गावरवळे, २ महातपजाचे ऐसागरुड, ३ भार, ४ गरुडाच्या
 यद् सप्तर्षांत, ५ अग्नि ६ बाहु-भर-प्रताप-सारें-च-भुजभारबलाधिक्यानेंच, ७ आवाजशब्द,
 ८ बालसर्पास, ९ मोराचा, १० विष्णुलें, * पेंडे.

अजि नें सदयत्व अतुल विधिहस्तें बिघडल्यास ही सजितें ७४
 सावध होउनि गरुड प्रभुसि म्हणे वंदुनि क्षमस्व असें
 घे दास्य तसेंचि पुढें जरिहि असा मंद अक्षय स्व-असें ७५
 जो काय स्मरसौदूषक अये परि हरिता तसा विकुर वाळी
 निर्गर्व करुनि चुकला बहु परि हरि तातसाचि कुरवाळी ७६
 तैसा तूहि करिसि बहु गर्व परि स्मयोधना न हें हित रे
 कर साम पांडवांसीं सत्सरय्यें संकटीं कुजनहि तरे ७७
 हा नारायण पांडव-धर्मादि-स्मरांश सबळ हे राया
 वचके काळहि ज्यां त्यां शक्त तुम्हीं काळकवळ हेराया ७८
 त्यातें स्मयोधन म्हणे तुमच्या होणार काय हाकांनीं
 ईश्वर-संकल्प बळी परिसोंचि नये प्रलाप हा कांनीं ७९
 नारद म्हणे गुरु-वचन न गणुनि घेतोसि करुनि किति हास
 दुर्योधना न आग्रह हित या विषयींच परिस इतिहास ८०
 पूर्वीं साक्षान् धर्म इच्छाम वसिष्ठरूप घेवून
 सत्यपरीक्षार्थ शिरे विश्वामित्राश्रमांत येवून ८१
 गाधिज सादर सत्यर आंगें बहु पाक-कष्ट साहोनी
 धांवुनि जाय नदर्थ स्वशिरीं सिद्धान्न-पात्र वाहोनी ८२
 धर्म म्हणे राहेल स्तुधित द्विज-मंडळीं कसा चिर हा
 सेवीन हेंहि पुनरपि येउनि तोंवरि उभा असाचि रहा ८३
 ऐसें बघोनि जातां गाधिज राहे उभाचि वर्षभर

- पात्र-पर न बहु गालव- परिचरणं बहुत होय हर्षपर ८४
 भेटे वसिष्ठ-वेषे वर्षातीं गाधिजास येऊन
 सेवून नवोष्णान्न प्रेम उद्धार फार देऊन ८५
 तो साधु ब्रम्हर्षे साधु असें वरद धर्म बोलोनी
 तोलोनि वसिष्ठासीं जाय फले डोलवूनि डोलोनी ८६
 गाधिज शिष्यासि म्हणे वत्सा झालासि धन्य जा गेहा
 जैसा दासहितार्थ स्वहितार्थ तसा सदा न जागे हा ८७
 रक्षी गुरुसेवा हे सच्छिष्यशिशासि गालवा जिवती
 प्रिय ईश्वरासि ते बहु वंदुनि जे काय गाल वाजिवती ८८
 गालव म्हणे वहावी पायांवरि काय दक्षिणा सांगा
 गाधिज म्हणे दिली बहु वत्सा बदलासि तूं असें कां गा ८९
 कांहीं मागाचि असें असकृत् फुगवुनि उगेच गाल वदे
 अत्याग्रहें करुनि श्रीगुरु-हृदयासि ताप गालव दे ९०
 गाधिज म्हणे विधु-धवल अष्टशत श्यामकर्ण दे वाजी
 शिष्य अवश्य म्हणे वरि परि निजचित्तान्त हाय देवाजी ९१
 झाला त्या चिंतनें केवल कृश हरिण-काय गालव तो
 राजा आधि-हरिविणे फलत्या कधि-हरिण काय गालवतो ९२
 जेव्हां म्हणे बहु मनो-रुग्जंगरग्रस्तकाय गालव हा
 गरुड म्हणे उडविन नग मग मित्रा आधि काय गालव हा ९३
 वाहे पृष्ठीं पाहे बहु यत्न करुनि तदाधि वाराया

- परि गालवामि न पुरे थीर परमविकळ होय गा राया १४
- गरुड नव्हे मूर्तिमती ब्रम्हण्या विष्णुची दया तीनें १५
- तें बहु कारुण्य असो भेटवि विनाथ मग ययातीनें १५
- तेणें नाहीं तादृग्- धन-संग्रह म्हणुनि माधवी दुहिता १६
- दिधली कीर्त्युपदेशों भावि नृपांच्या करावया रुहिना १६
- विकिली हर्यश्चदिवो- दासोशीनरनृपासि ती कन्या १७
- नदत्तषट् शतहयां- सह मग गुरुलाहि अर्पिली धन्या १७
- पुत्रप्रथम बररुमना नामा संग्राप्त होय हर्यश्चा १८
- गमला ज्या नरसिंहा- पुढें रणीं शत्रु-सूपबर्च र्वा १८
- मानी प्रतर्दनारथ्यें पुत्रें बहु आत्मतप दिवोदास १९
- व्यासपुत्रतांचिधांनुनि गुण देती जैवि सपदि वो दास १९
- शिवनामकपुत्रातें पाचें हो वरुनियां उशीनर ती २०
- यद्गुणजित निजपतिची पाहे स्थिर कोरडी उशीनरती २०
- विरवामित्रा चदर्या रस्यशाच्या पुत्र अष्टक विमानीं २१
- साक्षात् गरुडचि त्यातें सर्वाधिव्याळदष्ट कवि मानी २१
- गाधिज म्हणें अहारे गालथ बा लवहि तूज न विचार २२
- देतासिमाधवी मज होते ऐसेचि पुत्र कवि चार २२
- ऐसा हरिभक्तहि मुनि गुर्वर्थाहि करुनि आग्रह श्रमला २३
- गमला तत्सख गरुडाहि दुर्बळ कीं तोहि त्यासह श्रमला २३
- यास्तब दुराग्रह नव्हे हित सदुदित वाक्य कर उगा राया

सन्मन-धर्म-परावरि काळहि न शकिल कर उगाराया	१०४
मानें तोहि ययाति स्वर्गापारसूनि पावला पतन	
दौहित्रसाधु साधुनि देती त्याचें तयामि तें वनन	१०५

अध्याय ९

धृतराष्ट्र म्हणे कृष्णा मज हा दुर्वृत्त आकळेना गा	
होतो मंदांध जो त्या स्वहित अहित काय गा कळे नागा १	
तूं प्रभु परमांस म्हणुनि करुनि कृपा या रूयोधना बळिव	
बळि बळविला तुवां हा किति याला स्वहित वा पुन्हा कळिव २	
ज्याच्या वचनीं ब्रम्ह- प्रमुख कर्वांचा उदंड विश्वास	
निश्वास वेद ज्याचे पाळी जो परम-आत्म विश्वास ३	
तो प्रभु करी परोपरि परिहाराया अनर्थ उपदेश	
जेणें केला केवळ बाळ ध्रुव साधु-मान्य रूपदेश ४	
परितो न घेचि उेशहि आंत जसा कलश पालथा नीच	
अहितकरत्व स्वमते कल्पी अत्यायु बाल थानींच ५	
जैसा निर्भाग्यांनीं सर्वार्थद दत्त अतिथि बारावा	
खळ कर्ण अनादरिती त्यापरि त्या दुर्लभाहि आरावा ६	
दुर्योधना शिरावें न व्यसनशतावहीं दुरभिमानीं	
भीष्म-द्रोण-विदुर-कृप- धृतराष्ट्र-गुरुक्तिला स्मरिनि मानी ७	

१ हनीस, २ जगत्रपास. ३ स्त-पद-ईश-उत्तमपदाचाधनी, ४ सर्वार्थदेणारा.

५ कान. ६ बौधेरूपशब्दास, ७ कामधेनु, + परम-आत्म.

पद्मवी श्रमवी मळवी पळवी सत्किर्तिला दुराग्रह रे
 सेव्य सदुपदेश रुधा ग्रह-असदुपदेश हा रुराग्रह रे ८
 पांथांचा ताप नृपा- तिळ तरि पावोनि सर अपय शमला
 शोम लाभ यांत आहे आडक देऊंनको अपयशा मला ९
 सेवृत सरर्षि-मूरखें स्वर्गीं सादर यथाःकथा पितर
 मदचितसामपोतें दुस्तरविपदब्धि जहि तथापि तर १०
 काय तुम्ही भंगील स्वगदाघातें करुनि भीम नगा
 त्रिपुरारिसरव्याचेंही पाहुनि निज-यक्ष-कदन श्री मन गा ११
 सत बंधु जनक जनीं गुरु मित्र कलत्र यांसि पाव कसा
 तुझिया बळोसि केवळ दुःसह अर्जुन तृणासि पावकसा १२
 बदला ईश्वर पार्यति अर्जुन मजसीं मला झगडला गे
 किनि त्यापुढें बळ तुझे रवचवीसा मेरुला दगड लागे १३
 दिनर्मणिपुढें पळांत प्राप्ता गति होय अंधकारा ती
 तुज त्या राजर्षिपुढें कीं तो प्रभु जेविं अंधकाराती १४
 सेना व्यसनीं तुजला तारिल कोपेल जरि अजांतारी
 हरि स्वबळतां भयांते स्वपतिप्रति काय गा अजा तारी १५
 त्याचा प्रसाद हो बहु कुरुदारांच्या न कोप तिलकीं हो
 नकुळ सहदेव केवळ अनलानिलसेचि कोपतिल कींही १६
 ते पांच त्यांत सावा हा याचा कोप या न साव्याही

१ शक, २ शांतहो, ३ नारदमुखें, ४ पर्वता ; ५ कुबेराचें, ६ सैन्यास,
 ७ अग्निसारिवा, ८ स्वर्गपुढें, ९ महादेव, १० धर्मराज, ११ बकरी, १२ हा
 मी कळी.

उद्योगपत्र.

८१

अभिमत तसे न माज्या	जामात्यांसकटं मानसा व्याही	१७
सखचि दुःसह आम्ही	कृष्ण त्रिदशैश्वरासही रक्षा	
त्या काय टंक भंगिल	घनही भंगूं शके न हीरा ज्या	१८
हो सावध सत्सरव्ये	स्तरसत्तमसा स्तरवे कर विलास	
तूं लोभे पत्रांत शकुनि-	दुःशासन-वृष-सुरवे करविलास	१९
भीष्महि म्हणे कुरुवरा	दे यज्ञ यदुनायकासि वा शम रे	
कोणहीहि सदुपदेशा	मृतलवहि प्रशितां कधीं न मरे	२०
द्रोण म्हणे कृष्णाचें	भीष्माचें वचन आयकावे न च	
सद्वाचिंनारत्ने	विस्वरिसि कां भरतनायका वेंच	२१
विदुर म्हणे शम पावे	प्रेमें शोके कळूनियां न रडे	
पितरांचें न पिळावे	सुतशोकेवृके धरूनियां नरडे	२२
धृतराष्ट्र म्हणे पुत्रा	निर्भय अंतःपुरीं स्तरवे रम रे	
शम रे गमो युधिष्ठिर	इंद्रजगीं तूं उपेद्रसा गम रे	२३
व्हावा वळला अहितहि	मग देव म्हणेल कां नका व्याही	
रक्षील तेज यापरि	नीति न गुरुला कळे न काव्याही	२४
भीष्म द्रोण विदुर हे	कथिति पुन्हाही असें रवळ्यास हिन	
न शिरे हटे वृकोदर-	काळ-सुरवीं बंधु-वृषबळ्यासहित	२५
कृष्णकरें भेट नृपा	स्वांकीं श्रीधर्मराज तुज वाहो	
त्याचा तूं राज्यभर-	प्रोद्धेनसमर्थ बाहु उजचा हो	२६
तो दुष्ट म्हणे कृष्णा	सर्व तुम्ही दूषितां मज चरवोठो	

१ इंद्रासही, २ सत्त वाष्यरूपचिंतामणि. ३ सुत शोकस्वरूपांडग्यानें, ४ राज्यभारउंच लावयाससमर्थ, ५ चांगल्यास, + शक्ताचावोही.

पांडुसुतांला म्हणतां	फार भले सातुजा मजच खोटा	२७
ठावा नसे मज तुम्ही	सांगा अपराध कोण तो यात्रा	
बहुजन-वाद अनावर-	वेग निरोधील कोण तोयाचा	२८
केलें स्वयें स्तुत्यार्थ	घूत निपुणता नसोनि धर्मानें	
हारविलें धन कांहीं	पडला व्यसनांत तो स्वकर्मानें	२९
तेथें दोष शकुनिला	लाभितसां कां मलाहि अनघाला	
जाणोनि पक्षपातीं	कां घालितसां नयांत मन घाला	३०
तींही धन फिरोन दिलें	तहि लाभितसां बळेंचि अघ लावा	
साधु-समाधिस्थ-गळां	जेविं स्वळ-व्याळ-आळ न घळोवा	
घडला वनवास बरें	केला हीना तिहीं नसाच पण	
अज्ञातवारसमयीं	परि त्यांहीं रक्षिलें न साचपण	३२
अपराध काय म्हणतां	कां सर्व युधिष्ठिरा करीं नमनें	
मी क्षत्रियमानांतें	सोडुनि हें मान्य कां करीन मनें	३३
सांगा करीन ज्ञानदा	या सर्वशिज्जनासि मी नमन	
न विटे ब्राम्हण-नमना	क्षत्र-मन जसें वनासि मीन-मने	३४
पांडव काय पविधरहि	येईल कापावचासि जरि मान	
तरि मानवेंद्र मी न न-	मीन उपेक्षानि निमेषपरि मान	३५
न मज समजलें तेढीं	जेढीं दिधला विभाग मत्तातें	
जे धन धूर्त हरितसे	काय कळे तत्पयोग मत्तातें	३६
जितुकें काय सुतीहणें	सूच्येणें भेद भूमितळ पावे	

नितुकेंहि अदेय तयां कीं मज स्वायास गृध्र तळपावे ३७
 आम्हीं त्यांहीं हि महा- देवापरि या धरोधवा गावें
 मागावें दास्य सदा वचनीं विमदापराध वागावें ३८
 कुरुगुरु श्रीष्म द्रोंण द्वेषि-तमोरौशिचे रवि धुरीण
 कैसैं न फेडितील मभु हे श्रित-चित्त-कुमुद-विधु शीण ३९
 मरण-भयें अरिसि कसा मानाधिक गणुनि काये हा लवतो
 अचळ अशानिनें होइल चूर्ण-शिरवर म्हणुनि काय हालवतो
 मजपासुनि पावेल न शकहि मग कोण बळिनर विभागा
 भां गातां ज्याची तो विधु कवि हो होय मलिन रविभा गा ४१
 केशव कोपोनि म्हणे काय वदसि कविसभेंत अन्याया
 दुर्योधना बहुमता तुजलाचि तुझ्या न उक्ति अन्या या ४२
 अपराध नसे केला स्मरण नसे काय मन न आठव दे
 तरि परिस मीच वदतों समयीं कोण न असोनि पाठ वदे ४३
 अपराध तुझे विश्व- श्रुत त्यांचा लोपला नसे लवही
 कुशलाहि चित्रगुप्ता लिहितां गुरुहि पुरली नसेल वही ४४
 द्यूकेंसि जसा दिनकर तुज सृजनोत्कर्ष पळ पहावेना
 तन्नाम तुलाअहिला गरुडाचें नामसैं सहावेना ४५
 कितेंवा-करवीं कपट- द्यूतीं त्यां पांडुपुत्र नागविले
 वागविले जे श्रीष्में स्वकरतळस्फोटसे न भागविले ४६

१ विष्णु, २ गर्व आणि अपराधरहित, ३ शत्रुरूपअंधकारराशीचे, ४ कार्यभार वाहाणारा
 रथाचा धूरवाहणारा. ५ आश्रितांच्या चित्तरूपकमळाचे चंद्र, ६ शरीर ७ पर्यंत, ८ कांति-
 तेज. ९ ब्रह्ममान्य, १० घबडास. ११ कपटीशक्ती करवी. १२ आपले करतळावरील.

ज्या सार्धानें केली	न सतींच्या तिलहि हानि शीतीची	
सोडित होता स्वकरें	दुःशासन दुष्ट हा निरी तीची	४७
मारायाभीम तुझा	धरि संकोचासि न भुज गरदांनीं	
या लवहुणापुढें बहु	मिरवाबें तेज न भुज गरदांनीं	४८
त्यां वारणावतीं जतु-	सदेनीं कोंडनि जाळिले होते	
परि वांचले तशाहि-	व्यसनीं दैवीचि पाळिले हो ते	४९
ऐसे अपराध तुझे	मेरुसम न या-समान वेनाचे-	
बहुमत्त आपणाला	न गणुनि धिक्कार मानवे नाचे	५०
यां साधूंचा बहुमत	बोध सदा कर-समा-जनां आमा	
वाचाचा हा धरवे	न तुज जसा करस भाजना आमा	५१
देतोसि पाजितां हित-	बोधामृत जरि बळेंचि ओकारे	
ओ कारेसि यमाच्या	देसिल शोकाग्नि याहि ओका रे	५२
तो दुःशासन बोले	राया व्यसनांत वांच धर्म करीं	
साम न करितां कौरव	तुज बांधुनि ओपितील धर्मकरीं	५३
भीष्म द्रोण विदुर हे	तुज मज कर्णासि बद्ध करितात	
हरितात प्राणातें	झाला परं परमहितहि जरि तात	५४
ऐसें म्हणतां चि उठे	क्षिप्र निघे दुष्ट मंडळीसहित	
सत्सप्ततिपास्तनिहि	प्राप्त नव्हे दुष्टमंडळीस हित	५५

१ विषदानीं, २ सर्पांच्यादंतांनीं, ३ लासाग्रहांत, ४ राजा विशेष याचें, ५ देवस
प्रेतेतील लोकांस, ६ उत्तमरस, ७ पात्रां, ८ अपक्का, ९ बंदिशाब्जस, १० गृहा
स, ११ शत्रु, + स्तन.

चितीं श्रीष्म म्हणे रे गंतीसि हरिं विलंघ्य करिप क
 देवासि म्हणे प्रभुजी न बळति ते ज्यांसि काळ करि पक
 श्रीष्म-द्रोण-प्रमुखां वृद्धांसि प्रभु म्हणे अहो परिसा
 चुकतां न्यायासि कसे बांधावा दुष्ट हा तुम्हीं अरिसा ५७
 म्यां दुष्ट कंस वधिला वधितांहि नसेचि पाप मत्ताते
 अनुभविला सर्वेही वंशें केवळ न ताप मत्ताते ५८
 देवास्फुरांत पूर्वीं ऐसाचि विरोध होय बहुधा त्या
 लोकलया चुकवाया लागे हृदयांत आधि बहु धात्या ५९
 मग धर्माला सांगुनि बांधुनि दैतये निरविले वरुणा
 ऐसी केली विधिनें लोकांबरि त्या स्वळांबरिहि करुणा ६०
 दुर्योधन दुःशासन कर्ण शकुनि स्वळ तसेचि करकरुनी
 बांधुनि धर्म-करीं घा लोक बुडवितील हे निकर करुनी ६१
 पुरुष कुळार्थ यामा करितां कुळ तोहि जनपदाकरितां
 आत्मार्थ भूत्यजावी असि नीति कळोनि कां असें करितां
 अजि धृतराष्ट्र अजि महा- राज न हा साधु बांधवा यास
 न करावा व्यर्थ तुम्ही हित-सूचक साधु-बांधवायास ६२
 धृतराष्ट्र म्हणे विदुरा जा बाहनि आण एथ गांधारी

१ हे- करिप- हरिं- विलंघ्य- क- गतां- असि- हे गजपते, सिंहाला उल्लंघून कोठें जाशील ?

२ उन्मत्ताते, ३ मत्- तात्- माझ्याबापानें, ४ त्यास, ५ यमाला. ६ दैत्य, ७ नि

कक, - साधु-बांधव- आयास-

* त्यजेदेकं कुलस्यार्थं यामास्यार्थं कुलं त्यजेत्

यामं जनपदस्यार्थं त्यात्पार्थं पृथिवीं त्यजेत् १

सोडी कर कांतरीं करुण कवि नहे निजोनुगांधारी ६४
 जीजी म्हणोनि जावुनि घेउनि आला सभेंत भावजये
 पतिजबळि कलत्र नये कां हो सिद्धाश्रमांतसावज ये ६५
 स्त्रीस म्हणे तो नृप सति तूं तरि दुर्योधनासि बंध करीं
 देणार अंतकाच्या स्वास्तिसह सकळ सहाय बंध करीं ६६
 देवी म्हणे शिकवितां देवर्षि महायशाहि उपरंमला
 उपरंमला भीष्म विदुर कृष्णाहि कथितां अशाहि उपरमला
 ऐकेल काय गुरु-वच रक्त आपण ऐकिलें कितिकसें जी
 पावेल सत्यज्ञ सस्वरव प्रसूचनि रक्तशतहि हे दिति कसे जी
 सांगेन यथामति परि कोठें तो नृप म्हणे बहो फात्या
 आणी सभेंतचळवुनि विदुर पुन्हा वातसा महात्मा त्या ६९
 गांधारी त्यासि म्हणे चत्सा बहु कष्टतो दुरभिमानी
 कां त्यजसि गुरूक्ति इला आत्माधिक बहुगुणें सरभि मानी ७०
 अन्यायकृष्णावर्मा न स्वर्गी कीर्तिकापुरा तनया
 ज्या लोभा भजसी तूं भजले नाहींत वा पुरातन या ७१
 कामें कोपें लोभें नागविले अमित यांस जे भुलले.
 यांच्या कुट्टिपातें तेजस्वी पुरुर्षेहीरही उलले ७२
 न उगाचि मूर्कसा तूं चित्तांत धरुनि दंभ दर्प रहा
 वा दुरभिमान न बरा देइल धनपतिकरींहि स्वर्ष हा ७३

१ रागांत, २ निज-अनुग-अंध-असि-आपत्याआश्रयानेवेणाऱ्या अंधाचा शत्रुहीय,
 ३ स्व-अस्त-सह; ४ थकला, ५ बोलाव, ६ बंधु-विदुरा, ७ कामधेतु, ८ अन्यायरूपभानि,
 ९ पुरुषरूपहिरेही, १० गुरवासारखा, ११ कुनेराच्या हातींही, १२ खापर.

उद्योगपर्व.

८७

अहित कथील तरि कसा गुरु बाप-कसा तसीच आइ कसी
 नाइकसी गुरु-वचन रुद्र-वचन बहुजपोन आइकसी ७४
 सत्यप्रेमें स्वामी न म्हणविती हे दयोभ्र मामाजी
 मी राजा ऐसें जें काय म्हणसि खंद या भ्रमामाजी ७५
 राज्यार्थ पांडवां दे तूं घे राज्यार्थ बहु तुला वा हें
 साम करीं यश रुसलें सुरडनि तुज पाहतें मुखा बोहें ७६
 निष्कंठक राज्य करिसि हा महिमा सत्य पांडवांचा रे
 सत्सरख्य करूनि यशें धवल करा सत्यपांडु बांचा रे ७७
 शीष्पद्रोणाचार्य प्राणांतें सोडितील न त्यांतें
 सामर्थ्य असोनि अधिक बहु ते आहेत साधु नत यांतें ७८
 रुद्र-शकुनि-दुःशासन-कर्ण यश रुद्र-संग-रहितास
 कोणा होइल केला भूत-बळें रुद्रसंगर हितास ७९
 सर्व रुद्रत्तम कृष्ण पशु याची कास धरुनि सर्व तरें
 तूं किति तरले याच्या नामें बहु सागरांत पर्वत रे ८०
 तुज पांडवजय दुर्घट नारळ हरिजैल काय स्वर्धतरें
 कृष्णोक्तें सत्य करीं याचि उपायें अनिष्ट सर्व तरें ८१
 ऐसें मानवचन ही लघुनि गेला उठोनि पुनरापि तो
 जो भ्रव्य पावणारा सहुरु-सहाक्-सुधेति स्तनर पिती ८२
 जाउनि स्रयोधन म्हणे दुःशासन कर्ण शकुनि यांपाशीं
 आम्हीं हितशात्रूंच्या कळत पडावें न ठकुनियां पाशीं ८३

१ सत्तावर आहेत मेक्यांचे, २ धनी, ३ दयेचे मेघ, ४ शीष्प, ५ बोलाव, ६ म्रहांड, ७ पांडवां
 तें, ८ अतिवैगण्यानें.

- जोंवरि आहों आम्ही स्वाधीन न बद्दजाहलों चवघे
 कृष्णासचि बद्ध करूं म्हणजे मेले चि शत्रु ते अवघे ८४
- कर्णादि म्हणति बांधूं यदुपा सदुपाय हा बरा कचला
 शीघ्र उठा लीलेनें पांडुसुतांतें करूं परसक चला ८५
- तें इंगितज्ञ-सात्यकि कृतवर्म्याला हकूच जाणवुनी
 प्रथम कुरुसभ्रादृशीं सिद्ध करवुनि स्वसेन्य आणवुनी ८६
- जावुनि सभेंत आधीं श्रीकृष्णाला कुमंत्र आयकवी
 राजासि म्हणे मग भग- बहनुमतें सर्वसाधुराय कवी ८७
- अजि धृतराष्ट्र प्रभुजी मी सात्यकि किमपि विनवितों परिसा
 तुमच्या सुते करावा बद्ध श्रीवासुदेव हा अरिसा ८८
- हा सांपडतो एका प्रेमा सरव-कीर्तिच्या घटक बंधा
 प्रेमरहिता सुदुर्जय भगवंत जसा महाभट- कबंधा ८९
- हें काय हो विदुरजी परमप्रेमांस्पदांगजोतातें
 घाबें अनुमोदन निज- पर-गृह-दाहास जाणत्या तातें ९०
- विदुर म्हणे अद्यापि स्वस्थचि तूं काय हें अहा तात
 राधा या यदुसिंहा त्वत्पुत्र धरावया पहातात ९१
- हा यादवसिंह प्रभु धरिनिळ तच मत्तसुत मतंगज या
 या दायपावकासीं समर करुनि पावतिल पतंग ज्या ९२
- देव म्हणे देवा द्या आज्ञेसि धरूत वीर हे मातें
 कीं मी धरीन यातें शोधिति दहनांत धीर हेमातें ९३

१ कृष्णास; २ पर-अस-गतमाण, ३ परमप्रेमास्पदपुत्रातें; ४ दाहासकासीं
 ५ अक्षिमायानुस्त्वयागणारा; ६ मत्तकहीनशरीर-पड.

उद्योगपर्व.

८९

आतांचि धरुनि बांधुनि पांडवहस्तांत यांसि ओषीन
 जरि धर्मकृत्य न घडे सुज केले व्यर्थ काय हो पीन १४
 हें साधुधर्मकृत्यहि राहो न तुम्हांपुढें उचित मातें
 जें प्रागल्भ्य-प्रकटन वृद्धांत नव्हेभलें श्रुचितमा तें १५
 निंदित कर्म करेण ही करिन कुलजवत्स मी परा ज्या जी
 उचित प्रतिक्रिया मग दावीन भवत्समीप राज्याजी १६
 अन्याय मी करीना कर्तव्य करो सरबें स्रयोधन हो
 व्यंरु हो परंतु खोटा सभ्यजनाच्या सुरबें स्रयोध न हो १७
 धृतराष्ट्र म्हणे विदुरा मजपासीं आण जान्य पुनरपि त्या
 काय करूं शूलाधिक दुःसहतर दुःस्वहेतु कुवर पित्या १८
 ज्यासि न साधु सहावे जेविं पहावे तुरंग न हल्याला
 त्यासि कवि पुन्हां आणी जो आग्रह भिन्न-बंधु-सह त्याला १९

अध्याय १०

धृतराष्ट्र सुतासि म्हणे रे कुरुकुळकीर्तिनाशका कुष्ठा
 इच्छिसि कृष्णप्रभुला बद्ध करायासि काय रे दुष्ठा १
 प्रेमाचि एक यातें बांधुनि बहु कीर्ति दे यशोदेतें
 अभिमत साधुनि देतें सकृत कुकृत कीं अरे यशो देतें २

कैवल्य बाळचि इच्छी विधुसि धराचासि कां बरो इच्छी
 म्हणल्येच सप्ता तुजरी पिकीरिणु-काकासि आंबराइ छी ३
 बाहसि शिरीं नयाते देतो जो गर्व भार ताप सदा
 स्मरवकर गुरु-वर-कर-भर दुर्धर तुज सर्वभारतापसदा ४
 बिदुर म्हणे द्विविद कपिदि नरकदि ज्यासि न धरावया शकला
 त्यासि कसा धरिसिल जें सकला जड तें घडे कसें शकला ५
 या धरिति न षष्टिमितें निर्माचनवासि दानवेयशतें
 मी काय एक-मुख दश- शतंबदनासहि न बानवे यश तें ६
 पावधिले यन्नामें अरिदि करुनि मुक्त पूत नाकाला
 बद्ध कसें करिसिल या रयलकेश्यघ-कंस-पूतना-काला ७
 बांधावया पहारी जरि या मधु-कैटभांतकाला ही
 तरि बांधावा भेके चरुईरण जागरूक कांलाही ८
 देव म्हणे रे मंदा एकाकी वास्तुदेव हा काय
 इच्छिसि बद्ध कराया तरि आधीं नीट तूं पहा काय ९
 ऐसें वदोनि उघडुनि दावी निजविदयस्वरुपता पावे
 कीं पाहोनि निचावे साधु सकळ दुष्टभूप तापावे १०
 तेजोमय प्रकटले प्रभुच्या ब्रह्मांडकोटिगेहांत
 ब्रह्मादि-देव यादय पांडव अंगुष्ठमात्र देहांत ११
 दे हर्ष विश्वरूप- प्रभु-भास्कर स्मजन-नयन-नलिनानें
 बहु ताप दे स्वनेजें रबळ-घूकानें स्वभाव-मलिनानें १२

१ चंद्र, २ बाहाणा, ३ भारत नीचा, ४ पूर्णास, ५ तुकड्यास, ६ साठ, ७ शोषासही, ८ मंडुका
 ने ९ दृष्टिनें मारणारा, १० काल-अहि-कृष्णासर्प, ११ देह, १२ विश्वरूपी विश्वरहाचकोणी
 सर्प, १३ सज्जनाची नेत्रें हींच कमळें, १४ पूतकरणांतें, १५ स्वभावेकरून पानकी.

भीष्म द्रोण विदुर कवि संजय निर्मल तपःपर महर्षी
 हे दिव्य-दृष्टि देवुनि केले करुणाकरं परम हर्षी १३
 देवांनीं वाजविलीं वाघें तेकां स्वरुं अवधिरहितें
 होय मुहूर्तभरि भुवन बधिरचि सत्कविस्वरुं अवधिरहि तें १४
 बहु-पुण्यदृष्टि होय ब्रह्मांडींही न माये परिमळ तो
 या प्रभुयशें नुरावा निळहि स्वळांच्या उरोचि परि मळ तो १५
 धृतराष्ट्र म्हणे प्रभुजी संसारीं हा कृतार्थ हो पाहो
 या जात्यंधासि तुम्ही डोळसपण पळभरीच ओपा हो १६
 त्या दृष्टा जात्यंधा राजाला विश्वरूप दावाया
 अद्भुत-चातुर्याच्या निधिला विधिलाहि लज लावाया १७
 यत्प्राप्त्यर्थ श्रीमन्-दरुन्धरशिरोहि गुरुपदीं सदा लवतें
 रविचेंहि दृगधोभंजन अंजन कंजनेयनें दिलें लव तें १८
 अंधत्व अंधकूपचि त्यांतुनि होवुनि दिव्यचक्षु निघे
 यज्ञाचक्षु क्षणभरि बहु स्वरु तें विश्वरूप लक्षुनि घे १९
 दृष्टा अगस्त्य हो हा मन्महिर्गामृतसमुद्र आरोपी
 ऐसें मनीं म्हणोनि प्रभुवर तें विश्वरूप आरोपी २०
 न बळे गर्नाथु-जन तें उत्तमचि जसें सवैद्य मानुनि घे
 सात्यकि-कर धरुनि तसें तैद्युनि यदुवंश-पेंद्व-भानु निघे २१
 ज्ञानेचि जना हो न प्राप्त वयें केवळ स्थविरता हो

१ अवधि-रहित-बहुत. २ माये, ३ जा अंजनाच्य प्राप्ती करिनां, ४ अश्विनीकुमारांचें शिर,
 ५ दक्ष-अप-भंजन-दक्षदोषनिवारक, ६ कंज-तयन-कमलनेत्ररुष्णानें, ७ हे शब्द १४
 तराष्ट्रां तूं अगरत्यहो, ८ माझा महिमा हाच अमृतसागर. ९ गत-प्रायु-मरणोत्तरुव, १० पदुकुल
 रूपकयशालास्य.

जरि बुद्धिबृद्ध असता जैसा सेंडा जळस्य विरता हो २२
 जाऊनि सभाद्वारा पावे तों प्रभुवरासि पावाया
 अंध म्हणे प्रभुजी हो स्पष्ट अर्नाश्वर म्हणोनि पावा या २३
 दुर्मति दुराग्रही स्तन आतोपायासि अंध अक्षम हा
 जो जो यत्न करावा तो केला म्यां तुम्हांसमक्ष महा २४
 प्रभु मुरडोनि म्हणे हो जन हो जो परम-अहित-कर अरिसा
 त्या-स्तनशिसेविषयी म्हणती आपण अनीश हें परिसा २५
 अजि बाह्मिक अजि भीष्म द्रोण विदुर हें तुम्हांसि कळलें कीं
 हे धृतराष्ट्र अनीश्वर यांचें चाले न लेश बळ लेंकीं २६
 आला बहुदूर रहा येतो धृतराष्ट्रजी पुरे परता
 कथितो धर्मासि असं कीं यश दिधलें तुम्ही भलें भरता २७
 बोलिल कृपणवचन स्वसुरवें कां काय देव कीनाश
 कीं भक्तकीर्तिनाश न-साहे साहेल देवकीनाश २८
 स्वरथीं चढोनि भगवान् मग जाय पुसावयासि आतेला
 तेंचि यदूं कोण रसिक गोघृत सोडुनि करील आ तेला २९
 सांगे स्तयोधनाचें- मत संक्षेपें यदुद्रुह सतीतें
 धर्मासि निरोप पुसे स्तमार्दव आवडूनि हसतीतें ३०
 कुंती म्हणे वद असं त्या मत्तनयासि कमळनयना कीं
 परिसीत पूर्वजतुजा- प्रेमें-स्तरगीत- अमळ नय नाकीं ३१

१ सी, २ असमर्थ, ३ अकल्याणकरणारा, ४ न-ईश-असमर्थ, ५ कुंतीला
 ६ गाईचेंदूष, ७ पुत्राचें कीमलल, ८ माझ्यापुत्रास-+यम

वाटे सभटें पुत्रें मेळविला विप्रसेवनीं नव टें
 वर्षीः षण-सह-जटिल-चर- तरि काय बहुत-तसे वनीं न वटे-३३
 वर्णित रिपूंत समरीं दागवितां बाहुबळ जना भाट
 ब्रह्मा नामीं दुसरा योग्य क्षत्रा न जलजनाभा ट ३३
 जें सिंधुराज-विजित- स्वसूतातें बोलिली सती विदुला
 तें परिस सांग्यें तुज यदु-कुल-कमळाऽकराचिया विधुला ३४
 विदुला म्हणे अहारे क्लीबा मंदा कसा पळालास
 कां वांचलासि अयश- स्कर ऐसा तूं न कां गळालास ३५
 अरि हरिल राज्य मग तूं वरिशिल वृत्त्यर्थ काय माधुंकरी
 स्करवकर स्फुक्कर्म टाकुनि अस्करवकर कुक्कर्म कोण साधु करी
 मद्यौवन संजय हे निजनाम हि बुडविलें तुवां दगडें
 दगडें यशोर्थ अरि-रथ- चक्रांहीं स्पष्ट लोष्टसा रगडें ३७
 जेणें लज्जित व्हावें स्वर्गीं सद्पूर्वजें तुज्या तातें
 परमाऽनुचित पलायन कैसें केळें तुवां कुजोता तें ३८
 मरण विहित न पलायन भीती धर्मज्ञराजकन्या या
 अन्यायाहुनि अधिका घडत्याही न गणतीच अन्दाया ३९
 साधूसि बाहुजाचा मत विजय जसा तसाचि बध मत रे
 निजधर्माश्रित न बुडो निजधर्मच्युत कधीं न अधम तरे ४०
 अधमा तुवां मरावें क्षणहि न बुडवूनि मान वांचावें

१८ कारसभट हीता तो सभट्ट झाला काय १, २ पंजंन्यउण्यासहन करणारे तापस श्रेष्ठ, ३ वडाचेर हस.

४ ब्राह्मणास, ५ हे कमलनाभा रुष्यां, ६ सिंधुराजानें जिकले ला संजय, ७ विदुलानाम कस्त्री, ८ ब्रह्मला

९ चरितार्थ, १० सिद्धान्तमिक्षा, ११ टेंकूळ, १२ कुसितजन्म, १३ सत्रियाचा, १४ आपत्याधर्मानें चालणारा.

॥ सद्देंनाम ब्राह्मणाला योग्य- सत्रियाला-भट, + नपुंसक.

काळा यासम अन्यदि जे असतिल त्यांहि मानवां चावें ४१
 तो संजय तीस म्हणे पुत्राच्या इच्छितीस कां मरणा
 बांछिति शमा अकाम- प्रज्ञ इतर इच्छिती सकाम रणा ४२
 रडसील सस्त्रुषा कीं मज जरि देखिल परास्कृता समर
 न म्हणेल स्वर्गीही शतपुत्राही परा कृतास मर ४३
 जी व्यर्थ उपायलोकां- अनुपयुक्त अपत्य वाढवी ती तें
 स्पष्ट करी वात्सल्य ज्ञाते जन म्हणति गाढवी तीतें ४४
 निजलासि काय उवरें जय पावतसे सदा समरेशील
 उत्साह दाकितां तूं दैन्यें सांग न सदास मरशील ४५
 संजय म्हणे नमस्ते जननि जन निर्शाकरें जसा निवतो
 बंधें तसा निवालों न हितकर गुरुपदेशासा शिव तो ४६-
 विदुलोक्त करी संजय जिंकुनि समरांत सिंधुराजाला
 सिंहाला तोंचि उचित- कृत जो मारुनि सिंधुरा जाला ४७
 सांग स्वसरख्यासि असें झाली त्वत्सूतकीं गगनवाणी
 कीं कुंति हा अरि वधुनि पद साधिल तुज करुवा मग न वाणी
 होतिल सकळ-खळ-वधीं हरिहरसुरव या बुधा करु सहाय
 चितीं म्हणेल याच्या कीर्तरेसें जिन-कृथा-करुस हाय ४९
 तें सत्य असो तेंही जें युद्ध पुरांतकां-महेशासीं
 मदीरसूत्वहि श्री रूची कीर्त्ये उपहार-काम हे शौसीं ५०

१ कृतनेसाहित, २ मरण, ३ जिळा शंभरपुत्र तीही, ४ दोनलोकीं ही नाही उपयोग ज्याचा,
 ५ युद्धकरणे हा ज्याचा स्वभाव तो, ६ दासांतहित, ७ नम-स्ते-तुलानमस्कार असो, ८ बंधा
 नें ९ गजाला, १० जन्मकाळीं, ११ पुर-अंतक-रुद्र, १२ माजेवीरपुत्राचे प्रसवणे, १३ शास
 नकर.

श्रीमासि मूढा घृतीं नेले जिंकुनि बित्त श्रीमा जे	
ते न स्मरे न तुमच्या वनवासालाहि चित्त श्री माजे	५१
सलते मनांत दुष्टे बोहुन नेली सभेंत कृष्णा ते	
स्मरली खांदि उपेक्षा करितां हरितां निरीस कृष्णाते	५२
त्यास्मरणें मन पडले तापीं बहु जेविं तळमळत डागे	
हृदये मोह उघडिला जैसा ग्रीष्मांत तळमळ तडागे	५३
दावाये यश जोडुनि कुळजानें सप्रसन्न-वदन कुळा	
प्रथम पुसोनि कुशल मग जगदीशा तूं असेंचि वद नकुळा	५४
अयशस्कर तोक पळहि मळचाया धाम वा न रांगावे	
ज्वरि न गमेचि तरि स्वर्ये चित्र-रचित-राम-यानरां गावे	५५
हे क्षत्रियासि समुचित ऐसाचि निरोप सांग सहदेवा	
जो पांचांत यशस्कर तो माजा पुत्र मूर्तमैह देवा	५६
कृष्णेसि सांग कृष्णा तिळभरिहि तुजे उणे नसो शील	
त्यां साहिलें असें पळ- साग्रहि सर्वसंहा न सोशील	५७
सति तव सभाप्रवेशीं रामेहि बिलोकिलें परश्वशू	
निर्लेज्जा कठिना मी मरतीच तदा झली पर श्वशू	५८
त्यां रक्षिलें न झाले क्षम रक्षायसि मत्तनच नाते	
असते क्षम चरण-नखा स्पशीं देते न मत्तनयेनाते	५९
जहि बुडविलीस माज्या पुत्रांहीं व्यसन-गर्त-लीनाहीं	

१ इत्य, २ द्रोपदी, ३ तळवापळ, ४ तलाव, ५ कुल-ज- सङ्कलोलंघनाने, ६ मुनिमतउत्साह,

७ सर्वसहन करणारी पृथ्वी, ८ परश्वभाषिअशु, ९ सासू, १० उन्मत्तांच्यानेत्रांतें, ११ च

तद्दि न विटलीस यापरि सत्तें कोणीहि वर्तली नाही ६०
 किं बहुना सांग तयां समयीं जें काय चांगलें कांहीं
 कृष्णा मन्वत हें कीं यश रक्षाचें न आंग लें कांहीं ६१
 सांगा म्हण बाहूतें पुरवाया स्वजनकाम हा भागा
 मागायाचें तुज हें नाही म्हणसील कां महाभागा ६२
 पाहों नको मजकडे वा निज-विरुदाऽवलीकडे चि पहा
 काय स्तनार्थि-शिशुच्या शब्द उचित सांखनीं पडे चिपे हा ६३
 नमुनि निघे किमपि प्रसु न वदे त्यावरुनियां असें वाटे
 कीं कृत्वा दर्शयते प्राज्ञ असा भाव कीं गळा दाटे ६४
 वृक्षांसि पुसे स्वरथीं कर्णाला सबहुमान-बाहुनि घे
 शक्र-प्रसुरव-महाभुज- भुजगाधिय-पूज्यमान-बाहु निघे ६५
 प्रभुवर तेशुनि जातां धरुनि मनीं फार कोप देशाला
 भीष्म शोण पुन्हाही करिति खळा तारकोऽपदेशाला ६६
 दुर्योधनासि न रुचे सांगति जें सदुपदेशपटु ते तें
 मधुररसीं उपदेशीं ज्वर खळ आणिति बळेंचि कटुतेतें
 घाली होवुनि तिर्यग्- दृक्-नत-सुरव भोंवयांसि तो गांठी
 केवळ द्वितोऽक्ति कृत्या भासे त्या काळदृष्टि ज्या गांठी ६७
 भीष्म म्हणे जो बहुमत ईश्वरसा सत्यलोकपाळाला
 त्यावत्सासीं विग्रह हा आलें काय हो कपाळाला ६९

१ किं बहुना- फारकायसांगुं. २ चिप उगारहा हाशब्द. ३ किं कृत्वा- दर्शयते. प्राज्ञ- ज्ञानी कृष्णाकाय
 करुत दारुबिगो, ४ इंद्र प्रसुरवानी पूज्यमान- पूजित आहेत बाहुत्याके असा कृष्णा, ५ तरण्याभिषयां
 उपदेश, ६ सत- उपदेश-पटु- सदुपदेशकरण्याभिषयांकुशाब्द, ७ कडूपणा, ८ चक्रदृष्टि, ९ अभीषद
 म, १० गांठत्ये, ११ ब्रम्हा, १२ देह-

द्रोण मूणे पुत्राऽधिक कीं पोषी नित्य शिष्टता पार्थ
 त्यावत्सामीं विग्रह हा झालों काय शिष्ट तापार्थ ७०
 जो बळला फळ लाजुनि न श्रीदेवैर्षिला न पितरांला
 बळला न ईश्वरासाहि तो दुष्ट बळेल काय इतरांला ७१
 मंत्र करुनि कर्णाते देवनि निरोप जाय अरिपाणी
 ज्याचे पित्री घट घट घट घट घडि घडि घरींहि अरि पाणी ७२
 अंध मूणे रे संजय जो या दुर्बुद्धियायसां गमला
 प्रभुहंस अहित नेणे केला तो मंत्र काय सांग मला ७३
 श्रीकृष्ण मूणे कर्णा तूं कुंतीचा कुमार कौनीन
 खड्गदंतोत्थ न पडला अर्थिजनाच्या कधींहि कार्णां नें ७४
 ऐसा बदन्य विद्वान् विश्रुत तूं शक्य विप्र-जन-दास
 चाल भजोन भ्राते तुज चातक भजति जैविं बनेदास ७५
 देईल अजांतारी महचनें आजि राज्य अर्घ्यात्या
 भ्रात्या न बळेल कसा बळवीलचि धर्म-वायु अर्घ्या त्या ७६
 साऽनुज-सुत-धर्म तुला नमिल सयादव करीन मी नमन
 सच्चिंत्त गुर्वर्जोदर तांयौंनोदर करी न मीनेंमन ७७
 राज्याभिषेक करितिल तुज मजसह-विप्र-भूमिय दरानें
 किंबहुना घेइल तच तांबूल क्षिप्र भूमि पहरानें ७८
 चाल कसा हो राजा मातेच्या मानसासि दे सरव गा

१ नारायण, २ शत्रु, ३ अविनाहितकल्पेचापुत्र, ४ नकार, ५ सत्यवादी, ६ मेघास, ७ धर्मराज, ८ वर्षू
 वांचून दुसऱ्यालाही, ९ सन्-पित्त-साधुंचेंचित्त, १० गुरु-अनादर-गुरूचा अनादर, ११ तौय-अनाद
 र-उदमचा अनादर, १२ मत्स्याचेंमन, १३ राजे, १४ धुंकीझेलील + चक्रपाणी, १५ लव-वदन-उ
 ल-तुस्वामुगंनूनिधालेला.

यांचा तुज काकांचा सहवास जसा सितलदा मरयेगा ७१
 कर्ण म्हणे वा देवा वदसि स्नेहेंचि वा दयालो हे
 भट-कर-गेजोडाची स्पर्शमणीची करी दया लोहं ८
 मातृत्यक्ता मजला राधाहस्तीं दिलें अधिरथानें
 मज पाजाया प्रेमें पय पळ धरिती तिचीं न धिर थानें
 निष्कळ करों कंठ गा वा परिहृत-सर्व-नत-नराऽधे तें
 मेल्यावांचुन द्यावें जोडुनि सतशोकवतन राधेतें ८२
 दुर्योधननावांचा राजा मी सर्वराज्यभोग मला
 मूर्त नरक नरकविच्या हृदयाला जो कृतघ्न तो गमला ८३
 संस्कार विवाहाऽवधि केले माझे यथोक्त सूतानें
 निर्मळपणें निघावें रक्तपटांतुनि केथिं सूतानें ८४
 समरभरवचि होवूंध्या सभिय सेवून तव्य न गर्दानीं
 पुण्य रणमरणदानीं वीरां जें तें न कत्यनग-दानीं ८५
 पतितासि सांवरी मृदु शक्ति हा उपदेश केशवा तूळ
 जैसा अंबाऽर्पित अति-रुणांसि पदार्थ-लेश वातूळ ८६
 श्रीरुष्णजी कराचा कैसा विश्वासघात अवसानीं
 युद्ध करों न करावें आम्हां हा युद्धलाभ नवसानीं ८७
 तरि मग उरलें काय प्रभुजी त्यजित्या जरि प्रतिज्ञा त्या
 नच सोडवेल देवुनि धीरभरवंसा अरिप्रति जात्या ८८

१ श्वेतपदासंज्ञास, २ स-रगा-उत्तमपत्ति; ३ क.सोदी, ४ लोखंडां, ५ परिहृत-सर्व-नत-
 नर-आधि-हरणकेलीं सर्व नम्रजनाचीं संकटें जाणें हे रुष्णा, ६ श्वेतसूतानें, ७ युद्धयत्न,
 ८ दाय्या, ९ कापूस, १० रोग्याला, + रोगांनीं.

राज्य न करील देइल धर्म मला उमजतांचि हें नातें
 देइन सस्योधना मीं तेव्हां होइल तुम्हांसि हें ना तें ८९
 आटोपला न पहिला तो आटोपेल काय गा ऊत
 जोडा यश कवि होउनि रोमांचव्याप्तकाय गाऊत ९०
 धार्मार्थींच मिले सद्गति सत्कीर्ति शक्ति अधमातें
 राज्यपदभोग नलगे द्यावा देवा रणांत बध मातें ९१
 मज समजलें प्रभो हें खट्टिपुटें उरेल न स्वत्रे
 रवि काळरुद्रदृष्टिसि न पुरे तेथें पुरेल नक्षत्र ९२
 तूं स्याऽश्रितप्रतिज्ञा करिसिल न धरुनि शस्त्र सखा गा
 उरनिल कैसे करिते- झाले जे हरुनि वस्त्र सखांगा ९३
 देव म्हणे राज्य नको उपदेश अयोग्य काय हे महिम्या
 क्लीबाला कन्यासी तुज कां घायी बळेंचि हे महि म्यां ९४
 जेथें भीम धनंजय बहु-दुःसह वासंथा रणाजिर तें
 हरिलंघन अरनांही बळि-गज-सहवास वारंणा जिरतें ९५
 धनदानें अधनाच्या तुमचा तैसाचि काम रणदानें
 म्यां पुरधिजेल घावीं स्वरगें इतरें न कां मरणदानें ९६
 जा सर्व सिद्ध व्हा जरि आहे उद्युक्त मानस मराया
 सग रायास तुम्हांसहि भीमाऽर्जुन वरद शीघ्र समरा या ९७
 देइल कुरुक्षेत्री धर्म प्रसुवर तुम्हां निर्धनदानें

१ रोमांचांनीं प्रकृतिवर्तमानांचे, २ क्षत्रिय, ३ सतीच्या-आगा-अपराधा, ४ ईशला, ५ रणांगण, ६ सिंहलंघन, ७ हत्तीला, ८ धन-द-कुवेरातें, ९ रण-द-बुद्धात्तामी-सातें, १० मृत्यु.

धनदानें जसिं येणें न दितीं उदकें तयाविध नदीनें १८
 कर्ण म्हणे वा वचना मान्य न झालों म्हणोंनको पावें
 वध्यें वधानि म्हणतां प्रभुनें आप्रह म्हणोन कोपावें १९
 सत्य उपदेश आम्ही वरिचेवरि भय्यहेतु झेलावे
 जाणोनि सर्व देया लाबिसि कां बोल हे तुझे लावे २००
 स्वभांत पाहिले नृप शांतनव द्रोण हाहि दाता हे
 येऊनि उद्ध्यानीं बैसुनि दक्षिणदिशेसि जाताहे १०१
 रक्तोऽष्णीषधर सकल रूश्वेतोऽष्णीषधर तिथे मात्र
 रूप कृतवर्मा अश्व- त्यामा मन्व-ज-रजो-धवलगात्र १०२
 शक्र-सहस्र-स्तंभ- प्रासादीं धरुनि शक्र मात्याला
 चदला धर्म श्वेतो- ष्णीषा दत्तोर्षपत्रमा त्याला १०३
 सहदेव नकुंज साखिकि भीमाऽर्जुन धर्म तूहि बापा हे
 सैम तुर्ही श्वेत-गजी ऐसें स्वभांत कर्ण हा पाहे १०४
 श्रीकृष्ण म्हणे बहुधा मरणारवि हे समस्त रूपदेश
 कीं तव हृदयें माझा हितहि स्वीकारिला न उपदेश १०५
 कर्ण म्हणे तदि असो परलोकींमात्र वा दयाळो कीं
 कलहीं स्नेह न राहे हे दुर्लभ म्हणुनि पाद या लोकीं १०६
 ऐसें म्हणोनि कर्ण प्रभुला कडकडुनि मंदला राविर

१ तशी; २ नदी-समुदाते, ३ रवेळ, ४ भीष्म, ५ उंट, ६ रक्त-उष्णीष-धर- आरक्षण
 गोदीधारण करणारे, ७ चंदनरजाप्रमाणेंशक्रदंढ, ८ शक्रसहस्र प्राहेतरसांबज्यागृहा
 ला, ९ पुष्पाला, १० दत्त-उडुफ-त्रम-चंद्रभांतीदणारा, ११ सात, १२ शक्रगजासू
 र, १३ रू-पद-ईश-राजे, + हितहेतु.

मुग्धासहि जडित कनक- मरुक्त नंग न गमला तसा रुचिर
 झाला मंत्र असा मग आला नगरांत कर्ण परतो न
 पर तो न प्रभु कोपे वरि पुरता पूर्ण आंत पर तो न १००

अध्याय ११

विदुर म्हणे वाड एथे यासम विश्वांत हे महास्वळ गे
 गुरू अंध अंधरूपचि याचे दुर्योधनादि स्तत स्वळगे १
 वरकड उगोचि सर्वा उनयोचा एक अंध हा निकर
 कीं राधासूत द्रोघ हेकुरुकुळकुशाळ कीर्ति-हानिकर २
 कुंती त्यासि म्हणे हो भावांजी शिशुपणीं असं पडलें
 मसुन्नरत्न पदरीं राधेच्या महुंरीहितें पडलें ३
 जावुंदिलें परकीं निजशस्त्र तसें अपत्य हाहा तें
 बा निजघात अर्धेचें म्यां केला आपुल्याचि हा हानें ४
 येइल मनासि तुमच्या तरि हें नातें तयासि कळवीन
 पळवीन भ्रमचिंत स्नेहगुणें आकळ्यनि वळवीन ५
 विदुरानुमते कुंती गंगातीरीं स्तताकडे गेली
 नकळत तदुत्तरीय- छायेत उगीच ती मती ठेली ६

१ पाच, २ अलंकार, ३ संदर, ४ मसलत- एकंतविचार, ५ कर्ण, ६ कीर्तीचीहानिकर
 पार, ७ माझ्यादुष्टचेहितानें, ८ शत्रूच्याहानी, ९ तत्-उत्तरीय- छाया, कर्णाच्याउत्तरी
 यवस्त्राच्याछायेत, + अज्ञान्यास.

कर्णाचा नियम असा ब्रह्मजप करीत निश्चळ रहावं
 तापेल एष्ट तोंवरि रथिचें मंडळ निरंतर पहावें ७
 नियमांती कुंतीतें पाहनि म्हणे धरूनि राग मनी
 राधेय आधिरथि मी तुज नमितों काय कार्य आगमनीं
 कुंती कर्णासि म्हणे वसा कोंतेय तूं न राधेय
 राधे यथेष्ट म्हण परि कर्णा कर्णासि फार बाधे य
 हेमात्र न ऐकवती ररयद मला मनुदुमिलत राधेय
 कानीनपुत्र गाजा कर्णा कोंतेय तूं न राधेय १०
 रथिचा औरस पांडु- क्षत्रज तूं पाळिलें अधिरथानें
 स्ववनि पय न न पारसति जाणो तीं जाहलीं बधिर थानें ११
 सुग्धले ल्यस्तुनि तुला चुक्यें आतां स्वबंधु रसावें
 साधो धर्मज्ञें खां अनुज स्वतनुजसमान लक्षावें १२
 ज्येष्ठ श्रेष्ठ प्रेष्ठ प्रभु तूं दंतिल तुला पद फ्रानें
 जी जी म्हणतिल चरणीं वाहतिल थना यशा अदध्या ते
 सेवावें शोडीचें कीं रसिकें घेनुचें रसवराज्य
 खां सर्य अनुभवचें फ्रान्यांसह हें यशःप्रसव गज्य १४
 सोडुनि सूत रुयोधन- पक्षांतें अडझडांनि वा निय रे
 विघरो दयादांचें वळ मन दंळुळ जसैं जळीं विघरो १५
 तूं आत्मारामा पंच- प्राण तसैं बंधु मद्य बापा हें

१ पाठ, २. कामाला-य-बाधनी-राधे म्हण परंतुराधेयम्हणूनकी, ३ राधेयदेवर्ण, ४ मनुदु यावर्णा
 नीं भिन्नितयुक्तजे राधेय हेवर्ण ते मन्त्रा रुसवद-म्हणजे गमधंतु यदुभसे, ५ अधिवाहितकन्वा
 वस्येंतला, ६ अज्ञानपणानें, ७ पुत्राप्रमाणें, ८ रसांत श्रेष्ठ-आज्य, नृप.

नांदा एकत्र नको द्वेष करुं मजकडेचि वा पाहें १६
 वा कर्णा तूं अर्जुन राम जनार्दन समान साजाल
 हंस तसे साधूंच्या सोडुनि तुम्हीं न मानसा जाल १७
 जेविं महाऽध्वरवेदी- माजि सरर सख्यनोयक विराजें
 तेविं विराज स्वपदीं फ्रात्यांसह वर्णितील कवि राजें १८
 कुंतीवचोवैसानीं सूर्यापासुनि असी निघे वाणी
 सत्य पृथोक्ति गुरु-वचन- निरता सरवकीर्तिची नसे वाणी
 कर्ण म्हणे सन्माता तोकीं सरव व्हायया अंसु रवरचिती
 किंवा नेत्रें झांकुनि व्हाया सरव आपणा असरव रचिती २०
 माजा घान पुरवला तुज त्यांचामात्र घान पुरवेना
 काय असें अघ विटले कां त्वन्मन मज जसें स्वपुर वेना २१
 न म्हणेल काय माता व्हाया लोकांत आत्मज न नीच
 रक्षील धर्मरक्षुनि जी ती प्रलतीहि आत्मजननी च २२
 अरि हि न करिल असें त्यां केले कां नरुष न लाविलें जननीं
 जन नीच मज न म्हणते परि काय करील निर्यंतिला जननी
 कृष्णें जसी यशोदा त्यजिली तसि न त्यजीन राधा मी
 ती यालना न नरकीं होय कृतघ्ना न जी नरा धांमी २४
 वरुं जेविं वासवाच्या माज्या साधुज सुयोधन मनातें
 रंजवितो मज करिती सर्व तदाश्रित-सुयोध नमनातें २५

१ यज्ञवेदिकेमध्ये, २ सत्यलोकाचास्वामी ब्रम्हा, ३ कुंतीच्या भाषणांती, ४ गुरुवचन पालकाला,
 ५ न्यूनता. ६ बालकीं, ७ प्राण, ८ वेनराजास, ९ जन्मतोच मरणार्थ कंठास नरव कांनलाबलें,
 १० देवाला, ११ गृहीं, १२ अष्टौवसु, १३ इंद्राच्या. + जन्मतो.

अर्जुनवधप्रतिज्ञा केली नी कसि दहांत सोडावी
 तोडावी कुरुपतिची पीति कमी म्यां अर्कीत जोडावी २६
 म्हणतील प्रकट सकल लोक मज त्वन्मतांनुगा भ्याला
 चावं कर्पूराच्या काय मर्षागर्भसाम्य गाभ्याला २७
 मारीन अर्जुनासचि समरीं धर्मादिकां न चवघां मीं
 करिच्या मदीं अळिस जी बहु तीहि मिळेल काय चवघामीं
 म्हणतो मीच नतजन- नमरण हरी परम करव करी नचधा
 यद्भक्ति तत्सरव्याच्या प्रसु कवण म्हणेल मी करीन वधा २९
 जा भागलीस कव्य- दुमसंश्रितकाम कां न पुरतील
 स्वस्थ रहा पांच तुझे सत साऽर्जुन कीं सकर्ण उरतील ३०
 कुंती म्हणे अभयवर आत्मा आम्हीं जडें असों देहें
 बहु तुजपुढें न वदवे यज्ञ जोडीं स्मरण वा असोदे हें ३१
 आलिंगुनि कर्णातें भिजउनियां अशुनीं पृथा परते
 चिनीं म्हणे सखे जे होती फिरतांचि विधि पृथा पर ते ३२
 सुज्ञ म्हणति कांपाचा विधि परि ज्याचे न पाय कांपाचे
 धर्माप्रति वास्तव्ये- स्वीकृतदूतत्व देव तो पावे ३३
 भेदुनि अजातरिपुला संक्षेपें वृत्त कथुनि आधीं तें
 रात्रौ सविस्तर कथी त्याच्या नाशावयासि आधीतें ३४
 कृष्या म्हणे खळ न वळे कथिला धर्माःर्थलाभ सगमहि म्यां

१ तुझ्या मत्ताला अनुसरणारा जो मी मला, २ कज्जल, ३ क्षमगास, ४ वध करीन असें मीच
 म्हणतो, ५ नवविधा, ६ कव्यरक्षांश्रितांचे मनोरथ, ७ देव, ८ बाबु- ९ वत्सलतेनेंय
 हणकेलेदूतत्वज्याणें.

श्रमले नारद कण्वहि बोधुनि सा मूर्तपाप युगमहिम्न्या ३५
 भीष्मं स्वकथा कथिली सत्यवती प्राप्तकाम जाणूनी
 होऊनि ऊर्ध्वरेता शीघ्र दिली ती पित्यासि आणूनी ३६
 दिधलें विचित्रवीर्या सत्यवतीच्या सुता पद भ्रात्या
 त्यांचे विधाह तन्मृति ऐशा कथिल्या कथा अदभ्या त्या ३७
 प्राणांसहि त्यजिति परि न त्यजिति क्षणाहि जीप्रति ज्ञाते
 कथिली मानेच्या ही वचनें त्यजिली न जी प्रतिज्ञा ते ३८
 जन्म व्यासापासुनि कथिलें घृतराष्ट्र-पांडु-विदुरांचें
 सर्वां अस्त्रवदा अराजक- पीडित-लोकां अशिशेलभितुरांचें ३९
 क्षितिनें अंध त्यजिला वरिला जो पांडु उचित राज्याला
 चारवील तेल रसेना काय त्यागूनि शक्तितराज्याला ४०
 विश्व ज्येष्ठ श्रेष्ठ प्रेष्ठ असें ज्या स्वपितृनिष्ठा गाते
 तो पांडव धर्म कसा सांग नव्हे योग्य या विष्ठागाते ४१
 गाती अजातरिपुच्या हे सर्व परा सुयोधना महिम्या
 घावी त्यासचि वसुधा नुरघूनि पराऽसु-योध-नाम हि म्या
 तांतचि योग्य नव्हे मग राज्याला योग्य तूं कसा वद रे
 पद रेखिलें कपाळीं विधिनें त्याच्या तुज्या अथवा सदर्से ४२
 ऐसें बहु भीष्म वदे गुरुहि म्हणे मिळुनिचां स्वभावांसीं
 भोगीं राज्यसुख वृथा कां करिसी भेद सुस्वभावांसीं ४४

१ मूर्तिमंतपापयुग कलि युग त्याच्या महिम्यास- २ दुर्वोधनास, ३ ब्रह्म-जागि, ४ बहुत. ५ धृतसश
 दिकांचें विशेषण-उत्तरार्ध- एकपद- सर्व- अस्त्रवद- अराजक- पीडित- लोका- भाधि- शेल- भिदुर,
 ७ जिह्वा, ८ शक्तितर आज्याला, ७ प्रिय, ८ पितृजुत्य, ९ हे साधुरात्रो.

हा ब्राम्हण श्रीष्माश्रित साक्षात् खट्टवृत्तनिकारा या
 सदहितजनसंपर्के स्रुताची होय मृत्तिका राया ४५
 मी गुरु त्यांच्या तुमच्या त्यांचं तुमचेंहि मत्य जें विहित
 तेंचि कथायें म्यां या अश्वत्याम्या स्रुतासि जेविं हिन ४६
 धर्माला श्रीष्मप्रभु- वचनें राज्याऽर्धभाग दे वांचें
 न भलें आंग मत्त्याचें क्षणतीरिहि पंचेल आंग दे
 जिकडे नरींज तिकडे मी मन्मन अक्षकालकेतुकडे
 सोडुनि सदन्न सेविल कोण सथी अश्रुचि बालकेतुकडे ४८
 विदुरहि सभेंत वदला ताताते तेंहि आयका सारें
 कथिनेंचि नृप्ति कर्णा घाची नृपितासि काय कासारें ४९
 लीलेनें उद्भरिला स्पष्ट बुडविलाचि वंज पर मार्गे
 कां आनि बुडों-देतां या पारमरपापपौत्रपरमार्गे
 बुडविल कुळ हा लोभी हा क्रोधी हा असाध हा कामा
 कां न तुम्हीही परिसां मारिन-आलों अज्ञाचि हाका मी ५१
 बापाजी आम्ही हीं चित्रें तुमच्या अनुग्रह चितारी
 निर्मुनि शोभवुनि पदीं स्थापुनि पृजुनि अनुग्रहचि तारी ५२
 गेली वृद्धपर्णा मति जोडा स्रुतपांयनांत स्रु-तपाते
 धृतिला पळउनि मूर्खा न शिरो तुमच्या मनांत स्रुतपाते ५३
 घ्या धृतराष्ट्रासि चला ही जसि तसि वृत्ति ती न सांपाया

१ नृदिलेली वृत्ती चालविणारा, २ मन्- अहित-जन-संपर्क- साधुदृष्ट्यातनाचासवागमानें

३ अपराध, ४ श्रीष्म, ५ अक्षकाल हनुमान तो कंतूर म्हणजे धृजाच ज्याच्याच्या अर्तुनाकडे

६ श्रीष्मानें, ७ मरीचरानें, ८ पारमरपापपौत्र-नातू-स्रुतपांयन-याच्यापरमजालि-अपराधानें, ९ धेंचाला, १० पुत्राच्यापतनानें, ११ अपायसहित.

कीं सदनानुनि कादा न करुनि उपाय तीनि सापा या ५४
 राज्य कराळ तरिजना तारुनि आपण तराळ राघवसे
 त्या काय राज्य जेथें कामक्रोधादि-दुस्तराघ वसे ५५
 स्वपरविनाशाःपेक्षा कां करितां ह्या प्रसन्न यथा रक्षा
 भोगार्थ काय रामें होऊं न दिलें कलेत्र वश रक्षा ५६
 चिंताऽग्नीनें अंतः- संतप्ता सर्वकाळ जी चुल ती
 बहुवदती वाहतसे बहु तुमची सर्व काळजी चुलती ५७
 दुर्योधना तुजे हे जन्मप्रद हेहि विदुर भावोजी
 यांसह म्हणत्येहोउनि वडांजलि ज्यासि कुरुसभा वीजी ५८
 देवव्रत मामाजी प्रभु यांचें राज्य भारताऽपसदा
 गुरुचा प्रसाद नसतां हरिसहि दे राज्य भार ताप सदा ५९
 भज यांला हे कामद इंश्वर हितबोध परिसं हे व्यास
 धर्मासीं सरव्य करीं स्वर्गाहि करुं नको चि हे व्यास ६०
 हे ही पांडु हि विदुर हि या यांच्या भोगमूर्ति हे शिव रे
 पाण्यापरीस पातळ करिते तुज परि नव्हेत हे शिवरे ६१
 धर्म न्याय पहातां धर्मासचि सर्व राज्य ओपावें
 मामाजीनीं तुजवरि त्यादूतांप्रकींच कोपावें ६२
 घ्यावें सर्व जिहीं जें अर्ध करुनि साम देववावें तें
 हूंम्हण भेटों-आला तुज पसरुनि वामदेव वावेतें ६३
 शक्रासहि न मिळालें मूर्खा मिळतें कसं तुला यज्ञ तें

कार्य कर्गोहि सजीवें तें होइल काय पुष्टकुणपानें ७३
 राज्याऽनेई पिता मी कैसा राज्याई तूंचि वद नातें
 परधन हरुनि न लाजसि दारवधितां या दहांत वदनातें ७४
 धर्माचें राज्य दिलें सदनुमतें तसित्यासि मत्तातें
 मत्ता तें तुज नुमजें कोण करिल सावधान मत्तातें ७५
 बदला यापरि वा परि रयापरिला परिस तेंवि त्या बोध
 तो धन्य आयही वा तेंसा न मिळेल केलिया शोध ७६
 बहु मी हि भागळों वा बोधुनि दगडासि कां न पागावें
 स्वकृद्दय शून्य केवळ शून्य असें व्यर्थ कां नभा गावें ७७
 भोदत होतीं देउनि राज्य सकळ करुनिशां सर्वर्षान गा
 परि न दळे कर्ण नशा यत्नलवें टाळितों सुवर्णनगा ७८
 दं तो प्राण न नृतयन हट निजकर्माभिमान चोरा ज्या
 युद्धार्थ कुरुसेत्रा गेला घेवूनि सेन्य तो राजा ७९
 जो मी द्वितार्थ गेलों कीं दुःखी मग्न सरसूत अंध नही
 त्या मज करीतहोता दुयोधन नृप धरुनि बंधन हो ८०
 बदले न युक्त कुरुगुरु सम्यक्कवि विदुरमात्र बदला हो
 एवें कांय करावें परि म्हणतो धर्म राज्य पद लाहो ८१
 धृष्टद्युम्न शिखंडी दुपदनृप विराट चेकितान तथा
 युयुधान भीमकर्मा भीमहि ज्याची परा असत्य कथा ८२

१ पुष्टशानें, २ राज्याला अयाम्य, ३ साधून्या अनुमतानें, ४ विचित्रवीर्यें, ५ उन्मत्तातें, ६ सु
 ति, ७ मेरुपर्वत, ८ सपुत्र, ९ उत्तमज्ञानी विदुर, १० सात्यकि, ११ शत्रूला, * पांडू
 स.

ऐसे धर्म केले सातांअक्षोहिणीं सात पती
 जे तप न ताप घाया रात्रिहि अरिघूंकमानसा तपती ८३
 क्षोण रूप शैत्य सेंधव गुरुनंदन शकुनि कर्ण कृतवर्मा
 शूरिश्रवा सुदक्षिण बाह्लिक विरव्यात जो रुरुतवर्मा ८४
 अक्षोहिणीहि अकरा कस्युनि त्यांचे पती असे अकरा
 घात्यांसि म्हणे यांच्या सत्कारीं आळस क्षणहि न करा ८५
 मग भीष्मासि सयोधन नमुनि म्हणे व्हा तुमीच सेनानी
 रुद्रसमर्थपतिविना जय कैसा पाविजेल सेनानीं ८६
 रच्यात-यशस्वी इच्छा- मृत्यु तुम्ही कुरुकुळांत वासवसे
 स्थिर तुमच्या धर्मीं यश कीं सरतरुच्या फुलांत वास वसे
 सेनापति मुरव्य तुम्ही व्हाल तरि विष्णो करुनि रुद्र रण
 लीलालेशीं मदिपु- विषवृक्षांचें कराल उद्धरण ८८
 अरिबळ तसें तुम्हा तम दार्यांना जेथें वदन दीपातें
 तुमचा प्रताप रिपुतें नुरवि जसा घटज नदनदीपातें ८९
 चालों पुढें तुम्हांला करुनि जसे करिति लोक रात्रि दिवा
 केला त्या गांगेयें विस्मय जो काय तो करा भ्रिदिवा ९०
 भीष्म म्हणे काय करूं समयीं शरणागता न सांडावें
 आलें असे कपाळा कीं स्वभुजांशीं स्वयेंचि सांडावें ९१
 स्वहित पुसतील पांडव तरि सांगुनि संकटांत तारीन

१ पुबड, २ दृढकवची, ३ सेनापति, ४ मसिह, ५ दद्रासासिखे, ६ माझ्याशत्रुरूपवि
 षवृक्षांचें, ७ अंधार, ८ अगस्त्य, ९ सागरातें, १० स्वर्गाला; + उत्पारण- उप
 रणें; * सेनानीं.

प्रकट प्रहार पहिला केत्यावांचुनि परा न मारीन १२
 ज्याशी युद्ध करावे म्यां क्षितिवीर कोण गा असा मान्य
 कीं मजवरी प्रसाद श्रीमद्गुरुचा जर्गां असामान्य १३
 मत्सम एक धनंजय योद्धा गुरुसंकटींदि अफ्रान्त
 प्रकट न भिडले मजसीं इच्छील मयूर काय अफ्रान्त १४
 सहुरुलब्धास्त्रवळे क्षणमात्रे करिन निर्मनुष्य जगा
 सुर अस्तरहि न मजपुटे टिकतिल उरतिल कसे मनुष्यज गा
 न घडेल पांडवक्षय दहनांतहि शक्ति सयोधना वांचे
 परि अनृण व्हावया मी मारीन अयुत सयोध नावांचे १६
 स्पर्धा करितो मजसीं सूतात्मज हा करो प्रथम रण हो
 कीं मजचि पांडुपुत्रां- पासूनि प्राप्त सप्रथ सरण हो १७
 कर्ण म्हणे कुरुराया जें समरीं पावतील हें मरण
 तेंच करिन विजयासीं रक्षाया हें स्वर्मित्रहेम रण १८
 अभिषेक स्वीकारुनि जेव्हां गांगेय होय सेनानीं
 तेव्हां वंदुनि केले बहु जयजयकार सर्वसेनानीं १९
 झाले भूकंपोत्का- पानायुत्यात तेधवां बहुत
 कीं होणार तदस्त्र- ज्वलनीं बहु शस्त्रभृत्कदंब हुत १००
 जो द्रोणाचार्याच्या दुपदे यत्नें विनिर्मला काळ
 तो धृष्टद्युम्न करुनि निजसप्ताऽक्षोहिणीच भूपाळ १०१

१ मोठ्या संकटींही, २ निःसंशय, ३ संघनाश, ४ सहुरुणसून प्राप्त अस्त्राच्या बळानें, ५ अग्नी
 तही, ६ कर्ण, ७ विख्यात, ८ हे, शक्ति, ९ मित्ररूपसंबर्ण, १० भूकंप- उल्का-विधुत्
 पान-इत्यादि शस्त्राप्रकारांचे, ११ शस्त्रधर राजसमूह + जो शक्तिने दहनांतही वांचो.

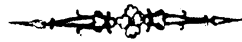
धर्म सेनापतिपति केला रुमहायशा धवलवाजी
 बदले ज्यासि सरवधुनि अस्मद्रिपु जग यशें धवलवाजी १०२
 जाय कुरुक्षेत्राला आधीं धृतराष्ट्ररुत अनंतर तो
 जो साधु म्हणे मन हरि- चरणीं व्हायासि सरव अनंत रतो १०३
 तेथे भेटुनि केला हर्षित शांकत बळें अजातारी
 तोहि ज्याच्या द्यक्षर- उपदेश महाभ्रमीं अजा त... १०४
 बळ धर्यासि म्हणे बहु बदलों कीं योग्य केशवा समता
 परि अर्जुनप्रियास्तय झाली न मदुक्ति केशवास मता १०५
 कृष्णावांचुनि कांहीं संसारीं प्रिय मला नसे लव ही
 हे मूर्ति मज जसी तसि धनिकाला बहुमता नसेल वही १०६
 मुलला हा तुज जैसा भागवताच्या सभागवत नाचा
 न असा प्राकृतहि झटे साधाया निज सभाग वतनाच्या १०७
 अभिमान यास तुमच्या जैसा ऐसा न आमचा कांहीं
 चत्कार्य या मुजाहीं शकटाचें जेविं काम चाकांहीं १०८
 हा जिकडे तिकडे जय येतो संबधिवध पहावेना
 भेटाल पुन्हा मजला तीर्थस्नानोद्येता रहावेना १०९
 जातां मागुनि भगवान् बलभद्र बळें निजानुजा फिरवी
 मिरवि प्रभु प्रभूत प्रेम प्रेमाश्रु लोचनीं जिरवी ११०
 रुक्मी सहाय व्हाया आला अशोहिणी बलासहित

१ शास्त्रकृता, २ धर्मराज, ३ बळरामें, ४ युधिष्ठिर, ५ कृष्ण, ६ तप तप असा, ७ ब्रम्हदेवास,
 ८ मान्य. ९ नाचाला. १० गाडीचें, ११ तीर्थाटनाविषयीं उचुक्त, १२ निज-अनुज-कृष्णाला, १३ बहुत, १४ रुक्मिणीचाबंधु, + बलराम.

कीं वाटलें करावें धर्माचें त्या तशा खलास हिन १११
 तो प्रभुसमक्ष गर्वें करुनि म्हणे अर्जुनासि साधि न हो
 भ्यालां कां लीलेनें तुमचें मी सर्व कार्य साधिन हो ११२
 भीष्मकरुत मी परि भुज- वीर्यें केवळ नहेंचि भीष्मकसा
 वांचेळ मजपुढें तो द्रोण कसा तो हि वृद्ध भीष्म कसा ११३
 द्या भाग कर्ण कीं रूप कीं भीष्म द्रोण सर्व अथवा द्या
 धर्मस्थापन मद्यज्ञ गावू याजवुनि चित्ररथ वाद्या ११४
 जेविं अमृतप्रदाला कांजिक दावूनि सरस हा चातें
 प्या पामरें म्हणावें तांहि म्हणे नोवें सरसहाचातें ११५
 सस्मितमुख नर नारा- यण मुख पाहुनि म्हणे सहाय मला
 श्रीगुरूपदप्रसादचि बहु तदितर तुच्छ सर्वया गमला ११६
 भ्यालों कसें म्हणेन क्षत्रिय मी द्रोणशिष्य हरदास
 उरवळीन ईश्वरीच्या हरिच्याहि महाभयावद्द रदास ११७
 करितां कृपा सरासर- मोडुनि जाळुनि खांडवास गर्वीं
 सांग सहाय तशा त्या होता जन कौण पांडवा समयीं ११८
 खेळ काळकेय दुर्मद गंधर्व निघातकथच यां गमला-
 हा हर तेव्हां होता समरांत सहाय कौण सांग मला ११९
 हा कौरवांस हरिहर- दास जसा नकुळ घोरणां गमला
 काळचि विराटनगरीं होता सरसहाय कौण सांग मला १२०
 आराधुनि हरिहरगुरु येतांही तत्प्रसाद हानातें

१ आधि-युक्त. २ देकुण, ३ चित्ररथनामगांधर्व, ४ अर्जुन, ५ शिवाचादास, ६ दानास. ७ मया सरति. = सुगस. ८ द्रोणस म्हणून सर्वजातीयएकजनावरआदि. आणि तो कौकणांत असतो.

भ्यालों म्हणोन त्याच्या कां न म्हणावें द्वांत ही तानें १२१
 नाहीं भ्यालों नाहीं किमपि सहायपयोजनहि राया
 जाकीं अन्यत्र रहा धर्मबळ असे द्विषेद्यश हिराया १२२
 दुर्याधनाकडे मग जानाझाला असेचि गर्व तसा
 कोणाला बुडवीना अयचीं उदकीं शिरःस्थ पचंतसा १२३

अध्याय १२

अंध कुरुक्षेत्रकथा पुसतां संजय म्हणे कृताखनये
 धर्माकडे उलूका- भिध-दूत प्रेषिला तुझ्या ननये
 धर्मासि म्हणे धरिता- झाला वत मृषकार्य आनू नें
 स्वीकारिलें म्हणुनियां आलें तसाम्य देन ओ नृतं २
 आजिवरि तुझे धार्मिक- पण आम्हां सच भासलें होतें
 म्हणति कवि स्तविलें परि लोभें साधुच नासलें हो तें ३
 समररचधर्म सगानिद यांत तार सरुचि असा नहो कुरुची
 कुरुचीका मागीशी न शिवे क्रीचासि कीर्त हो कुरुची ४
 रुच्यासि म्हणे दावूं ऐवा आम्हींहि इंद्रजालानें
 हें किनि धीरांसि न दे भय प्रजी निच्य इंद्र जाना तें ५
 स्मर वचन बधुनि कौरव दे हें धर्मासि राज्य साधुनी
 कीं अर्क दोस्रेंजेतो देरवांनि अरत्यमेध साधुनी ६

१ हाषहाय, २ कारण, ३ देखाचेंयश, ४ मस्तकीं वंचलेन्ना, ५ मार्जर, ६ अनावड, ७ कुसिनरुईच्या
 बिक्राममाझीशिवतनाहीतशी, ८ कुरुवंशाची, ९ वज्र, १० असससंधाचें तोंड पाहिलेंतरसाधुनहीषपरि
 हाराचंसर्वांचिलोकनकरतान, ११ कृत-अनि-अनय-केनाआहेमोठाअन्यायज्याणें. + चंत्रविद्येनें.

आहेत भृत्य बहु मी स्पर्श करिन न तुज कंसभृत्यातें
 जो अयशांवाचसभृत- स्पर्शना कीर्तिहंसभृत्यातें ७
 भीमासि म्हणे रण तुज काय तुवां विविध अन्न रांधाचें
 सज्ज्या अससिल आधीं मागाया अन्न मन्नरां धावें =
 तूं बरवा न रणीं तूं स्पष्ट पुरस्कार्य पुष्कळीं अशनीं
 तूं किति बाळा अहम दुःशासनरक्त प्यावया अशनी ९
 माद्रीपुत्रासि म्हणे म्हणसि करुनि युद्ध कां मरेंन कुळा-
 रक्ष रहा सानुज दे जळ हाही उरुहूकाम रे नकुळा १०
 सहदेवासि म्हणें त्यां कांरें जीव न दिला परवशा स्त्री-
 कसि देखिली सहाता दार्याचाहि न विजापरव शास्त्री ११
 ब्रिजयासि म्हणें आम्हां आहे दिव्यप्रभाव-धनु वायें
 त्यां स्वद्योतें इच्छुनि- कुरुगुरुभानुप्रभावधनुं वायें १२
 कंसारि सहाय तुझा वाचा न असिल कां मला खोटा
 वरि बरवा आंत न जो तो काय करील काम लाखोय १३
 कर्ण नदीसकत कुरुगुरु कोण रणीं पळविना ज्ञातमर्यातें
 यां जिंकितारि तरि जरि - रथिसि करुनि बळविनाज्ञातमर्यातें
 किति दोघे रुष्ण तुम्हां असतां ज्ञात जिंकितें तथापि कधी-
 हेंतो असा नयांची समरक्षेत्रांत जयकथा पिकवी १५
 रे कृपेदुर्गसि किति दुरदुर करिसी वृथा न भाग रहा

१ सेवक. २ अकीर्तिरक्तकाकपक्षीधारणकरणारात्याला. ३ पुढें करानयाजोगा. ४ भक्षणविषयी.
 ५ वज्र. ६ बांधुसहित. ७ रुदनशब्द. ८ द्रोणरूपसूर्यान्वयानेजानानाज्ञा. ९ इंशानें. १० विहिरी
 तील बेंडक. + पीष्म.

काय तुझे भाम्य अरे मंदा लां पाहिला न सागर हा १६
 यापार उलूकवदनें ऐकवित्या विषकंदूग्रसंदेशें
 केले वृद्ध विराट दुपद हि बहु तप्त त्या रूमंदेशें १७
 खळवाकू कोप पराच्या उठवी होताचि श्रीमयोधमनीं
 काय म्हणे कल्यांतीं रुद्रालिकनयनदहन यो धर्मनी १८
 आला कोपजहि तहि न सोडिनि सहज क्षमेशि रक्तसिकते
 येने तरि यांपासीं यांच्या सगुणांसि कां न कर सिकते १९
 तेव्हां श्रीम हरिकडे पाहे नेत्रेंकरुनि शोणोभें
 बहुधा देवहि ध्याला त्याचें चाटेल मग न कोणा भें २०
 देव म्हणे शकुनिरुता जा म्हण त्यालाहि एक फटकाळा.
 जागविला पुछीं लां देउनि पद बहु सपूर्वफट काळा २१
 यांचाया ब्रह्मांडा- बाहिर जावुनि जरि रहासील
 मृत्यापित-अर्जुनरथ निजकर्मविपाकसा पहासील २२
 मारुनि म्हणे उलूका हे कुरुकुळ बुडविले तुझ्या तातें
 यास्तवचि बुध न येती संवंधी सर्वथा कुजातातें २३
 म्हण त्यासि मत्प्रताप- ज्वलनासि वळेंचि लाव कंच पेट
 साहेळ काय हरिची गज गरुडाचीहि लावक चपेट २४
 आतांचि पडोनि गळां रड मग समरक्रतून्मीं न रडे
 दुःशासनरुक्चे क्षते- ज प्राशिन पिळुनि सिंह मी नरडे २५

१ विषामणोकेदुःप्रतिरोप, २ अत्यंतमूर्खशिरोमणिते, ३ शिष्याललाटनेत्रस्थवन्नि, ४ कुं
 रणी, ५ रक्तवर्ण. ६ फटकाळा, ७ श्रीम, ८ कचकण-केश, ९ ज्ञानापत्नी, १० मुद
 यज्ञोत्तमी, ११ दुःशासनरूपरुग्णान्, १२ रक्त, + प्रीति, #: सर्पाळा.

आधीं बधीन अधमा अनुज तुझे मग तुळा गदाघातें
 होइल मघश लोकीं तुझिया कुरुकुळमहागदा घातें २६
 धर्मासमस्त वेधिन तुज पाहुनि तब शिरीं स्वपद डावें
 न चुकेल हें परि तुयां मात्र रणमरव त्यजूनि न दडावें २७
 जिथ्यु म्हणे आर्या हर म्हणतिल साक्षात् तुजप्रति ज्ञाती
 जी दुष्करा महेंद्रा केचळ सकरा तुज प्रतिज्ञा ती २८
 शकुनिस्तता सांगा या त्याला माज्याहि या निरोपा पी
 उदकें भंडा तैसा याच्या श्रवणें चि तो विरो पापी २९
 केवळ मूर्ख अधम तूं ऐसें कळलें तुज्याचि संदेशें
 कीं योजिला परबळें अस्मत्परिभव तुयां स्तंभदेशें ३०
 यावरुनि गमे अशनहि निज-जठर भरावयासि मंदेशें
 त्वां करिजेल परमुखें कीं करिजेताति जैविं थंदे शें ३१
 कैवार तुझा घेउनि आम्हावरि शस्त्र धरुनि यो जीनि
 सोडुनि घृणा तृणावरि- दवसे शर नमुन करुनि योजीन ३२
 भीष्मासूतें म्हणतिल मच्छर दुष्टाकडे नका राहूं
 गुरुसहि सरवें म्हणावें करितां विहितीं हितीं नकारा हूं ३३
 होउत सहाय तुज जे रामा शक्रा सहाय कृपि नांकी
 कुरुगुरु भीष्म द्रोणाहि किंबहुना लोकनायक पिनाकी ३४
 होतिल भग्न मजपुटें जैविं रविपुटें बलीहि मंदेहे
 धर्माश्रित जय पावे न अधर्माश्रित न यांत संदेहे ३५

१ कुरुकुळाला यो दारोगा जो वृजुजा घातानें, २ निरोपानें, ३ मूर्खानें, ४ इच्छ, ५ रुपा, ६ भीष्मा
 या श्रवणांतें, ७ स्वर्गस्थ, ८ सांब, ९ रेश. + दवागती

गमलें तैं करिजेतें विंध्यासीं युद्ध काय हेमोगें ५५
 शकें या स्वरोरव्याला पूर्वीं प्रार्थुनि प्रार्थ भेटविला
 याचा प्रताप जैसा लयवांतानें लयाग्नि पेटविला ५६
 ज्याच्या बळें तुवां त्या मस्युरुपासीं विरोध हा केला
 न वळसि वरें नहे हें या ऐशा आमुच्याहि हाकेला ५७
 सहज कवचकुंडलवळ - हीन गुरुब्रह्मशापपविदग्ध
 अतिरथ नहे रथ नहे हा केवळ अर्धरथचि अविदग्ध ५८
 वधिल विजयशर अमरा वज्रमय प्रोच्चैगगनयानींच्या
 रसूं शकेल येवुनि आडु कनकमयहि नग न या नीच्या ५९
 स्मित करुनि एवमेतत् द्रोण म्हणे त्या दहांत कुरुगुरुनीं
 अपमान असा करितां पाहे तो वीरसिंह गुरुगुरुनी ६०
 कर्ण म्हणे भीष्माला रसूंघावी निजप्रभा वदिला
 हांतो ईर्ष्याऽसूया - हंक्रुतिनीं प्रबळहि-प्रभाव टिला ६१
 कां या कुरुगुणें बुढविशि जें म्हणति तुला भले कुरूपम तें
 काय उपाय सरूप न द्वावाचि जगत्रयीं कुरूपमतें ६२
 जेहां तेहां करिसी मत्तेजोवध दहांत शांतनवा
 शब्देंचि कळे सुजा स्यात्माधिक कीं उगाचि शांतनवा ६३
 शब्दवारीं विंधुनि त्यां केलें काळिज पितामहा धिरडें
 शिकविसिल तूं शिकेलचि याकुरुपतिचा पिता महाधि रडें ६४

१ विंध्याचलपर्वतासीं, २ हिमाचलानें, ३ मगदनाला, ४ प्रलयकालचेवापूनें, ५ प्र-उच्च-ग
 गन-दान-फासुं-च-आकाशमध्यें-हाणाच्यादेवाला, ६ एव-रतत्-यापकारचें-हें, ७ ईर्ष्या-
 असूया-निंदा-अहं-कृती-अहंकार, ८ कुरुची-आहे-उपमाज्यास,

मी साहतां तुड्या या मित्ररुयोधननृपार्थ अपराधा
 रुद्राचं सोबीसा हो रूत म्हणउनि करी रूतप राधा ६९
 राया अर्धरथ असें मज म्हणतो हा दहांत आजोवा
 साजो बाहुबळें यश जोडुनि यांचेंचि नाच गाजो वा ६६
 भूषार्थ वृद्धतरुवाक- कुसुमांतें मर्त्यनायका वेंच
 अतिवृद्ध-पुनर्बालचि निःसार तदुक्त नायकावें च ६७
 मारीन पांडवां मी आत्ता-आंतुनि अनाप्त हा नियडा
 मत्तगज कुगरधरा - पासूनि प्राप्त होय हानि वडा ६८
 हा सेनापति घेइल जें जें अर्जुनवधादिमद्यशा तें
 केंचा विचार झुलतें थोरपण मन तसें न मद्यशातें ६९
 आधीं मरेल हा मग मारीन धनंजयाग मी परहा
 वृद्ध व्याकुळ होतां माडी द्यायासि यासमीप रहा ७०
 मीष्य म्हणे रे नीच्या संदभयातें मर्नां जरि न धरितों
 आतांचि वारिजापरि लीलेनें त्वच्छिरासि मी हरितों ७१
 दुर्बोधनप्रिय म्हणुनि वांचसि तूं नीचकुलभवा नीच्या
 वांचे गजमुखमूषक लंघुनि पंचानना भवानीच्या ७२
 गुरुसंहि नाहीं भ्यालों बहुदिन करितां तशाहि समरा मी
 सामर्थ्य जरि पहावें तरि साक्षात् कार्मकाळसम रामी ७३
 केला अपूर्णकाम प्रभु मन्निधनेककाम रामहि म्यां

१ रुद्रमीष्यहाच कीर्णीरुद्रयाचीबाणी हेंच पुष्य, पातें, २ मार वृद्धवालआणिनिरर्थकबोलणारे
 यांचेंभाषण, ३न आयकावेंच, ४ शत्रुहंता, मी, ५ कमलाप्रमाणें, ६ नीचमुलोसन्ना, ७ गजा
 ननाचाउंदीर, ८ रुद्रतुल्य, ९ मन्-निधन-एक-काम-माझावधकगवा हाचआहे एककाम ज्याचा

हरित्या काशिपतिरुता सांगों तुज काय पामरा महिम्या ७४
 लाजविली जिंकुनि महि- पति पंदस्त्री जरी तसी महिम्यां
 राहो तें वारवाणिल सदसना आपुल्या कसी महिम्या ७५
 भूप म्हणे भेद नसो म्यां हा केला तुम्हांसि अंजलि हो
 तुमच्या प्रसादविधिचें मद्राळीं विजय पाणिकंज लिहो ७६
 प्राप्तमहकर्म तुम्ही दोघेहि मदाततम कराल पणें
 भासाल शत्रुसंना- नयनाला रुद्रसम करालपणें ७७
 प्या स्वजनार्थ क्रोधा जेविं विषा विरवनाथक पियाला
 नरचि विवेकें कोपा वारी वारील काय कैपि याला ७८
 इकडिल जरी तसी मज तिकडिलहि रथातिरथकथा सांगा
 न भल्या दुरुक्ति देती यापरि त्दयांत न व्यथा सांगां ७९
 भीष्म म्हणे सकलरथा- माजि महोदार धर्म रतया हो
 तज्ज्ञांमरवळहि म्हणें इकडे क्रोधें न धर्मरुत पाहो ८०
 सर्वारथांहुनि अधिक बाहुबळेंकरुनि भीम आठपटें
 तत्तनुसि लडट जरि गगनाची झांकितील पाठ पटें ८१
 माद्रेय रथी परि त्या तृणसम रथ पति नाग राऊत
 येईल तत्प्रताप- ज्यलदग्न्यतितप्तसागरा ऊत ८२
 अर्जुनसम वीर नसं मागें आतां पुढें न व्हायाच्या
 हा वीररसौघ नगहि न उरेल उरेल जो लक्षां याच्या ८३

१ कन्या, २ साधूंची जिज्ञा, ३ हस्तकमळ, ४ विक्राळपणालें, ५ शिव, ६ वामर, ७ स-
 अंग- दंढधारी, ८ तन्- ज्ञ- अमर- बळ- धर्मतेजातें जाणणारें देवसेन्यही, ९ त्या
 व्यापारक्रमरूप मन्वळित अग्नीनें अतितप्तसागराला, १० नम, + अष्टगुणित * वरदानें.

होवृनि वज्रपंजर रक्षितसे वासुदेव कीरो या
 तत्संगतिहुनि त्याला बहु न यशोदा न देवकी राया ८४
 दिव्यरथ दिव्यशस्त्रं दिव्यकवच दिव्यसूत कंसारी
 ज्याचें साहित्य असें त्याचरि जाईल कोण संसारी ८५
 जाइ न मी कीं जाइल गुरु जाइल कोण जिघृषुवरि निसरा
 प्रतिभटहृदया तच्छर तेविं स्रुतुषितहि न पांथ वरिति सरा
 परि आम्ही म्हातारे राया तो श्वेतवाह तरणा रे
 काय इतर तरतिल जल- निधिसि कसे जे नदीसि तरणारे ८७
 दाविल किति स्थविर गुण पिकतो तरु तरुण कीं जरठ पिकतो
 पटु त्यापुढें वदेसा कवण रण-वसंत-आम्र-हरि-पिके तो ८८
 सर्वमहारथ पंच फ्राने जे दौपदेय ते ज्यांतें
 आदर्श म्हणनि पांडव दासवित्यां रथगुणरूपतेज्यांतें ८९
 रथयूथपयूथप अपि- मन्यु ररारररशताहि अस्रगम तो
 जो समगुण पितृमातुळ- हृदयासि बहिश्चर स्वअस्र गमतो ९०
 सात्यकिही रथयूथप- यूथप वृष्णींत तो असामान्य
 आंसांत अर्जुनास श्रीकृष्णासहि नसे असा मान्य ९१
 दुपद विराट महारथ आणूनि मनांत धर्म नय नातें
 वृद्धहि करुनि पराक्रम निवयितिल रणांत धर्मनयनातें ९२
 दुपदस्रुत- शिखंडी तो रथसत्तम होय पुत्र दुसरा ज्या

१ किंजरा, २ पोपराजा, ३ मर्त्य, ४ मार्गस्य, ५ सरोवराळा, ६ युद्धरूपवसंता
 मध्ये कृष्णरूपआम्रवृक्षावर अर्जुनरूप कीकिका, ७ आरसा, + अर्जुनावर,

* ससुदासि, * नदीसि. † उत्तमरथी.

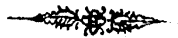
धृष्टद्युम्न म्हणति तो अतिरथ हैं सत्य गुरुसि पुस राजा ९३
 कथुनि रथातिरथ म्हणे सर्वोसीं मी करीन युद्धते
 परि न शिखंडिसी कीं वा योग्य नद्वे मला विशङ्खते ९४
 कुरूपति म्हणे निराळा कां एकचि वीर हा निवडिला हो
 हरिला हरिणापासुनि तसि त्यापासुनि न हानि वडिला हो
 भीष्म म्हणे म्यां कन्या हरित्या भ्रात्रर्थ काशिराजाचा
 मुनिजनहि ज्यांसि भुलला वरि दिसती सकळिका शिरा ज्यांच्या
 बहुसंख्य आडचे मज झाले दुर्योधना नरवरा जे
 क्षमले सहावया या चापगुणाच्याहि ते न ख रजे ९७
 बहुसंख्य भूप जिंकुनि म्यां स्वपुरा आणिल्या तिघी कन्या
 ज्येष्ठा अंबा बदली वरिला शाल्य न वरीन मी अन्या ९८
 शाल्याकडेचि नी म्यां पाठविली अंबिका स्वभावाते
 अंबाठिकाहि दिधली विचित्रवीर्या शर्माचस्वभावाते ९९
 अंबेला शाल्य म्हणे जा गंगासूनुची च नवरी हो
 परविजिता परपूर्वा ऐमा ठेवूनि दोष न वरी हो १०
 भीष्मपरिग्रह कीं तूं करितीस स्वपरघात कां पावें
 मी काय तुजकडे मन जातां जगदंतकेहि कांपावें १०१
 ऐसें शाल्य वदे ही बहुतविनवितांहि तो न मूढ बळे
 आठवुनि जिंकित्या मज ती कौपेजविं रिपुचमू टवळे १०२
 वरिलाचि मनं व्हावा परि त्या नी वायको नको पतिला

१ सिंहाला, २ मुनिजनाच्या शिरा वर दिसती - रुद्र इन्द्रजी, ३ ज्येष्ठा, ४ पाण्ड्य
 हण, ५ जगत - अंतक - यमानेही.

उद्योगपर्व.

१२५

आला तदूनें बहु	याहि असें आयकोन कोप तिला	१०३
रडतचि तपोवनाला	गेली पावोनि उग्र ताप सती	
मजवरि दोष स्थापुनि	वृत्त कथुनि करि सरखेद तापस ती	१०४
त्यांसि म्हणे पावेना	दीन भान्याच्या पदासमीप दंग	
माहेंर हेंच द्या वर	हाच प्रसरित्यें पदास मी पदरा	१०५
सांगा तो धर्माला	ज्या धर्में वर्ततात संन्यासी	
अन्यासि प्रेक्षीना	वर्तेन करेयें वनांत वन्यांसीं	१०६
ज्या अश्रमांत जातां	अतितप्ताचाहि सर्व ताप सरि	
त्या आश्रमांत झाले	तत्तापें तप्त सर्व तापस रे	१०७

अध्याय १३

राजर्षि होत्रवाहन	भृगुरामाचा सरवा तिचा आज्ञा	
तो पातला अकरमात्	तीर्थतपःपर जसा भरत राजा	१
तो तें परिसोन तिला	अंकीं घेऊनियां मुनिजनातें	
सांगे दोर्हित्री हें	ऐसें होवूनि सांथु तिज नातें	२
अंबेसि म्हणे वसे	राम अधिपुनि असें म्हेंद्रांगा	
जा सांग नाम माझे	त्या प्रभुसचि गा न तूं म्हेंद्रा गा	३
तोचि अकरमा तेंये	अकृतव्रण पातला रहायास	

१ भीतीला, २ पहाणारनाहीं, ३ वनांतील तापसांक्षिं ४ कन्येचीकन्या, ५ उदकपू
पानेत्र, ६ महेंद्रपर्यंतास- ७ शंभूला.

तो सांगे राम-सरवा येणार उद्यां तुला पहायास ४
 अकृतव्रणासि अंबा वंदुनि निज दुःख सर्वही कळवी
 तैसीच लोभ दावुनि स्फुक्ताचा तद्दया तथा वळवी ५
 रामहि दुसरेदिवशीं भेटे निववूनि घे रचकाय कवी
 नायक वीरांचा जो- त्या तो-राजर्षि सर्व आयकवी ६
 येती शरण तुला जे ते जन सर्वत्र सत्यदा वरिती
 ऐसें प्रार्थुनि जोडी अंजलि घालूनि तप्तदावरि ती ७
 राम म्हणे वत्से तूं आजवळा पावलीस न वनातें
 जें राजर्षिकडे या ब्रह्मर्षिकडेहि तेंचि तव नातें ८
 अश्रु पुसोंदे वांछित सांग मज अनाथसी नकोचि खूं
 आम्हासि आपणासह या दुःखमहाभरें नको चिरडूं ९
 अंबा म्हणे असों हें झालें किति कथिल दुःख हे तूतें
 मारावें भीष्मातें या माझ्या परमदुःखहेतूतें १०
 भीष्मापुढें करावें बळ शाल्यें काय काय मत्तातें
 आजोबा राजो वा यश मारिं त्या अतिप्रमत्तातें ११
 राम म्हणे न धरिनि धनु जरि न विनयितिल मजप्रति ज्ञातें
 ब्राम्हण-कार्या-वांचुनि सोडावी कसि निजप्रतिज्ञा ते १२
 अंबा वदे प्रतिज्ञा शरणागतरक्षणार्थ सोडावी
 तुज ईश्वरासि दुष्कर काय प्रभुर्जा स्फुकीर्ति जोडावी १३
 राम म्हणे वत्से तुज भीष्म नमिल बहुमता मदाज्ञा त्यो

१ परमदुःखाला कारण अज्ञाभीष्मातें, २ माझावापानें, ३ भीष्माला, + माझीआज्ञा, * इच्छित, * मदींमत्तातें.

लंघ्या नन्दे प्रतिज्ञा प्रतिपान्या होय हे सदा ज्ञात्या १४
काश्ये म्हणे वधा कीं भीष्म म्हणो निजितोरिम आजोबा
माजो बाहुबळें न छात्र बहु गुरुप्रताप माजो बा १५
अकृतव्रणाहि म्हणे जी वगुत भृगुकुळगुरुप्रति ज्ञाती
स्मरुली मज स्मरावी रचामीनींही गुरु प्रतिज्ञा ती १६
वदलां म्यां शरणांगत दंडुनि विप्रादि सर्व तारावा
जो सर्व क्षत्र रणीं जिंकील प्रबळ तोहि मारावा १७
भार्गव म्हणे विसरलों होतों कींमीहि या प्रतिज्ञाता
वत्सा तुज धन्य म्हणो आधीं मग सर्व याप्रति ज्ञाता १८
सामंवि कार्य होइल जरि तरि युद्धासि काय कारण हो
न करील वचन जरि तरि माराया भरतनायका रण हो १९
ऐसें योजुनि घंउनि त्या मुनिमित्रांसमेत मुलंगीतें
प्रस्थान शीघ्र केलें त्या राजामरमहर्षिकुलगीतें २०
येऊनि कुरुक्षेत्रीं राहे सांगोनि पाठवी राजा
धांवोनि भेट लोमीं- वेद धनुर्वेद पाठ वीरा-ज्या २१
मत्कृतपूजन घेवुनि गम म्हणेरें स्तौपगांगभवा
भक्त्यर्पित बहु नाही तरि काय असें दुराप गांग भवा २२
गरुडें स्रधा तसी त्यां हे अंबा रणकद्धनि जरि हरिली
तरि हरिली नमतिजनें संसृतिरुचि तैविं कैधिं परिहरिली २३

१ सिद्धीसचन्यावी ७५सी होय, २ काशिराजाचीकन्याअम्बा, ३ प्रतिहोला, ४ मजप्रति, ५ राज
र्षि-देवर्षि प्रसुरवानी गीत अशा रामें, ६ सर-आपरा-अंग-भव-गंगापुत्र, ७ दुष्पाप, ८ गंगे
दक, ९ शिवाला, १० संसाररुचि, ११ टाकली.

बदलों सख्य झाल्या- करितां हरिली बळें पर स्वामी
 वरिला ज्ञात्य म्हणे हे घेऊं जाणुनि कसें परस्वा मी २४
 राम म्हणें ज्ञात्य न घे मानी हरि गज परें दिला न वरी
 त्यां जिंकिली यदर्थ त्वद्वाता तो करू इला नवरी २५
 मी बदलों जें दुस्कर सकयदारकर सांग काज रामा तें
 हीं इल अकीर्ति देतां कां हा उपदेश काजैरा माते २६
 राम म्हणे त्वद्गुरु मी माझे सकयपुण्यकीर्तिजनक वच
 गुरुवचनासचि म्हणती सर्व भले पुण्यकीर्ति जन कवच २७
 मी बालिलां असें तो न घडेल कधीं दयानदा पावें
 गुरुनें ज्यासि अधर्मा- चरण न मानें तथा न दापावें २८
 राम म्हणें होय सरवी निजगुरुचें वचन शिष्यजन करिता
 नातरि गुरुकुंभभव - क्षोभें छात्रासृतांशजनक रिता २९
 हे सर्वमत्ता साक्षात्- दुर्गासी सर्व कामदा ज्ञात्या
 लंघील स्वळ महिषसां जो नकरिल भस्म कां मदाज्ञा त्या
 झाले पशुचि न वाहुनि शृंगा पुच्छा वळी मुठा राजे
 तेंसं ते न क्षितिचरि आढळले न वळले कुंगरा जे ३१
 मज गुरुपुढें असें तो न घडेल कधीं असें कसें बदसी
 असतां समर्थ अधटित- घटना-पटु मत्कुवार हा सर्दसी
 स्वचसील कौरवा तूं कीं बहु चढला तुझा मद सिंगेली

१सिंह- यानीसिंह परें दिलागजमचरीदत्यन्वय, २विषरूप, ३निजगुरुचें वचन करिता शिष्यजन,
 ४ गुरु रूप अगस्तीच्या क्षोभानें, ५ शिष्यरूप जो चंद्रजनक- सागर तोरिता होय, ६ कुंगार,
 ७ विचाह, ८ बघणारे तें घडि वण्याविषयी कुंगार, ९ सत्- असितरवार, १० माषाचरी शींग.

लंघायया पहारी गांवाळा काय रे मदसि गेळा	३३
वधिले क्षितितळवर्ती- क्षत्रिय म्यां एकवीसदा सारे	
माझा प्रताप गातां रुद्रपत्रम दे कवीस दासा रे	३४
ऐसें भलतेचि वदे ' वर्णावा सुरव्य जो गुरुगुरूनीं	
पाहे राम मजकडे जेविं हरिकडे हरी गुरुगुरूनी	३५
वदलों धर्म-न्यायें हा देह तपोवनांत राबोवा	
त्यजुनि दुरभिमान धरुनि- शांतिसि तारुनि जनातरा बावा	३६
ठाव्या आहेत मला सांगा गांठी यथेष्ट अन्या या	
तरि पय प्रलत्यापासुनि होइल जरि मी करीन अन्याया	३७
वधिले क्षत्रिय तेव्हां नव्हता हा भीष्म शांतेंच समज	
देवासि मागते ते झाले मरणीं करुनि नयस मज	३८
गेलें गुरुत्व तुमचें कां हो म्हणतां वर्धीन अनघातें	
येइल पदगंत करूं यश धर्मन्यायनिष्ठजनघातें	३९
सच्छिष्याळा विद्या गुरु झांकायासि कायहो शिकवी	
पांडित्य पहा माझे पाहोनि मला म्हणाल होशि कवी	४०
हांसुनि राम म्हणे रे हितकर गुरुवचन कां न आइकसी	
साहेल तुझी तुजिया दुःसहशीकानेलासि आइ कसी	४१
भीष्मा मज सिंह गणीं वेड्या तूं आपणासि कलभ गणीं	
न रविपुटे मिरवेसें चंद्रीहि करे असेल बल भगणीं	४२
देसिल सत्यवतीतें शोक बहुत रडविशील गंगेतें	

१ वसवावा, २ शांतनूचापुत्र, ३ साझेवडिल, ४ अघरहित- निष्पाप्मा, ५ अतिदुःखाग्नि, ६ हत्तीचाळावा, ७ भगण- नक्षत्रगणांत.

समज बरें मददृषित जें जें तेज क्षणांत पंगे तें ४३
 हो सिद्ध ये हरीनें- व्यसु आला-तो-करेणु केला हां
 ही गंगेला शोकद तोरेवद हें तोक रेणुकेला हो ४४
 सिंधूंत नग जसा कपि तैसा पाहोनि गर्वनग राहीं
 वंदुनि येतो ऐसें बोलुनि आलों फिरोनि नगरा मी ४५
 सख्यवतीतें सांगुनि नमुनि तदोशीः प्रसाद घेऊन
 हा गुरुचें दर्शन घे हेमतीं जेविं अर्थन घे ऊन ४६
 आम्हां गुरुशिष्यांचा अत्यंताद्भुत पहावया समर
 आले बहु स्मरराज- ब्रम्हर्षिसमेत सर्वही अमर ४७
 पुत्ररत्नेहें मातें ये वाराया भिऊनि देवधुनी
 हनु धरुनि म्हणे वा हा काळकरां बहुभटांसि दे वधुनी ४८
 अतुभावें न जितावें भावें गुरु देव सर्वथा पदुनी
 उठविति अनर्थ स्विकृतां रिद्धतां पुरुषार्थ सर्व थापदुनी ४९
 सांगोनि कलहकारण बदलों गंगे वृथा न कोपावें
 रामापरि मज तूं ही निजधर्मच्युत करंनुको पावें ५०
 सुतजीवदान मागे पसरुनि रामा नदी नती पदर
 नमुनि म्हणे शरण तुला येतां पावे न दान ताप दर ५१
 आग्रह कां करितां हो प्रसुजी घा अभय वाळका पावा
 न गिळी कटुकरस म्हणुनि कोष करुनि काय वाळ कापावा ५२

१ प्राणरहित, २ हति-त्याची स्त्री, ३ हर्षदेणां, ४ बालक, ५ माझ्यामानेला, ६ मारुति,
 ७ तत्-आशीः-आशिर्वीद-प्रसाद, ८ कंडीत, ९ हरिद्री, १० स्मरर्षि, रजर्षि, ब्रम्हर्षि,
 यांसह, ११ गंगा, १२ हनुवटी, १३ नम्रहोत्साती;

राम म्हणे गंगे जें विद्यादिगुणें करवनि माते तें
 दावी वंध्येहनि बहु कर्दपस्य उणें करवनि मातेतें ५३
 या ऐशाही गुरुचें जो वेदवचन सरवे वचन मानी
 तोहा मानील करे तुज गुरु मानुनि तुझे वचन मानी ५४
 करितां आज्ञा त्याच्या स्पशेन शिरा सुरापणे हाते
 त्याजिल मदाशी साधवी नाहीतर त्या सुराप-गेहाते ५५
 रक्षावाचि सुत असें- लच्चितीं जरि असे महाभागे
 गंगे जा वाटवरि आण अपमय घावया न हो भागे ५६
 पुनरपि माय मज म्हणे नबिलंघावे धरुनि हट नाते
 गुरु हरि हर बहु रतले गुरुचरिताच्या करुनि पठनाते ५७
 शतदा उपदेशोपध हा संरक्षावया स्वसुत पाजी
 ती कां विटेल वेची नित्य पतितशतहिता स्वसुतपाजी ५८
 अर्याज्य सुप्रतिज्ञा- ग्रह निजकुलधर्म सन्नयनरा हे
 तैसें करे करावे जेणें एकहि नसन्नयन राहे ५९
 सिंधु म्हणे कोण असी माता जोडील हात पौराशी
 शिष्य. असा मग आग्रह कैसा सोडील हा तपौराशी ६०
 जो माय म्हणे देइल हा हरि तुज सुगंधसिंधुरा मरणा
 मजवरि येना झाला तांचि यशोदुग्धसिंधु राम रणा ६१
 बैसा रथीं कवच घ्या ऐसें म्हणती म्हणें उणें काय

१ दुष्टअपत्य, २ स्त्र-आपगा- हे भागीरथी, ३ मयप, ४ मार्गा वर आण, अशी म्हण आहे, ५ मी
 राम, ६ उपदेशरूप औपध, ७ शंकरोपातक्यांन्माहिताला, ८ सांगाला अयोध, ९ ददप्र
 तिज्ञेचा आपह, १० बालिशगजाला, ११ यशोरूपक्षीरसागर.

पूर्ण असे हा माझा चिंतामणिकोटिगुरुगुणें काय ६२
 रथ भूमि वेद वाजी गायत्री कवच सारथी वात
 या साहित्यें आम्हां काव्यऽधिक कोण जोडिना हात ६३
 ऐसें बदतांचि दिसे दिव्यरथीं दिव्यकवच तो हरसा
 मोहे देवांची ही मति केवळ पावली न मोह रसा ६४
 ठेउनि चाप करींचि उतरवनि रथावरवनि पद नमुनी
 मज जयमाशास्त्र असें प्रार्थियला कीर्तिकेलिसदन मुनी ६५
 मज राम म्हणे नमन न- करितां करिताचि हानि शापानें
 बंदाचा गुरु हर्षद अमळद्विजराज हा निशापानें ६६
 भीष्मा मजला म्हणसी जरि जयमाशास्त्र मे-विष्णो राम
 तरि संप्रति जैसा तूं जयकाम तसाचि हाहि जयकाम ६७
 झालों प्रसन्न मी या त्वच्चरितें तूंचि शूद्र समयज्ञ
 हूं बैस रथीं घे धनु सत्फलद न अन्य युद्धसम यज्ञ ६८
 नमुनि रथीं बैसुनि मी वदलों गुरुजी न हार नत पाहो
 तुमच्या न ब्राम्हण्या न श्रुतिवृंदा प्रहार न तपा हो ६९
 रथीकारिला तुम्हीं जो असमुचित-क्षत्रधर्म साधुती
 खंडीन त्यासि होइन सन्मत हें साधुकर्म साधुनी ७०
 करिता झाला मजसी माझा गुरु राम संगारंभा
 पाहों ये योगिचमू जमि सोडुनि कामसंगरा रंभा ७१
 प्रथमचि सोडी मजवरि मंदुरु शरवर्ष कायहानिकर

१ देह, २ पृथ्वी, ३ मम-जय-आ शास्त्र-माझा जयाची आशा कर, ४ यश-कीर्ति-वेमंदिर, ५ चंद्रा-
 नें, ६ मे-विष्णो-माझा प्रभो, ७ अयोग्य, ८ माझा गुरु, ९ शरीराची हानिकरणावर.

तैसेंचि हाहि शिष्य प्रेक्षक जन म्हणति काच हा निकर ७२
 झांकिति समरीं शतदा आम्हां देवर्षि सत्यरत्नगणीं
 निज-वीरसूत्व निरुपम रक्ततफळ परंतु मत्परु न गणी ७३
 बाणांहीं मी गुरुच्या गुरु माझ्याही कोरी रथा पिहित
 शस्त्र-प्रहार यद्यपि अहितचि गमलें मना तथापि हित ७४
 प्रथमदिनीं म्यां गुरुच्या धनुर्ची पण करुनि तांडिली कांटी
 मजवरि नीक्ष्याशारांची गुरुनें कोपोनि सोडिली कांटी ७५
 पळमात्र पावली शर मर्मांशिरतां मदीय तनु कंया
 नाहीं गडबडलों कीं मजवरि गुरुर्चाच पूण अनुकंया ७६
 मग मी झालों गुरुच्या मर्मां शतरंज्यबाण शिरकविता
 संधानशक्ति माझी कांपवि तद्दृश्य जेविं शिर कविता ७७
 क्षण मूढसाचि झाला क्षतजें प्रभु न्हाणिलाचि भालांनीं
 मला निष्क्रिय केलें जाणो कवळुनि अनेक मळानीं ७८
 हा रे भीष्मा मंदा जयला गुरुवत्सल-व्रता कुरु ज्या
 तें बुडविलें तुवां कीं हा न कुसंतति भली भली कुरुंज्या ७९
 गुरु हरिहर कीं धिक्त्वां करिसि न करवेल लांडग्याला जें
 दे जीव जा प्रत्याला दावाया तोड दांडग्या लाजें ८०
 असि आपलीच आपण केली निंदा बहु प्रथम-दिवसीं
 कीं विप्र पुरोडोश क्षत्रकुळें त्यांपुढें जसीं दिवसीं ८१
 दुसरे दिवसीं मजवरि शस्त्रें अस्त्रें हिनें गुजें योजी

१ पहाणार, २ पुष्पवृष्टीनें, ३ माझीमाता, ४ आळादित, ५ धनुष्याचें अय, ६ कृपा, ७ कुक्षितरोग, ८ लाम्-धिक्-तुलाधिकार असो, ९ हुतशेष, १० पिठाचे दिवे.

तेकां वदलो रचामी हें केलें पाम म्यां हुजें चो जी ८२
 यज डावलूनि मद्रु रु पेदी फलें करून हें उर तें-
 सांगों-काय तुज वृषा नसती श्रीगुरु रूपान हें उरतें ८३
 मत्सूत मला मागें मूर्छा येतांचि तत्क्षणां काटी
 बा दीग वेदना अनु- भावित्या समरीं परंतु ती गादी ८४
 मागें हबूच मद्रथ सारथि ने जहि हरींस न पिटाळी
 मेला खळ म्हणुनि पिठिति मुनि रामजर्चीं जरोचि कपि टाळी
 अंचेचा तर्क किती पिठिती अकृतव्रणादि-कवि टाळी
 हा हा देवहि म्हणती गुरुचि निजगरीरतेसि न पिटाळी ८५
 रामाश्रितसाधुंची दूर करी गर्जनाचि मन्मोहा
 माय म्हणे रडवाया न परसतीच्या कुशींत जन्मो हा
 म्यां सावधान होउनि रथफिरवुनि बाण सोडिले बहुत
 रामप्रतापदहनीं झालेचि नलागतां विलंब हुने ८६
 मग म्यां मूर्छितकेला कालोयैशारव्रजे उरोनिहितें
 गमलें यावारि न करिल गुरु शिष्यांचीं जगीं उरोनि हितें ८७
 यागुनि घेतलें गुरु देवा म्यां आंग कांपत नमुनि तें.
 बसला अज्ञानिसम उरीं शर मा व्हांवें न कांपत न मुनितें ८८
 कल्यांतीं पानु तसा रामपडे भूवरी रथावरुनी
 घालूनि उडी अकृत- व्रणसूत धरी शरीर थावरुनी ८९
 जल वायु घालिती किति किति जपती शांतिसूक्त तापसरे

१ रामाच्या प्रतापरूप अर्णोति, २ होमद्रव्य, ३ कालाप्रमाणे उग्र शरसमुदायानें,
 ४ वसुस्थलींमारलेल्या.

यत्नशतं चिरकालं हलुहलु भृगुराममोहताप सर ९२
 उघडुनि दृष्टि गुरु म्हेण भीष्मा माइयासमोर चि रहा रे
 उयाही भुजगासीं करितां संगर न मोर चिर हारे ९३
 मत्याश्वीं मज हाणी मेलासि असें म्हेणोनि रोंपानें
 कोपानें क्षत्रैक्षत- जांची आला करीत जो पौनें ९४
 चुकलें देवें देह न त्या आघातीं रणीं रहावा तें
 झालां सकंप पळभरि होय महातरु जसा महावातें ९५
 कांपविले शर मर्मा हाणुनि माझे भृगूदहें घोडे
 मोडे धैर्य न त्याचें तेजस्यां शोधिता तसे थोडे ९६
 गुरु खवळलाचि होता मीहि बहु तरा कधींच न खवळलों
 एकामेकांवरि मग राहातु कत्यांतमेघसरख वळलों ९७
 वातास कीं शिराया न दिली पदवी विप्रकाशाला
 इतरां मीच न होइल मग तापद वीर विप्र काशाला ९८
 शर कोदले नभीं बळ - त्यांचें अन्योन्य-खंडनीं न चले
 नच त्रेश उरे र्चोत्थ- ज्वलनं हांवूनि दग्ध ते खचले ९९
 उतरी संध्याकालीं नित्य स्वधनुगुणासि कवि राम
 मूर्च्छेविना न आम्हा- मध्ये प्रेक्षकजनाहि न विराम १००
 म्यां त्या समरमरेवाच्या प्रारंभीं स्वगुरुचे सदा चरण
 अवगानींहि नमावें कीं मज हें बहु रुचे सदाचरण १०१
 तिसरे-दिवशीं केला जो दिव्यास्त्रप्रयोग तच्छमनः

१ बाणानें, २ क्षत्र- क्षत-ज- क्षत्रियांच्यारकाचीं, ३ प्राशन ४ ख-उत्थ- ज्वलन- जा
 पणापासून उत्सन्न-अग्निनें, ५ सुद्वयज्ञाच्या, ६ तत्- शमना- त्याच्याशांती करितां.

करिताझालों राया कों मी गुरुदेवपाक्त अच्छमना १०२
 गुरुने जी पाठविली मग कृत्यासीच शक्ति बा राज्या
 ती त्याहि खांदिल्या म्यां आल्याअत्युग्रशक्ति बारा ज्या १०३
 पुनरपि सोडुनि शक्ति प्रकटी दिव्याऽस्त्र ते न कथवे गा
 मद्रथवेग गुरुपुटे किति करिता रूद्र भानुरथवेगा १०४
 खरतर शर प्रकटले जिकडे तिकडे अनंत राजा रे
 खंडाव्या किति तर त्या शक्तिशरतती अनंतरा ज्या रे १०५
 सतुरगसारधिरथ मी झालों शुक गुरुशरोध पंजरसा
 शर शिरकले शरीरिं केंजों अलि शिरनि जेविं कंजरेंसा १०६
 मद्रथरतीं शिरले बहुतशिलामुख जरां कुशलम वनीं
 कीं सर्वस्व हराया तत्कर बहु ज्या यसे कुशल पावनीं १०७
 रुरहि मुगडिती चुकलों म्हणउनि मग कों न कान न हातें
 रे कायदवाग्निपुटे परस्त्वनि दुकान कानन रहातें १०८
 तेव्हां जें केलें तें कथितों सादर कथेंत मन घाला
 विव्दल करिता झालों मी मजहुनि फार त्याहि अनयाला १०९
 उरलों विकळहि होउनि तिसरा तो वेंचलाचि अस्ता गा
 राहे रण प्रकाशा आतोपुनि मित्र जाय अस्तांगा ११०
 चवथें दिवशीं संगर संगरहितबुद्धि तो करी राया
 मारुनि मत्सूतातें इसवी शरसर्प शन शरीरा या १११

१ शक्तिचा आणि बाणाचा समुदाय; २ कर्मकांडी, ३ बाण, ४ दुष्टदांळ, ५ चौर, ६ कान
 उपहून घेती, ७ अधनाही ज्यास- निष्पाप्याला, ८ सूर्य, ९ अस्ताचलास, १० युद्धांत
 चहित आहे ही बुद्धी जास, + भयर, * मकरंद.

अनितेजस्वीषुवरं मसृद्दया होय तो विदारविता
 तत्काल मला आली शशिता त्या युद्धकोविदा रविता ११२
 स्वरथावरुनि बाणा- घातें उसळोनि पावतां पतन
 वरिचेवरि पच्यपुरुष आठ करिनि सांवरुनि मज जतन ११३
 ने एकदांचि बदले मौपेः स्वरस्यस्तु-ते असें हित रे
 झालों स्वरस्थ सदुक्ते सर्वहि संकट असो कसेंहि तरे ११४
 त्यांविप्रांसि नमुनि म्यां पुशिलें कीं रण पुन्हा करुं निकरें
 बसतां तों माय रथीं आहे मत्तुरगगुण धरुनि करें ११५
 गंगेसि नमुनि बदलों मत्सारथि तव कृपाकवाह महा
 याचि बळें दिगिभांच्या आहे भेदावया केंटा क्षम हा ११६
 आशी तुजी समर्था रचन्वृना त्वां इला न लेखावे
 देखावे कुतुक परं देवीसिंहासि काय गे खावे ११७
 देवसतींत विमानीं वेसोनि करुं दुःखुनि समर पहा
 गुरुवर सारथि ज्याचा त्यासीं भांडुनि म्हणेल अमरप हा
 वरितील मजचि रुचयें लोकीं हरिपादनरचरुते जितकीं
 बहु मन्त्रिणीं-निषंगीं गुर्वागीर्वादरीं रुतेजित कीं ११९
 तरसील द्विभुज कसा यासि न समरीं सहस्रबाहु तरे
 बहु झाले या मूर्त- प्रलयज्वलनीं यदोनि वा हुत रे १:

१ अनितेजस्वीजोडुषुवरतेणें, २ युद्ध-कोविद-युद्धविषयांनिपुण, ३ मा-पेः-स्वस्ति-अस्तु-ते-
 फिळंनकोतुझेकल्याणअसेा, ४ दिक्-इश-दिग्जांच्या, ५ गंडस्थळ, ६ आपणापेक्षाकर्मी
 नकोमान्, ७ इतरसिं हानें, ८ इंद्र, ९ हे ही चरणनरकर्म्ये गंगे १० मांडींशिरहा
 चनिषंग-भानायांत, ११ गुरुचेआशीर्वादहेचशर, १२ सहस्राजुंनराजा.

ऐसें बंदे रडे तनु- जपेमाँचा न आवरे उत रे
 मज आलिंगुनि हुंगुनि माथा माता रथावरुनि उतरे १२१
 सारथ्य युद्ध तांडव शस्त्रास्त्रपयोधरागुरुसमीर
 करिताझालों मीच न केलें म्यां स्वर्गगा कुरुस मार १२२
 जोडुनि कर सोडुनि परे- सर्पप्राणांतका- शर-भोरा
 झालों विदारिता मी केवळ यमसन्निकाश रंगोग १२३
 क्षितिसह गुरुतनु कांये यावे उल्कांसमेत पतनातें
 रक्षिति सर्वस्वं मुनि सर्व जसे वृत्तिमंत वतनातें १२४
 जलधीत बुडे कीं त्या शकला न मरव्यासि अर्क राखाया
 मित्रत्वहें चि द्याया कीं लागे अन्य शर्करा गया १२५
 ऐसें तेवीस दिवस झालें युद्ध त्रिलोकमादन हो
 मूणतचि होतीं देवा समयीं समरकैतूंत मोह न हो १२६
 चिंताकुळ मी निजलों प्रार्थुनि पितृविप्रदेवता गया
 ते पूर्वदृष्ट आलें स्वर्गां मज विप्र देव तागया १२७
 बदले भिऊंनको गा भीष्मा पयालासि कां महाबाहो
 स्मरसील प्रस्वार्पण त्या अस्त्रें सिद्ध काम हा वा हो १२८
 निजला तो मेलाचि प्रस्वापास्त्रें गुरूसि मार करसा
 तारक साचा गमसिल अस्त्रें संवोधनं न मारकरसा १२९

१ पुत्रप्रेमाचा, २ स्वर्गां गेलेला, ३ शत्रु रूप सर्पांचा काळ बाणरूपभार, ४ रामा
 च्या उराला, ५ निघालेली ज्वाळाविकृत्यादि, ६ युद्धयज्ञांत, ७ पूर्वापादिल्लें
 ले, ८ अस्त्राचें नाव.

वर्णाया सदनुग्रह किनि झाला फार तो विसावा हो
 जागा झालों आला युद्धाचा दिवस चौविसावा हो १३
 मग तुमल लोमहर्षण अद्भुत युद्ध प्रवर्तलें वा गा
 झाला असेल कंय क्षितिकंपें क्षितिधरा महानागा १३१
 पूर्वदिवसप्रहार- क्रोधें तो क्षत्रकुळमहाशत्रु
 बहुशक्ति शक्ति सोडुनि फोडुनि टाकी मदीच हें जत्रु १३२
 विमलाऽतुळबळसोगर घागरपर रक्त ओकवी राधा
 तेव्हां मेलाचि असें मानिति जन सर्व लोक वीरा या १३३
 म्यां रोविला ललाटीं शृंगापरि शर धरुनि आवांका
 कोपें मनांत वदलों गुरुजी आतां करुनि आ वांका १३४
 हाणी गुरु शर कठिनाह माझे त्या रक्तदिना न वक्ष तरे
 पडलों क्षितिवरि जाणों झालें बाळासि तें नव क्षत रे १३५
 आली संज्ञा बसलों रचरथीं झाल्या विप्रीत शक्ति मती
 मग शक्ति हाणिली म्यां श्रीरामभुजांतरांत शक्तिमती १३६
 स्वरथावरुनि मूर्च्छित होउनि मुनिवीरमुकुटमणि स्वचला
 उठवुनि सूत म्हणे यज्ञ गेलें कीं स्वळवधार्थ अणिरव चला
 मोह हरुनि देउनि कर अकृतव्रण सारथी रथीं चढवी
 कढवी क्रोध मनीं बहु योजावें ब्राम्ह-अस्त्र हें पढवी १३८
 ब्रह्मास्त्र योजिलें मग मज परम करावया शक्तिस्थानें

१ रोमांचउत्तारणारे, २ कंठदेश, ३ निरुपमबळाचासागररूपराम, ४ उर, ५ शर
 द्वे, ६ बलवत्तरा, ७ शक्तिव्रथाहेतकथाज्याच्या, + राम.

जन म्हणति बळें शिशुला पाजावा काय हो रुचिक थानें १३९
 अनघा बरवा न असा अत्युग्राचार अननघा बरवा
 त्यजिलें अकृपपण पुन्हा स्वीकारुनिसाधुमन न घाबरवा १४०
 गुरुकर्म गुरुप्रिय मी करिताझालों तरा न होत्सा हें
 ब्रम्हास्त्रावरि म्यांहि ब्रम्हास्त्रचि योजिलें महोत्साहें १४१
 ब्रम्हास्त्रदूयतेज व्योमीं व्योमगजनां न फटकों दे
 सर्वत्र तें तृणीकृत कल्यांतरुषितसहस्रफट कोंदे १४२
 देवर्षि ब्रम्हर्षि क्षत्रर्षि व्योमभूमिचर सारे
 झाले सतप्त गमला हा गुरुहि क्रुद्ध शत्रु हरसारे १४३
 म्हणति नमश्चर आम्हीं सोडुनि कोणीकडे नसा जावें
 बापा ब्रम्हस्त्राचेण आम्हां शरणागतां न भाजावें १४४
 मज पतनीं रक्षाया करिती जे विप्र आठ वेगातें
 त्यांहीं कथिलें होतें जें प्रस्थापास्त्र आठवे गा तें १४५
 अस्त्र स्मरसील असा देती ते विप्र आठ वर हा या-
 तो हेतु होय समयीं याच्या चिन्तास आठव रहाया १४६
 प्रस्थापनप्रयोगीं रामाचे बाण ते जन पहाते
 जे व्योमगत महीगत म्हणति सकळ जाणते जर्नेप हा ते
 प्रस्थापनप्रयोगी- यक्रम करितांचि साधु स्वर सारे
 मज म्हणति पारिजातें हि-न लंघावी कदापि सुरसारे १४७
 नारद म्हणे करावा न प्रस्थापप्रयोग शांतनवा

१ आकाशगामीजनांला, २ तृणवस्तुच्छेदनआहे कल्यातींचा क्रुद्धसहस्रफणावा
 ३ जेणें असें तेज सर्वत्र कोंदेअरे, ३ मोहनास्त्र, ४ जनाचेंपालनकारणारेगजे-लोकपाल.
 + युगसबल.

कां क्षोभलासि बहु तूं जन्माचा शांत कीं न शांत नवा १४१
 कैसाहि असो गुरु बहु मान्यचि चित्तें हि लंघ्य न पल्याला
 पूज्यचि दक्षमरवांतक जहि अस्थि शुजंग भस्म नभे ल्याला
 अवमान स्वगुरुच्या त्वां न करावाचि हा असामान्य
 ब्रह्मण्य ब्राम्हण हा लोकीं तापस नसे असा मान्य १५१
 गुरुचरणावरुनि सदा वोवाळुनि सांडिती असु ज्ञाने
 सुजा हरिहरसे जे गुरुचरण न-मौनती असुजा ते १५२
 ते गगनग अष्ट पुरुष बदले देवर्षिवच न मोडावे
 जोडावे यश श्रीष्वा त्वां न प्रस्थापनास्त्र सोडावे १५३
 तें रेकुनि म्यां केलें ब्रह्मरुत्राचें युनः प्रदीपन गा
 रामास भारलो मी कल्यांतींचा जसा नदीप नगो १५४
 राम दिसे विप्रप तें- अद्भुतचि जसा रवि प्रभा वमला
 निंदूनि म्हणे कळला आतांचि असार विप्रभाव मला १५५
 जमदग्निप्रसुरवपितर रामातें म्हणति काय हा निकर
 करा तुज अनुचित हा परधर्म स्व-पर-काय-हानिकर १५६
 दिसतोसि शीतंकरसा हा समर-ग्रीष्म श्रीष्म हा तपन
 हा तपनसा तसा तूं परि म्हणवी सेवित्यासि हा तेंप न १५७
 हा देव कीं सुरनदी- नंदन आठांवरुंत अनर्थतम
 तुज जिंकुनि श्रीष्म जसा वांचुनि झालासि तूं हि धन्यतम १५८

१ सदाशिव, २ नभोरूपअंबर-वस्त्र; नग्न, ३ न मान्य होती. ४ सागर
 र, ५ पर्वतास, ६ निस्तोज, ७ चंद्र, ८ समर हाच ग्रीष्मर्तु त्यांत श्रीष्म हासू
 र्ग, ९ अष्टोवसूमध्ये कोणताही एक हा आहे. + ब्राम्हणभत., # तापूनको.

याचा मृत्यु विधिविहित शक्रसुत नराऽवतार जो भावी
 परशक्ति यापुढें जसि नरविपुढें दीपदीप्ति शोभावी १५९
 सिंधूरि जेविं मानव बाहुबळें तेंवि यासि न पर तरे
 येथुनि परते मग करुनि- हट मठ-सांडुनि कदापिन परतरे
 राम निवृत्त न होतां मत्पितर म्हणति मला अगा साधो
 तुज निजधर्मोदार्ये यश हें न स्वर्गगा-अगा साधो १६१
 राम तुजा गुरु याचा रक्षावा मान मानदा मानीं
 बांधीं बाहुगुणांनीं दक्षा-वामा न मान दामानीं १६२
 बदलो क्षत्रिय मी कां परतेन प्रथम धर्म सोडुनी
 राम म्हणे घ्यावी म्यां कीं शिष्ये हार हान जोडुनी १६३
 न मना ये जें असकृत् कथिति पितर इतर नारदादिदिनें
 क्रोधि हृदय गुर्व-क्षर मांडी कीं मूल लाडिकें लिहितें १६४
 झालों रणविमुख न मी विनविति जहि सुनि धरुनि मंदनुतें
 गुरुकरवीं विज्य वळें करविति अनिर्वर्तिकांति मंदनु तें १६५
 म्हणति प्रणति गुरुप्रति कर मज ते मूर्त आठ वेदेश
 रामें प्रथम स्वधनु त्यजिलें तो नित्य आठवें देश १६६
 मन्नाताहि म्हणे रे हो न यशोहानि वारंरा मन मी-
 क्तिनितरि समजाचूं निज पत्न्याचा हा निचार राम नमी १६७
 पहिल्यापारुनि गुरुवाक- ग्रहणीं सादर मंदीय कान मन

१ होणारा, २ माघारांफीर, ३ कल्पवृक्षाला, ४ बाहुगुण-रज्जुनीं, ५ मठ-
 हनु-मार्जाहनुदलीतें, ६ ज्यारहि तधनुतें, ७ हक्ता, ८ आत्महिताचा,
 ९ माझे, + पत्न्याचा, = ब्रम्हदेवानें नियमित, + श्या उज्या, + दाव्यानीं, * ठिकाण.

भगधर्म- यशस्कर-गुरु चरणारि करीन मी न कां नमन १६८
 धांवुनि पाय धरितां आशीसूक्तें गुरवें वदे हातें
 स्वर्गे माथा मद्गुरु निववाया दे सुरखेंव देहातें १६९
 प्रेमं अमें म्हणे या- लोकीं या-पार्गवीं रविप्रतिमीं
 न्वां तेज मिरविलें बहु तेजस्वी न वदलों रविप्रति मी १७०
 झाली व्हावी प्रीती श्रीदेव्याही न जी वितरणांत
 करिती उदारजीवित ऐसेचि नहीनजीवित रणांत १७१
 मृत्युपरीस परिभवा- पारुनि बहुतचि भिती परि भवाते
 पार्थुनि मागति युव- छात्रांपारुनि पले परिभवाते १७२
 प्रे माइया आशी या सर्वाहितहरिण बांगुरा बाजा-
 स्वर्वालिमंडपीच्या भवसिंधूंताल वा गुरात्रा ज्यौं १७३
 नमन पुरे संकोचा- सह अंजलि वसवरोहि सोडावा
 ऐसाचि विजय समरीं अमरींला गावयासि जोडावा १७४
 ऐसा प्रसाद मजवरि करुनि म्हणे राम काशिपतितनये
 हळु हळु निजसें म्हणतो शिव कांगे देवि काशि यतित नये
 तैसेंचि म्हणतहोतो शरणार्थी कां न येति चापलते
 तारुचि निश्चये जे जे कळवितिल स्वशात्रु चापल ते १७६
 परि परमप्रबळ प्रति- बंधक विधिंसाचि आयगेय महा
 नयैवर्तिलें वाई दंडुनि गुरुसाहि विषाप गे यम हा १७७

१ क्षेमालिंगन, २ सूर्यसदृशी, ३ श्रीदेवारा-कुबेराच्याही, ४ दानांत, ५ शिष्य, ६ शत्रुहरि
 णान्तेजाळें, ७ स्वर्गातील वेलींच्यामंडपामधील बाजा, ८ नौका, ९ धारू, १० देवांगनाळा,
 ११ धनुष्यबळीला, १२ देवसा, १३ भिष्म, १४ नीतिने. + शंकरातें, # आशी.

मज जिंकिलें नदीजें न चले बळ यापुढें तिळहि माजें
 हिर्मजित होय रविमैहहि वरचि तयापरि षण्यें बिळ हिमाजें १७८
 प्रीष्पपराभव न घडे शाल्व तुला शरण आणुं सांग मला
 कीं काळा जिंकूं जी हरिणा हरिसान्धि माणुसां गमला १७९
 अन्या धन्या गति तुज नाहीं जा जोन्हवीरुता शरण
 अक्षम करावया या- वीरासीं सूर्य शशि हुताश रण १८०
 अंबा मूणे शरण मी जाईन वना न या भरतपातें
 करिन सहाय वधाया याला घालनियां सर तपातें १८१
 यापरि वदोनि गेली मन्मथनार्थ स्वयें तप कराया
 उपशम परम मधुर परि लागे केवळ तिला सपक राया १८२
 रामहि मला पुसोनि प्रेमें मजवरुनि हात फिरवूनी
 जाय महेंद्रगिरिप्रति विश्वांत गुरुप्रसाद मिरवूनी १८३
 येनां स्वपुरा करिती बहु बंदी पौर कवि मम स्तवन
 गाजविति मधूर जसे गर्जुनि मेधो-दयीं समस्त वन १८४
 क्षतशत याहुनि पावे सत्यवतीचीहि फार तनु कंपा
 किं-बहुना गंगेची मजवरि तितुकी नसेल अंतुकंपा १८५
 मद्धकामें अंबां करितीझाली वनीं बहु तयाला
 जी स्वल्प पवन रोवी सेविल ती काय हो बहुन याला १८६
 वर माग पागलिस बहु देतो मीं वर नतासि अंबे शी
 यापरि वदोन केली धन्या संन्यासियांत अंबेशी १८७

१ शीतानेंजिंकळें, २ सूर्याचेतेज, ३ गंगापुत्राला, ४ अग्नि. ५ प्रीष्पानें, ६ सा
 ट ७ रूपा, ८ पार्वतीरमणोंशिर्वें, + शेंकडो. १८ अरुचिक-

असती धिवेकमति तरि मिळती परमा गती यार शवातें
 माझ्या अंबा झाली जोडुनि कर मागती परिभवातें १८८
 ईश्वर म्हणे दिलें जा ऐक नृपा ती प्रपूंसि जें वदली
 काय शक्या मदिराही खदिरा क्षीणत्व दे र्णां कदली १८९
 देव म्हणे दुपदसुता आधीं होसील पुरुष मग जा मं
 निजबिरुदरसर्णां हा प्रभु जेविं न तेविं अमर-नग जागे १
 हा वरदवरसमर्पित मज हितकरचरसुरवे कळे वर हो
 देव विनविला म्यां कीं यात्र अययशा न हें कळेवर हो १९१
 होतां अंतर्हित नो वरदेश्वरसर्वभक्तहित रचिता.
 स्वचिता रची स्वये ती उग्रमति रचील कोण इतर चिता १९२
 यमुनातटीं चितेला पावक ती आपुल्याचि दे हातें
 मद्रथसंकल्प करुनि होमी हो मीनेदृष्टि देहातें १९३
 मद्रथकाम दुपदहि उग्रतये ईश्वरासि आराधी
 त्याला हि प्रक्तवल्लल भेटे नसतांहि शांतिसारा थी १९४
 रत्नीपूर्व-पुत्र दिधला ऐसें वर मागतां वदे वरद
 न करी विचार घाया विचकूं दे याचका न देव रद १९५
 दुपदपुरीं पुत्रोत्सव- परिपूर्ण घरोघरीं भला गाजे
 पुत्री म्हणोनि नारद- मुनि कळविति तेंचि चर मला गाजे
 ठेवी नाम शिरवंडी हें वर्णूकाय वा रसें गा तें
 अद्यापि बंदि मागध सूतांचें वृंद बारसें गातें १९७

लैवदित्या बहु शूषा उचिता पुत्राचिया शरीरा ज्या
 किंबहुना दुपदमते राजसुतंला हि ती वरी राजा १९८
 वारिती या द्रोणाची चापश्रुति मग दशार्णपतिकन्या
 ती शयनीं समजे कीं प्रकृति स्वसमा असं नरी अन्या १९९
 धार्त्रीस ती म्हणे दिन हांतें जरि तान कापिता मान
 मानस म्हणते मज कीं न अशा या घातका पिता मान २००
 कळतां हिरण्यबाहु क्षितियाळ म्हणें रूना असाव्या ही—
 इच्छा अरिर्साहि नाशिवो न मिळाला मदिंता असा ज्याही २०१
 दुपदाच्या मथनार्थ स्वचमूर्त्या शीघ्र सिद्धता करवी
 ती सज्ये होय दधिचें जेविं करायासि सिद्ध ताक रवी २०२
 पयाळा पांचाळ म्हणे देवा परारिति सुरेंद्रु पदरा ज्या
 त्या तवकरें करावें यापरि चिंतातुर दुपद-राज्या २०३
 रत्रीस म्हणे वदलीस प्राप्तवराचा धरवनि विश्वास
 लग्न कराचि प्रभुवर यज्ञ विदित असे अतर्क्य विश्वास
 ठावें असोनि सर्वहि पतिच्या खोलींत कोड्या सून
 ऐसें स्वसरव्यांपासीं कांगे वदलीस तोंड वासून २०५
 सघ्नः स्वदुर्दशा हे जरि नाइकतां त्वदुक्ति कां होती
 यापरि विटांबिली जी न करील महत्वहानि कांही ती
 स्वस्थ रहा मुलि देवूं प्राण परि न तुज दशार्ण-वसुधा-पा

१ आपल्यासारिखी, २ दुसरी-पुंस्वनाहीं, ३ मजहनदुसऱ्याला, ४ सेनेची, ५ नयार,
 ६ कस्य वस्तु, ७ तुझ्या हातें करावें काय, ८ ताकाळ, ९ दशार्ण-वसुधा-पा-दशा
 र्णपृथ्वीपतिना.

तारिल दशाब्धिविषया ईश्वर मारिल दशार्णव सुधाया २०७
 स्वनिर्मित पाम असा होनां सर्वस्वनाश जनकास
 घाली शिरवंडिनी-तनु टांकाया दृढ करूनि मन कास २०८
 ती जाउनि विजनेवनीं निज नयेनातातिमृदुलवपु रूकवी
 कीं तप संकट चुकवी ऐसों सर्वत्र सांगती सुकवी २०९
 पाहे स्थूणाकर्ण श्रद्धासरवानुचरार तिला स्ववनीं
 आग्रह करुनि पुसे कां दिगसी विटलीससी निजास्ववनीं
 ऐकुनि दुःख म्हणे तुज उचिंत नव्हे पारचर्जाधितीं रुसणें
 स्वस्त्रीत्व हें मला दे माझे पुरुषत्व सर्व घे उसणें २११
 अतिदुर्लभ जें मिळतां कांही न करील मान्य सांगा तें
 आंगातें त्याच्या ये योषाख तिच्याहि पुंस्त्व सांगातें २१२
 जायाचें भूषणसें घेउनियां पुरुषचिन्ह मिरवाया
 परतोन ये पित्याचा - आधिगिर ररुवार्णवांत विरवाया २१३
 द्रुपद-नृपति-दृदयींच्या दुःसह चिंता-स्वरूपसांगेतें
 होय अयंश्चुंबक जें यक्षवैरात स्वपुंस्त्व सांगे तें २१४
 दूतमुखें द्रुपद म्हणे बालिश ही नीट पाररवा याला
 अर्गारभुकचकोरें पण न करावाचि पार रवायला २१५
 कुपितें त्या हेमभुजें पुरुषपरीक्षारस्मृती न आठविल्या
 पोरी नव्या नव्या नर-पतिस्तवेषें सज्जनि पाठविल्या २१६

१ दश-अब्धि-विष-प-दहाविषसमुद्रविषाणांस, २ निर्जनप्रण्यांत, ३ लोभ्यापेक्षाअनिमृदु
 शरीर, ४ ज्ञानी, ५ वि-अह-सरवा-अनुचर-वर-अंबक सरवाकुंवर त्याचासेवकश्रेष्ठ,
 ६ निजप्राणरक्षणी, ७ स्त्रीत्व, ८ सुरतसागरांत, ९ लोहचुंबक, १० यक्षापासून प्राप्त झालेले, ११ अंगा-
 प्रक्षणकरणाच्याचकोरपदार्थानें, + मागणीवि, * चिंतास्त्वसांगेस, सांगार पत्न्यासतिरिक्तास्त्व.

षडन्या एकेशिंग्या वरि बहुशिंग्या करुनि हातेणें
 जो मंदुरेंत होतो गांधळ केला प्रकार हा तेणें २१७
 शेंदें दशार्णभूपति परि न दुपदाननाकडे पाहे
 वाहे कन्यार्गी श्री वाहे क्षमिकोटिकीर्नित्वा वाहे २१८
 सारसूषि सारसन्यारसदि सुतशन-सत्कार्य होय जामाता
 विहिणी व्याद्याकरवीं भुचविनि निजपादे-तोय-न्या माता
 ऐसा अचगत आहे वरदा मज ईश्वरा समाचार
 सर्वहि कळवित होतें मज वरदा ईश्वरासमा चार २२०
 त्याचक्षाचा आला प्रिय सेवक म्हणुनि धनदसदनातें
 रत्नीभावास्तव लज्जित हावुनि तो दारवरीं न वदनातें २२१
 धनद म्हणे हर्षप्रद दासाला जेविं हा तसा मोरा
 घनहि नासं ग्यूण न कां आला जोडूनि हात सामोरा २२२
 देउनि पुरुषत्व रत्नी झाला दावाचया मुरवा लाजे
 ऐसें यक्ष कथिनि बहु याहुनियां पावले स्तरवाला जे २२३
 धनद म्हणे हा मंदा केले पालतेचि हें कसें स्वमतें
 गमतें पुरुषत्वां न रत्नीत्वां न स्वौत बहु तुझे रमतें २२४
 रत्नीत्वचि असो अशा या मृदाला अन्य क्रय शासन हो
 न्यूनत्व लेशमात्र दुपदाच्या कन्यकायशास न हो २२५
 विनवुनि शापांतार्थ स्वामीचें वळविलें मन दहानीं
 बहु स्ववळला हि न करी सत्यभुचा कोप अमृतनद हानी २२६

१ अश्वत्थार्कित, २ दुपद-आनन, मुरव, ३ आपल्यापादकमत्तास, ४ कु. बोरणहास, ५ हा
 मी, ६ अंतःकरण,

शिवसख म्हणे शिववंडिस मारिल पावेल मरण जेव्हां हो
 गेलें स्वप्न त्याची घामि पुन्हा याकुंधीस तेव्हां हो २२७
 होउनि कृतकार्य पुन्हा पुंरख जयाचें तयासि ओपावें
 म्हणउनि ती गेली कीं अभिलाषें ईश्वरें न कोपावें २२८
 यक्ष म्हणे राजसुते जा यावर्ज्जाव तूं असीच रहा
 मरचामीनें अथवा खेद्यानेंवि तुज दिला वर हा २२९
 कवडी दुर्लभ ज्यात्या मोखांच्या जिविं राशि खंडीची
 पुंस्त्वप्राप्तिकथा हे कथिली तुज नखरा शिवंडीची २३०
 यास्तव म्हणतो आम्ही हाणूंना वायकोस हातेरें
 करिती सर्वस्वाचें पार न यशाचें रुद्रुद्धि मातेरें २३१
 स्त्रीतुल्य स्त्रीनामा स्त्रीपूर्व स्त्रीस्वरूपहे तीन
 याचौघांवरि आम्हां- दृढसंधाची उठल होती न २३२
 ऐसे शांतनवाचे साचे पणिसोनि बोल कानाहीं
 सभ्य म्हणति गंगारक्त- सम गोरसुतहि बोलका नाहीं २३३

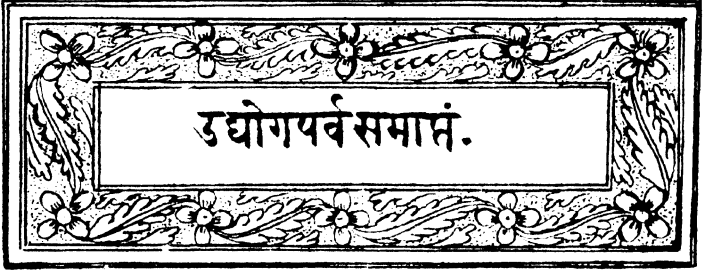
अध्याय १४

राजा वधाल पांडव बळ कितिदिवसां असें पुसे श्रीष्मा
 द्रोणा कृपा गुरुस्तता कर्णासहि रिपुचमूनदी श्रीष्मा १

शीष्य म्हणे राजा मी मारिन पांडववळार मासानें
 द्रोणाहि असंचि सांगे वृद्ध म्हणुनि निजवळा सपारिाणें २
 आचार्य कृप म्हणे हो व्हावें मज दोन मास या काजा
 गुरुरेकृत म्हणे दशादिवस बहुत म्हणाया परोसि नाका जा ३
 कर्ण म्हणे या कामा पांच दिवस बहु कशास दिवस दहा
 शिवशिष्यच्छात्रं म्यां उक्त न करितां म्हणेछ शिवसद हा ४
 शीष्य म्हणे रे उडणे विसरे हरिदृष्ट-कृष्णसार धितें
 तोंवार उड राधेच्या जोवार नपहासि कृष्णसारधितें ५
 हें चारकथित वृत्त प्रातः काळींच साधुराय कवी-
 धर्मनृप अर्जुनास स्वमुखें कृष्णारसमक्ष आयकवी ६
 आपणाहि म्हणे वीरा रिपुवधकाळ प्रमाण सांग मला
 कुरुबळसिंधु सुरांसहि दुरत्तर केवळ न माणसां गमला ७
 अर्जुन म्हणे प्रभो बहु थोरचि ज्यांच्या उजगाप्रतिज्ञा ते
 परि पावति धर्मबळें न तदितरबळें यज्ञाप्रति ज्ञाते ८
 इतुकें वदोनि पाहुनि मेघश्यामाननाकडे डाले
 पुसतां प्रमाण तरि अरि वधिन निमेषांत मी असं-बोलें ९
 किति कुरुबळ परस्म करिल जग पाश्र्चयनज्ञ हा निमेषांत
 हरि कोपतां गजांत हि शिरती मग कां न हानि मेषांत १०
 जें स्वप्रभुरीं धरितें मजसी हें तेंचि पाश्र्चयत नातें

१ संक्षेपानें, २ अश्वत्थामा, ३ शाबूला, ४ स्वर्गी, ५ शिव्यानें, ६ सिंहाचर्जांकृत
 काळवीट, ७ योंडें, ८ सेवकांनीं सांगितलेले, ९ अर्जुनानें पुसतांकृष्णानें अनु-
 मोदनदिलें, १० पाश्र्चयतस्त्रजाणपारा, ११ मेदयान्त.

पावेल ब्रह्मांडहि यामत्तेजेन्वि आशु पतनाते ११
 जळतिल खळ देवा जरि करशील कटाक्षपातही रागें
 किति खळबळ जोडावे प्रंगप्रये यासि हात हीरागें १२
 म्हणतो सर्वा कार्या- हूनि अतिअवश्य कार्य भीम रणा
 भीतो अयशा न तसा हा मानि वळींद्र आर्य भी मरणा १३
 भुरतिल याभवदाज्ञा देवीसिंहापुढें अरौतिकरी
 भीमाकडे नरचमू मुख जैसे रविकडे न राति करी १४
 नकुळ सहदेव साखकि धृष्टद्युम्नादि वीर हे राया
 तेजरवी रवि यांसि न धरितिल खळ घूक धीर हेराया १५
 केला ऋष्य समुद्र क्षणाहि नभरतां अगस्त्यपाणिनळें
 रक्षील स्वबळाने त्यापारसुनि काय जी स्वपाणि तळें १६
 या कृष्णसरवोक्तीने धर्मात्मा धर्म होय मानवता
 कीं तें पुराणसुनिता वदवी वदवील काय मानवता १७
 सिद्ध कुरुक्षेत्रीं ते सर्वहि झाले करावया समरा
 राजे अन्योन्य म्हणति सफळ रणमरचा करावयास मरा १८
 जनमेजयासि ऐसी वैशंपायन कथी कथा तीतें
 गाय मयूर रसिक कवि- किंकर चित्तें असत्यथातीतें १९
 स्ववरविरचित गुरुवरें हें भारत लिहविलें मयूरकरें
 मुनिरचित मयूरेश्वर देवकरें हापरांत जेविं हरे २०

उद्योगपर्यवसमाप्तं.

उद्योगपर्वानील कथानकें.

अध्याय १ आर्या संख्या ५९ यांत विगतमभेंत सर्वांनीं विचार करून सामकरण्याविषयीं दुर्योधनाकडे निरोप पाठविला. युद्धार्थकृष्णास आमंत्रण.

अ.२ आ.सं.६६ बाल्याचा मत्कार. नहुष चरित्र.

अ.३ आ.सं.१०८ यांत दुपदगुरूनें दुर्योधनादिकांस हिनोपदेशकेला. धृतराष्ट्र दुर्योधनास उपदेश करतो. संजय पांडवांकडे जातो. संजयाबरोबर निरोप उलट येतो.

अ.४ आ.सं.११९ यांत मर्यासमक्ष संजय निरोप सांगतो दुर्योधनादित्याचा धिक्कार करतान. पांडवांचा बेत धृतराष्ट्र विचारतो.

अ.५ आ.सं.१११ संजय पांडवां कडील वर्तमान सांगतो दुर्योधनाचा गर्व.

अ.६ आ.सं.५० धर्मराज कृष्णास संधीकरण्यास कोरवांकडे पाठवितो

अ.७ आ.सं.९९ यांत कृष्ण द्रुपदनापुरास जाऊन मर्याच्या भेटी घेतो.

अ.८ आ.सं.१०५ संधी विषयीं कृष्णाचें भाषण.

अ.९ आ.सं.११ कृष्णाच्या बोलण्याचा निरस्कार दुर्योधनास-आमांचा बोध. कृष्णास बांधण्याची मसलत.

अ.१० आ.सं.१०८ कृष्ण आपलें विश्वरूप दाखवितो संधी न होतां कृष्ण रागानें निघून जातो. कृष्ण कर्णास वळवाच्यास पाहतो

अ.११ आर्या.सं.१०३ यांत कुंती कर्णास भेदनें. दुर्योधनास बोध. दुर्योधन युद्धाची तयारी करितो.

अ.१२ आ.सं.१०१ दुर्योधन धर्माकडे उल्हूक पाठवितो. पांडवांकडील तयारी. उभय सैन्यांनील वीरांचें वर्णन.

अ.१३ आ.सं.२३३ शिखंडीची उत्पत्ति. भीष्म परशुराम याचें युद्ध

अ.१४ आ.सं.२० शत्रूचा वध कांण किती दिवसांन करील याचा विचार. युद्धाची सिद्धता.

उद्योगपर्वतील पाठभेद.

पृष्ठं	पंक्ति		
२	१०	राज्यपदीं वसविते	राज्यपदीं वसवितों
१३	१३	अनिरतिदा ससीच.	अनि रतिदा तसीच
२५	१२	पुरुष-परीक्षा कळे ज्यासि बरी.	पुरुष-परीक्षा कळे नज्यासि बरी.
२६	१०	नसे असी कांहीं	नसेचि असि कांहीं
२७	५	तेहि मंदेश	तोहि मंदेश
६३	१	श्रीकृष्णा श्रीकृष्णा	श्रीकृष्णा श्रीकृष्णा

उद्योगपर्व शुद्धिपत्र

३

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्धः	शुद्धः
१	१५	अगो.गमा,	अगा.गमा,
"	१६	अगारा मा	अगारा मा
"	१८	४ कर, हागलेले द्रव्य;	४ बलवंतानें हागण केलेले द्रव्य
"	"	१ वक्रमनाचानें	वक्रमनाच्यानें,
२	२	धर्म युद्धें	धर्म- युद्धें
"	३	भिरवु-	भिरवु-
"	६	छत्रं	शस्त्रं
"	"	पद- नमुनी	पद, नमुनी
"	१८	३ कपटें द्यूतें-कपटीदुर्योध- नानें	३ कपटद्यूतानें
"	१९	८ महत् प्रयास	८ महाप्रयास
३	८	अंधाचें	अंधाचें
"	१९	७ वंध्या- उरसिज- वांझीच्या मनांस	७ वंध्या- उरसिज- वांझीच्या मनांस.
"	२०	११ वैरिसमुदाय	११ वैरिसमुदाय.
"	२	प्रेषि	प्रेषी
"	१०	मानी	मानी
"	१५	- कृषी सभारमा-	- भोगमा-
"	२२	१२ मन्मकीं,	१२ मन्मक
"	"	वैश्याच्या मांडीवर	- वैश्याच्या मांडीवर
"	"	१५ पूर्वी आलेल्याचें मात्स्यकर णारा जो शिव त्याचें चरणीं	१५ पूर्वी आलेल्याचें मात्स्यहाच शिव त्याचें चरणीं.
"	"	पादा नानें;	पादा नानें;
"	१५	त्वद्दृषयैक	त्वद्दृषयैक
"	१६	परिसि, त्या हरिसि, त्या.	परिसि, त्या हरिसि, त्या
"	१७	दुष्करमा	दुष्करेमा
"	२०	- टांकिलें आद्दे शस्त्र जाणें	- टांकिलें आद्दे शस्त्र जाणें
"	"	- सुदैव आणि दुदैवाचें संपनी च्या ओघांस;	- सुदैव आणि सुदैव यांचें स पनीच्या ओघांस;
"	२१	६ कमळ	६ कमळिणी
६	१	तुझी	तुझी.

पृष्ठं	पंक्ति	अंगु.र.	शुद्ध.
१७	६	अग्नेचि	अग्नेचि
११	१३	१ साण	१ प्राण
११	११	२ वादे	२ चेषा
११	११	- अर्जुनाचा, अग्निचा	३ अर्जुनाचा अग्नीचा
११	११	६ सुयोधनाग	६ कृष्ण,
११	१७	X सोपे	X सोपे
८	५	शल्याचं निवास	शल्याचं निवास
११	५	ने स्वोघानींच-	ने स्वोघानींच-
११	११	त्यांच्या	त्यांच्या
११	२०	९ सुखदेणाच्या	९ सुखदात्या, सुखदेणाच्या
९	२	सेनाचा	सेनांचा
११	१३	साधु-भद्र	साधु-भद्र
११	१९	नुज आशीर्वाद	नुज आशीर्वाद
११	२०	४ यम-संप्रम	४ धर्मादर-
११	२१	८ साधायाम	८ उन्नम कल्याण.
१०	६	वादे"	वादे"
११	१६	उन्नयपके, बळावी तापिंमु-	उन्नयपके, बळावी ताप सु-
		नि त्रिदशचिन्मरू पट्टे	नि त्रिदश-चिन्मरूप-ट्टे
११	१९	बळला	बळला
११	२०	२ आशीर्वाद	२ आशीर्वाद
११	२१	७ देव-	७ देव-
११	२२	१३ कल्पतरू	१३ कल्पवल्ली
११	८	सुरऋषिहि	सुरर्षिहि
११	११	न भलागे-	न भलागे
११	१५	आशी देऊनी	आशी देऊनि
११	१९	मग मी करीन	मग मी करीन
१२	१०	ज्योत्स्ना	ज्योत्स्ना
११	२०	-ज्योत्स्ना	ज्योत्स्ना
१३	५	न तुझीं हरि. योग्यतेहि न म-	न तुझीं, हरि, योग्य तेहि न म-
		मंला	मंला!
११	१०	तदृष्टिपुटे	तदृष्टिपुटे
११	१५	पक्षिप्रियार्थ	पक्षिप्रियार्थ
११	२१	८ ज्ञानें	८ हेचुद्धिमति
१४	५	ऋषि यानी	ऋषि-यानी

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध.	शुद्ध.
१४	१२	तेज्यानें	नेजाने
"	१४	विप्र शिरीं	विप्र-शिरीं
"	२२	१३ साधुंय जयदेणारं	१३ उनम-जयदेणारं
१५	६	धर्मनयविहीना! काय	धर्मनयविहीना काय?-
"	१३	-धर्म न्याय नाहीं ज्यांन-	-धर्म न्याय नाहीं ज्यांन अशाळा
१६	४	सहस्रा-सम	सहस्रा-सम
"	११	जो बोले	जो बोले
"	१२	कर्ण ह्मणें,	कर्ण ह्मणें,
"	१५	अर्थकर न्याय समय	अर्थकर न्याय समय
"	१७	मारुनिकीं	मारुनि कीं
"	"	अलाबु बळें	अलाबु-बळें
"	१३	१० शोपळा,	१० शोपळ्याच्या वळानें
१८	६	जो पार्थपरा भवीं	जो पार्थ-परा भवी
"	१३	सृजा! महचनें	सृजा! महचनें
१९	१६	शीघ्र संधि	शीघ्र संधि
"	१७	इच्छी	इच्छी
"	२१	८ संधिकरणा व्यापशांस	८ संधि-कर-वि-इन-संधिक-रणाच्या गरुडास
२०	४	यौवनहि	यौवतहि;
"	९	भरत-कुळ-गुरुंच्या	भरत-कुळ-गुरुंच्या
"	१७	कुळजा यशाचि	कुळजा यशाचि
"	२०	४ रणत्-मणि-नूपुर-यौवन वाद्यायमान् मणिनूपुरांनीं शोभायमान् तरुणपण	४ रणत्-मणि-नूपुर-यौवत- वाद्यायमान् मणिनूपुरांनीं यु- क्त आढे यौवन (तरुणास्त्रिया चा समुदाय) ज्याचे टायीं असें
"	२२	१० कुलिनास	१० कुलीनास
२१	१६	ने न भले	स्तेन भले
"	१८	जा सांग, वदनें	जा सांग; वदनें
२२	७	अन्न मन्ना	अन्न मना
२३	११	४ भाषण	४ निरोप
२४	२	स्वस्थ आहां	स्वस्थ आहां
"	५	तिडकुनि येउनि,	तिडकुनि येउनि,
"	१२	निबवू मज	निबवू मज
२६	४	पुरुष-प्रयत्न	पुरुष-प्रयत्न

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२७	१२	न गदा हे	नगदा हें
२८	११	खळ तुझी दहां	खळ तुझी दहां
३०	१२	हा क्षत्र-धर्म-निष्ठ	हा क्षत्र-धर्म-निष्ठ
३१	१	भंग-जनक शापानें	भंग-जनक-शापानें
"	४	मारुति भंग	मारुति-भंग
"	१२	गंधर्व बद्ध-	गंधर्व-बद्ध-
"	१७	भरतेर्वभ! सत्यसार बदला- हो	भरतेर्वभ सत्यसार बदला हो
"	२०	३ राजसेवक	राजे लोक
३३	७	ने ज्यानें	नेजानें
"	८	ने ज्यानें	नेजानें
"	११	- कर्मरि-शमन	-कर्मरि-शमन
"	२१	८ ब्रह्मांड	८ ब्रह्मांड
३४	२२	८ निषेध,	८ निषेधाम;
३५	१	विश्वास	निःश्वास
३७	१	शैल्य	शाल्य
३८	११	कोणाचा आचरतां	कोणाचें आचरतां
३९	११	न तुटनिल	तुटनील
४०	१	यदुज्या	यदुजा
४२	६	गडबड गडबड	गडबड बडबड
"	१०	आच्छादुनि	आच्छादुनि
४३	७	रे, जेहि	राजेहि
"	१३	नयने ? येनें	नायने ? येनें
"	२०	१ आयण अभ्यसन केलेल्या अम्नाची	१ सु-अभ्यस्त- अम्न-चांग- ल्या अभ्यासलेल्या अम्नाची
४५	५	गांधारि द्यणे	गांधार द्यणे
"	२०	कलहें कळनिल	कलहें गळनिल
४६	४	भलि प्रतिज्ञा	भली प्रतिज्ञा
"	१५	देनें, न करुनि	देनें, न करुनि
४७	११	कसें, बळ हें	कसें, बळ हें
"	१२	त्या मारवावया कलहें	त्यां मारवावया कलहें
४८	४	" श्री, सत्य,	" श्री, सत्य,
"	११	सर्वस्व नेजे,	सर्वस्व नेज
४९	२	यदुदहा	यदुदहा

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
४९	७	संती ह्यणवि	संती ह्यणवि
"	८	शरणभरणभयतरोन जा ईन	शरणभरणभय धरोन जा ईन
"	९	सुयश तरोनी	सुयशं तरोनि
"	१४	गांधारी	गांधारि
५२	१५	नरा जा	नरा ज्या
५३	८	नवसावासि	न वसावासि
"	२०	रोगपरिक्षा समयीं	रोगप्रतीकार समयीं
५४	२	तुजा प्रतिज्ञा त्या	तुझ्याप्रतिज्ञा त्या
"	७	पहाशील	पहा शील
"	८	पहा शील	पहाशील
"	१४	काय तुजा	काय तुझा
५५	२	तुजी न समयीं	तुझी न समयीं
"	१९	१ आश्रित-भव्य	१ श्रित-भव्य
५६	२	उचिनइत	उचिनइत
"	१०	रवचले रवेनगे मगन	रवचले रवे नगे मग न
"	१८	जाणोनि ह्यणे मुकुंद	जाणोनि ह्यणे मुकुंद
"	१९	५ आकाशस्पदीपर्वत	५ पर्वत
५७	१४	मनुयोजन ग्रामीं	मनुयोजन गामी
"	१६	अर्पावी	अर्पावीं
"	१७	२ यावया	२ मयूरशब्दांनीं
"	"	३ व्याधाचे	३ फासे गाराचे
"	"	४ सुवर्ण रचिन वस्त्र	४ पदक आणि वस्त्र
५९	९	- दीपा-हेणा प्रभा-वजा	- दीपाऽहेणा प्रभाऽवजा
६१	११	सुजे होवुनि	सुजे होऊन
"	१२	दास होवुनि	दास होउन
"	१६	वर्णु प्रिय फार	वर्णु प्रिय फार
"	१९	महाभाग	महाभाग
६२	७	महाळक ते तुझे	महाळक जे तुझे
"	१४	जे ह्यणनि	जे ह्यणनी
"	२०	१ भाला-शस्त्रधारी	१ भाला ज्याच्या हातांन तो
६३	७	भजनानें	भजनांत
"	८	जनानें	जनांत
"	१४	व्यसन-मळें धर्म-पाद-तळ	व्यसन-मळें धर्म-पाद-तळ

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध.	शुद्ध.
६४	१	देवुनियां	दे उनियां
"	१३	अक्रुगं-द्वय बलभद्रा ग्रसेन	अक्रुगं-द्वय बलभद्रो-ग्रसेन
६५	९	विदुरप्रेमेंजेवि ब्रह्मादि क-	विदुर प्रेमें जेविं ब्रह्मादि क
"	१०	वि प्रमन्न यज्ञानं	वि प्रमन्न यज्ञानं
"	१०	प्रभुला तेविं न करिनी व्या	प्रभुला तेविं न करिनी व्या
"	१०	माःरिक् विप्र सन्नय-ज्ञानं	माःरिक् विप्र सन्नय-ज्ञानं
६६	८	कळनील	कळनील
६७	१	तूर्य-रवं करुनि	तूर्य-रवं करुनि
"	७	सभेंत न भी	सभेंत न भी
"	८	महामुनी क्षिप्र	महामुनि क्षिप्र
"	१०	परिसति सेवावयास	परिसति सेवावयास
७१	१२	उद्धतरे	युद्धतरे
७२	१५	होऊनि जाय	होऊनि जाय
७४	१३	शुनि-शत	शुनि-शत
७५	१२	बाहुला याहे	बाहुला याहे
७९	१८	-गुरुक्तिला सुरभि मानी	-गुरुक्तिला सुरभि मानी
८०	५	सुरर्षि-सुरवं	सुरर्षि-सुरवं
"	१६	भयानं	भयानं
८१	५	रष-सुरवं	रष-सुरवं
"	७	प्राशितां कर्थां	प्राशितां कर्थां
८२	१६	येइल कापावयासि	येइल कापावयासि
"	१८	तेव्हां जेव्हां	तेव्हां जेव्हां
"	१९	जे धन धृतं	जे धन धृतं
८३	२०	४ कार्यभार वाहाणासरथा-	४ कार्य भार वाहाणाग-प्र
"	२०	चा धूर वाहाणारा	वीणा.
८४	१८	सत्सन्निपासुनिदि	सत्सन्निपासुनिदि
८५	१८	क-गनांऽसि	-क-गनांसि
८६	९	प्रसुवनि सुत	प्रसुवनि सुत
"	२०	१० मुख्यासारिखा	१० मुख्यासारिखा
८७	१८	सुधेनि सुनर	सि सुनर
८८	५	न इंगिनैज-	न इंगिनैज-
"	११	गुश्व-कीर्तिन्वा घटक बंधा	गुश्व कीर्तिन्वा घटक बंधा
८९	६	गजाची	गजाची
"	१०	कुवर पित्या	कुनर पित्या

पृष्ठं	पंक्ति	अशुद्ध.
८९	१७	अंगं पशो देनें.
९०	२	द्वयणयेच सभा तुजसी
९१	११	दस्त्र-शिरहि
९२	१६	यदुद्दह सतीनें
९३	२	वर्षोः षण-सह-जटिल
"	१६	अन्यायाहनि
"	१८	न बुडो
९४	३	प्राज्ञ इतर
"	९	दैन्यं मांग न
९५	५	भीमासि द्यण
९६	४	सांगा द्यण
"	९	कीं कृत्वा दर्शयने प्राज्ञ
"	३०	३ किं-कृत्वा-दर्शयने-प्राज्ञ- ज्ञानी कृष्ण काय करून दा- खविनो
"	२१	४ इंद्र प्रसुग्यानी पृज्यमान-पृ- जिना आहेत वाहूज्याचे अ- सा कृष्ण.
९७	१	कीं पांषी
"	३	फळ लाजुनी
"	६	पिनी घट घट
९८	२०	३ कसांटी
९९	१६	न कां मरणदानं
१००	१३	इवेत-गजीं
"	१९	२ नदी-समुद्रानं
१०१	१४	भ्रमचित्त
१०६	१	साक्षात् खडूनवृनिकग या
"	२०	१ नूं दिलेली वृनी चालविणा ग
१०७	१२	हेव्यास
"	१३	हे व्यास
"	१७	त्या वृनोपक्रमींच
१०८	११	चार्षोनि जी
१०९	२१	९ उत्तमज्ञानी विदुर
११०	३	कृप शैल्य सेंधव
१११		भिडले मजसी

शुद्ध.
अंगं पशो देनें
द्वयणने मभरा तुज जसी
दस्त्र-शिरहि
यदुद्दह सतीनें
वर्षोः षण-सह-जटिल
अन्यायाहनि
न बुडे.
प्राज्ञ इतर
दैन्यं मां:गन
भीमासी द्यण
सांगा द्यण
कीं-“कृत्वा दर्शयने प्राज्ञ”
३ ज्ञानी करून दाखविनो.
४ इंद्र आदी करून वीरश्रेष्ठ वि- शेष द्याणीं पृजित आहेत वा हूज्याचे असा कृष्ण-पथेशि- लोकांही पृज्य असा भाव.
कीं पांषी
फळ लाजुनि
पिनी घट घट
३ परिसाची
न का मरण दानं
इवेत-गजीं
२ नदीनें
भ्रम चित्त
साक्षात् खडूनवृनि कारा या
१ नूं दिलेली वृनी यालासाक्षा- त कारा होय
हे व्यास
हेव्यास
त्या वृनोपक्रमींच
चार्षोनि जी
९ कविविदुरसम्यक् बदला
कृप शैल्य सेंधव
भिडेल मजसी

पृष्ठं	पंक्ति	अनुद.	गुद.
१११	१९	निजसमाः क्षौहिणीच धू- पाळ	निजसमाः क्षौहिणीचमृपाळ
"	२०	-इत्यादिशुभाशुभचिन्हं	-इत्यादिअशुभचिन्हं
११२	२१	११ तीर्थाटनाविषयी उचुक्त	११ तीर्थाटना विषयी उचु-
११३	१५	कोण पडुवा	कोण पांडुवा
११६	१०	एक फटकळा	एक फटकळा
"	१४	नुड्या तातें	नुजा तातें
"	२१	९ फटकळाला	६ हे दुष्टा
"	"	८ कचकण-कंग	८ कंग
११७	७	सांगा या त्याला माज्याहि	सांगाया त्याला माज्याहि
११८	८	न छळ	न छळ
"	९	कथा नीच्या	कथा नीचा
११९	४	असा धुनीज्याला	असा धुनीजाला
"	२०	हे मागे	हे मागे
"	२१	४ पक्षी	४ इनरगर्वपक्ष्यांच्या वंगस
१२१	२	रुद्राचें	रुद्राचें
"	१०	थोरपण मन	थोरपण मन
"	१३	रे नीच्या	रे नीचा
"	१५	कुलभयो नीच्या	कुलभयो नीचा
"	२१	६ नीचकुलोपन्ना	६ नीचकुलोपन्ना
१२२	२०	७ स-अंग-देहधारी	७ सांगझणूनभान्यामारि-
१२३	१२	स्वगुणरूपनेज्यातें	स्वगुणरूपनेजातें
१२५	१	आला नहनें बहु	आला नहनें बहु
"	६	सांगा तो धर्माला	सांगा तो धर्ममला
"	७	वन्यांसी	वन्यांसी
"	८	ज्या अश्रमांत	ज्या आश्रमांत
"	१५	अधिष्ठा नि असे	अधिष्ठा नि असे
"	१८	३ वनातील नापसांशिं	३ वनांतील नापसीमार्या
१२६	७	नमदावरिती	नमदा वरि ती
१२७	१७	काय असें	काय असे
१३०	२०	२ हनी-त्याचीम्री	२ हनी.
१३८	३	युद्ध तांडव	युद्धतांडव
१४४	१४	मैघादर्यां	मैघादर्यां
१४७	१२	भूषणसं	भूषणसं
१४८	१२	घनहि नसे	घनहि नसे
१४९	६	त्वद्देवानेंचि	त्वद्देवानेंचि
१५१	११	स्वबलाने	स्वबलाने

